TEISĖS FILOSOFIJOS ISTORIJA

(Papildomosios paskaitos)

Kinų, Indijos ir Egipto teisė

Surašė

Petras Leonas

buv. Vyt. D. Universiteto ord. profesorius.

Kaunas. 1936 m.

TEISĖS FILOSOFIJOS ISTORIJA

(Papildomosios paskaitos)

Kinų, Indijos ir Egipto teisė

Surašė
Petras Leonas
buv. Vyt. D. Universiteto ord. profesorius.

Kaunas. 1936 m.

Spaustuvė „LANAS", Kaune, Maironio g-vė 10-12. Tel. 36-48.

Pratartis

Mano spausdintame „Teisės filosofijos istorijos" kurse Kinų, Indijos ir Egipto teisinės mintys buvo maža nušviestos. Vėliau aš patiekdavau savo klausytojams platesnių žinių iš Kinų, Indijos ir Egipto gilios senovės teisinio gyvenimo ir galvojimo. Dabar aš leidžiu viešumon spausdintu žodžiu tas savo papildomąsias paskaitas.

Kodėl aš dėsčiau teisės filosofijos istoriją, o ne tą ar kitą teisės filosofijos sistemą? Pasiaiškinsiu.

Mano teisės filosofijos istorijos vedamasis siūlas yra šie dėsniai: a) visų tautų teisės, civilinės ir viešosios, pagrindiniai elementai yra vienodi, kaip yra vienodi žmonių kūno fiziniai elementai, visvien kokiai tautai žmogus bepriklausytų; ir b) žmonijos, kaip ir kiekvienos tautos, teisė dėsningai progresuoja. Kokia kryptimi žmonija progresuoja savo teisiniame gyvenime, tai, gal, ir galima pastebėti iš mano paskaitų.

Į ankščiau nurodytą klausimą atsakymui giliau nušviesti aš patiekiu sociologo Toennies'o nuomonę dėl apskritai istorijos filosofijos reikšmės (žiūr. jo „Einführung in die Sociologie").

Istorijos filosofija nori mėginti būti universalinė istorija. Pastaroji yra žmonijos išsivystymo istorija. Ji turi žymiai pakeisti savo veidą. Prieš 200 metų ji priklausė nuo seno testamento apie pasaulio sukūrimą istorijos ir sąryšyje su tuom ji priklausė nuo pažiūros, krikščionybės sustiprintos, kad žmonija ei-

nanti prie savo galo ir kad tiktai tikintieji bus išgelbėti amžinai laimei, o kiti, kurių skaičius yra kurkas didesnis, nei krikščionių, amžinai žus. Nors Romos bažnyčia neigė šitas mintis, kiek jos galėjo ją pačią liesti, ir laikė save amžina, bet ir joje buvo mintis, kad pasaulio žlugimas yra neišvengiamas. Pastaroji mintis buvo ir protestantiškos bažnyčios prisisavinta. Tiktai kiek vėliau prasidėjo blaivėti žmogaus mintis nuo šių prietaringų ūkų. Pirmiausia humanizmo įtakoje. Mintytojai, kaip Bodinus, Hobes ir k., kurių pažiūros gavo viešpataujančios reikšmės, pareiškė, kad žmonija savo išsivystymo eigoje, kurios ribos siekia už žydų pasakos apie pasaulio sukūrimą ribų, palengva pakilo iš laukinės padėties iki gerų įpročių visuomenės ir kad tas procesas nėra užsibaigęs. Šitas mokslas, kuris XVIII amžiuje gavo visuotiną pripažinimą, kaip tai matoma kad ir iš Šilerio paskaitų, XIX amžiuje po tam tikro reakcijos laikotarpio rado lemiančios paspirties biologijos moksle apie būtybių rūšių kūrimąsi, kuris į kelias dešimtis metų pergalėjo aiškius žmogaus sąmonės prieštaravimus. Dabar universali istorija gali eiti tiktai gamtos mokslo nurodytu keliu. Ji susitinka su išdavomis, kurias pasiekė praistorijos, etnologijos ir kultūros istorijos tyrimai.

Klausimai: kaip galėjo gyventi pirmasis žmogus, kaip jis galėjo apsiginti nuo žvėrių ir kitų žmonių, buvo pastatyti ir jų išaiškinimas davė praistorinio laiko paskirstymą į akmens ir bronzos laikotarpius, o istorijos pradžią jungia su geležies laiku. Tam atitinka pirmesnio, grobimo veiksmų, lai-

kotarpio skirstymas: į vaisių rinkimo, medžioklės, žuklavimo periodus; paskui darbo laikotarpio skirstymas į: gyvulių augimo (piemenų) periodą, žemės dirbimo periodą ir įvairių amatų ir menų periodą. Šitie pagrindinai žmonijos vystymosi pažymiai negali būti paneigti ir, žmonijai toliau gyvenant, jie suteiks kitokią sąmonę ,nei kaip kad pirmiau buvusi. Iš šitos, labiausia gamtos mokslais paremtos, pažiūros negali būti išmestas sociologinis tyrimas, ypač kai universalinė istorija, kuri tampa tikrąja istorija, t. y. kultūros istorija, savaime yra skirstoma: į visuotinę socialinę, reiškia ypatingai ekonominę (ūkio) istoriją, į politinę istoriją ir į dvasios istoriją. Iki šiol istorijos pagrinde pirmiausia buvo politinė istorija, taip kad ji galima buvo imti tikra darbo sritimi vardu „Istorijos mokslas". Tačiau toks istorijos mokslo supratimas jau pasikeitė. Pritaikomoji sociologija būtinai kreipia dėmesį į ekonominį gyvenimą, kaip į socialinio gyvenimo pagrindą, kas maža rūpėjo dar ir tokiam dideliam istorikui, kaip Rankė, kuris dar nevisai buvo išmetęs iš savo galvojimo įgytus jaunatvėje prietarus.

Savo spausdintame „Teisės filosofijos istorijos" kurse, aš esu nurodęs teisės filosofijos reikšmę teisininkui. Šį kartą aš matau reikalo koncentruotai pabrėžti tas teisės problemas, apie kurias sukasi teisės mokslas.

Kaip rodo žmonijos istorija, visais žmonių gyvenimo laikais ir visur, kur tik buvo gyvenama, arba yra gyvenama visuomenišku, organizuotu gyvenimu, giliausios sielvartos, didžiausių vargų, žiauriausių ne-

teisybių, o kartu ir prakilniausių troškimų ir siekimų šaltinį sudarė šie du dalykai:

1) medžiaginio gyvenimo srityje, reiškia kūno reikalavimų rūpinimo srityje, santykis tarp išnaudotojo ir išnaudojamojo; šitas santykis turėjo ir turi įvairiausių formų ir laipsnių; ir

2) dvasios gyvenimo srityje kova: a) tarp tikybinių prietarų ir tarp tiesos siekimo ir jos skelbimo ir b) dėl asmens teisių santykyje su visuomene (valstybe).

Ad I-m. Žiauriausias žmogaus išnaudojimo būdas buvo vergovė, kuriai esant didelė žmonių dalis buvo beveik tokioj pat padėtyje ,kokioj ir gyvuliai. Nedaug lengvesnės išnaudojimo priemonės ir tos, kurias dabar vartoja turtingieji. Šiai minčiai vaizduoti paimkime pavyzdį.

Kai buvo sukūrtas Vokietijos civilinio teisyno BGB projektas, teisininkas Otto Gierke rašė, kad tas trobesys eina iš nepaliestos romėnų teisės doktrinos gilumos, kur bendruomenės idėja buvo išvyta, ir klausė,ar yra projekte kokia nors socialinė tendencija, kad ir paslėpta? O šiais laikais, kalbėjo Gierke, tokia tendencija turėtų būti, kuomet vyksta judėjimas, kurio tolimesnė eiga gali nulemti, bus ar nebus mūsų kultūra. BGB projekte nuosavybės teisės institutas buvo griežtai absoliučiai nusakytas. Taip pat ir sutarčių, laisva valia daromų, dėsnis buvo absoliučiai formuluotas. Tačiau gausingos kritikos, kaip kad Gierkės ir k., rezultate buvo dabar esantieji BGB straipsniai: 226 apie šikaną ir 826 apie sutarties naudojimą prieš gerų įpročių reikalavimus. Tad tapo greta teisėtumo įvestas ir teisingumo dėsnis.

Kaip Romoje išsiplėtojusi prekyba su svetimšaliais davė pretoriui progos kūrti „jus gentium", paremtą „prigimties teise", taip Anglijoje išsiplėtojusi prekyba savo reikalavimais davė pagrindo būti taikomam „Equity" (teisingumo) dėsniui. Taip ir dabarties vokiečių BGB, anot Somo, yra pirklių teisė, palyginus su pirmiau veikusia žemdirbių teise (Landsrecht).

Gierke sako, kad BGB atsirėmimai dorovės įsakymais yra plačiau panaudoti nei pirmesniuose teisynuose.

Teisės plėtojimosi krypčiai artimiausiame laike aukščiau išvardintas sociologas Toennie's duoda tokį prognozą.

Tuo tarpu kai dabar civilinės teisės pagrindas yra savininkas, siekiąs dauginti turtą ir turėti pelno, ateityje dirbąs žmogus bus daugiau ir daugiau sau teisių įgyjąs; kiekvienas privalės dirbti ir turės gauti iš visuomenės pelną, atitinkamą jo patiektam darbui. Bus pripažinta teisė turėti darbo, tad ir teisė gauti atlyginimą už darbą. Visuomeniškas darbo atlyginimo dėsnis bus pritaikintas visokiam visuomenės tarnautojui, nes kiekviesas darbas yra reikalingas visuomenei; tad ji privalo ir atlyginimą nustatyti. Laikui einant šitąja prasme bus mokinama, kad įmonės ir ūkio vedėjas, kuris dabar yra ir savininkas, bus visuomenės tarnautojas, kaip industrijos kapitonas, — dar Karleilio žodžiais tariant.

Ad 2-m. — a. Buvo tikima ,kad idėjos yra tai, kas savarankiai susidaro ir kinta (kame yra tiesos) ir kad jos valdo politinį ir ūkišką gyvenimą.

Rodėsi, būsiąs žmogaus pažeminimas, jeigu isto-

rija bus aiškinama ir materialistiniai ir bus paneigtas idėjų savarankus viešpatavimas; jeigu bus tvirtinama, kad pirmiau buvo susidaręs kasdieninio darbo būdas, o santykiai dėl gaminių naudojimo buvo būtinų gamybos santykių tiesioginis išreiškimas ir tie gamybos santykiai, kurie būna tam tikram išsivystymo laipsniui esant, atitinka medžiaginėms gamybos jėgoms.

Sį mokslą skelbė K. Marksas, būtent, kad ekonominė visuomenės struktūra yra reali bazė, ant kurios yra pastatytas politinis ir teisinis rūmas ir tai struktūrai atitinka visuomenės sąmonės formos. Kintant medžiaginei struktūrai, kinta ir ant jos stovįs rūmas. Savo veikale „Zur Kritik der politischen Oekonomie" K. Marksas, sutikdamas su prancūzų socializmu ir komunizmu, priėjo išvadą, kad teisės santykiai apskritai, kaip ir valstybės formos, negali būti suprasti nei iš jų pačių, nei iš visuotino žmonių dvasios vystymosi, o gali būti suprasti tiktai iš medžiaginių gyvenimo santykių.

Tačiau šita teorija turi trūkumų ir yra reikalinga pataisų. Čia negali būti taikomas prilyginimas triobos pamato su trioba, ant jo pastatyta. Jei keista būtų laikyti tikrą tik pamatą, o triobą laikyti tik kaip refleksą, arba atspindį, tai tiesiog neprotinga yra laikyti medį netikrą dalyką esant, o tikrą — tik jo šaknis.

Priešingai, yra tvirto pagrindo teigti, kad teisė, kaip bendro sugyvenimo tvarka, kaip ginčų išlyginimas, kaip disciplina, kaip bausmė, turi svarbos kiekvienam visuomeniniam gyvenimui, yra esminis ir būtinas to gyvenimo elementas. Ir tikrai, mes randa-

me teisę veikiant visur, kur tik yra socialinis gyvenimas, o laikui einant ji įgyja vis didesnės ir didesnės reikšmės, prašalindama karo padėtį ir kerštо vykdymą. Teisės kūrimas ir tobūlinimas eina ne iš tikybinių pagrindų, bet iš tikrų gyvenimo sąlygų. Besikeičiant socialinio gyvenimo ekonominiams pagrindams, kinta dvasia, dvasinis galvojimas ir kūrybinis gyvenimas, kinta moralė ir viešoji nuomonė, — visa kas kinta. Visa tai vyksta kovos keliu, savaime suprantama, ne šautuvų, kardų ir patrankų, bet žodžio, ginčo, galvojimo kovos keliu.

Tai puikiai buvo dar idealisto Šilerio išreikšta jo viename laiške Augustenburgo hercogui: „Žmogus yra mąžas, kai jis tik šiltai gyvena ir sočiai pavalgo; tačiau jam reikia šiltai gyventi ir sočiai pavalgyti, kad jame galėtų veikti geresnė prigimtis".

Kitą kartą Šileris tą pačią mintį išreiškė šiomis eilėmis:

Einstweile bis Philosophie
Den Bau der Welt zusammenhaelt
Erhaelt sich das Getriebe
Durch Hunger und durch Liebe.

(Iki filosofija suims pasaulio struktūrą, judėjimas yra bado ir meilės palaikomas).

Dar kitas to pat autoriaus tos pat minties išreiškimas:

Etwas muss er sein eigen nennen
Oder der Mensch wird morden und brennen.

(Jam reikia kas nors nuosava vadinti, arba žmogus žudys ir degins.)

Ad II m — b. Neturtingieji ir vargą kenčiantieji tiktai nuo XIX amžiaus vidurio gavo tiesioginį balsą politiniame gyvenime, o iki tol tūkstančius metų jie buvo arba kunigų, arba dar dažniau pasaulinių žmonių, turtingųjų, atstovaujami ir tvarkomi, būdami tikybinių paslapčių uždangomis apdengti („tokia yra Dievo valia"). Aiškus yra demokratinės valstybės nuopelnas, kad tie žmonės gavo galimumo teisėse sutvarkytose formose reikšti savo skundus ir reikalavimus geresnių įstatymų vieton tų, kurie darė jų padėtį nepakenčiamai blogą. Tiktai kai rinkimai parlamentan tapo visuotini, politinės partijos gavo aiškų ekonominį pobūdį. Čia tiesiog ir aiškiai pasireiškė istorinio materializmo tiesa ir tik pajuoko verta, kai turinčios klasės, arba jų gynėjai kaltina beturčius materializmu, kad galėtų ir toliau koilgiausiai ir kogeriausiai jaustis savo puikioje padėtyje, jų melagingai vadinamoje idealizmu, visokių gėrybių pertekusioje. O santykis dažniausia yra toks: vienų neturtas ir vargas duoda kitiems, — nedaugeliui iš viso gyventojų skaičius, — ištagingą būklę, patogias sąlygas atsiduoti menui ir mokslui; tai ir užsikemša jie sau ausis prieš padoresnius ir aukštesnius sielos balsus, nei kaip kad balsai dėl turto, apdengdami save neaukštos vertės idealizmo drabužiu.

Tikras idealizmas, savaime suprantama, yra tų pusėje, kas siekia daugumos gerovės. Saugojant turtuolio teises reikia eiti filosofo Natorpo formuoluotu dėsniu: „Kiekvienas turi savo pilną teisę, bet einant visumos tvarka". Asmens ir visumos dėsniai turi papildyti vieni kitus. O tatai įvyksta pagalba teisės, turinčios socialinį tikslą.

Šiuo reikalu teisę tobūlindama, kaip ir apskritai teisinį susitvarkymą gerindama, žmonija siekia vienumo ir teisės filosofija, kuri vysto pagrindinius teisės dėsnius, padeda jai to siekti. Šis darbas padės atskiroms valstybėms artėti tarp savęs teisės kūrimo srityje, kaip kad jos artėja ekonomikos srityje. To išdava bus teisės saugumas ir vidujinis žmonijos pasitikėjimas teisės saugumu. Šitie kultūriniai rezultatai bus įvairių kraštų teisininkams užmokesnis už jų pastangas ir triūsą; jie bus ir stiprus ryšys tarp atskiros tautos plačiųjų masių ir teisės tarnų. Bet tam pasiekti reikia reformuoti visus teisės elementus, kurių tarpe yra subjektas ir šitojo reformavimas yra svarbiausioji sąlyga teisei tobūlinti. Kas dėl teisės subjekto reikia štai kas pabrėžti N. L. Iljino mintimis pasinaudojant. (žiūr. jo „Pagrindiniai jurisprudencijos uždaviniai").

Teisė ir valstybė savo esmėje gyvena teisės subjekte, gyvena juo, subjektu, jo siela, jo dvasia. Bet teisės subjektas yra ne tik sąvoka, arba kategorija, arba abstraktiškas taškas, įteisinimams ir įpareigavimams mintinai taikyti; teisės subjektas yra pirmiausia dvasiniai organizuota siela. Tikras, ne fiktyvus, teisės subjektas gali jausti, norėti, mintyti teisės ir valstybės uždavinį ir todėl jis savo dvasios pastangas taiko pačioms teisei, valstybei ir valstybės valdžiai, kaip tikriems ir tinkamiems tam uždaviniui įvykdyti keliams.

Būti ne fiktyvišku teisės subjektu reiškia būti dvasiniai subrendusia asmenybe, — štai teisės sąmonėjimo pirmapradinis pagrindas, štai teisės filosofijos aksioma, kurios ilgas neigimas slepia savyje at-

keršinimą. Tai reiškia, kad normalus teisės subjektas, kaip dvasiniai subrendusi asmenybė, pajuto ir pažino savąją prigimtį, kaip ką tai neišskirstomą į paprastas gyvulio kūniškas reikmenes; jis rado save, kaip dvasinę būtybę, t. y. būtybę, kuri matuoja save ir visą žmogaus gyvenimą ne nuogais reikalais, naudomis ir interesais, bet žmogaus, kaipo tokio, vertybe, objektyvia ir besąlygine, garbe, sąžine.

Tokio tikro, ne fiktyvaus, dvasinio teisės subjekto išauklėjimas yra pirmas laipsnis teisės idealui pasiekti. Šitojo laipsnio pasiekimas aptikrina visuomenei normalios, sveikos teisinės sąmonės susidarymą, sąmonės, kuri savo kūriniais turės sveikas ir normalias įstaigas ir pozitingosios teisės institutus.

Prisidėti prie tokio teisės subjekto išauklėjimo turi tikslo mano „Teisės filosofijos istorijos" paskaitos.

Aukščiau nurodytu siūlu einant, manau, neiškrypstama iš vagos, kai į kursą kartais įtarpiama ne filosofiniai teisiniai galvojimai, bet teisės kūryba, kaip kad, pav., kalbant apie Egipto teisę.

P. Leonas,
Garbės profesorius.

Kaune, 1935 metų lapkričio mėnuo.

1 §. KINŲ TEISĖS FILOSOFIJA.

a) Seniausieji laikai.

Mano spausdintose teisės filosofijos istorijos paskaitose patiekta nedaug žinių apie senovės kinų teisės filosofiją. Čia patiekiu kiek daugiau žinių tuo klausimu. Šias žinias patiekdamas, aš naudojuosi šiais veikalais: Amsterdamo universiteto ord. profesoriaus teologijos daktaro Heinricho Hakmano „Chinesische Philosophie" (1927 m.) ir „Doctrine de Confucius ou les quatre livres de philosophie morale politique de la Chine. Traduits du Chinois par G. M. Pauthier" (laidos metai nenurodyti).

Hakmanas konstatuoja, kai sistemingos kinų filosofijos nėra, kad kinus daugiau interesuoja ne gnoseologija, bet praktiško gyvenimo problemos, pirmiausia gi juos interesuoja žmogus, jo teisės ir pareigos, visuomenės gyvenimo normos; bet ir filosofiškos problemos jų galvočių liečiamos. Hakmanas nurodo šias šitos galvojimo krypties priežastis:

1) Konfucijaus mokslo įtaka; o šitas mokslas buvo paskelbtas be sistemos ir be metodo. Kinuose Konfucijaus mokslas buvo aukštai vertinamas ir neginčijamas, o pats Konfucijus buvo filosofo idealas ir jo autoritetas buvo labai didelis vėlesnėms kartoms. Anot Hakmano, šių laikų kinų filosofas Hu Ši's, Pekino universiteto profesorius, vienoje savo knygoje

pastebi, kad kinų filosofija būtų pasiekusi tikro filosofijos darbo metodo (ir tuo būdu ir sistemingo išdėstymo), jei konfucijanizmas nebūtų įgijęs reikšmės monopolio, slėgiančio kitas sroves, ir jei greta jo kitos filosofinės mokyklos būtų gavusios laisvai pasireikšti ir veikti. Sėkmingas idėjų ir srovių plėtojimasis būtų buvęs užtikrintas ir metodo atžvilgiu, bet ankstyvesnis konfucijanizmo įsigalėjimas sutrukdė tą vyksmą.

2) Antra priežastis yra kinų a) kalbos ir b) rašto savumai (vienodumas).

a) Pirmas ir tiesioginis žmogaus dvasios išreiškimo būdas yra kalba. Visa tolimesnė kultūra, ypač galvojimo darbas turi savo pagrinde kalbą. O kinų kalba labai skiriasi nuo europiečių kalbų. Šis dalykas mums čia reikia kiek panagrinėti. Skaitydami knygą labai išsiplėtojusia, vadinama mandarino, tarme (dialektu), sako H., pastebėsime štai ką: žodžiai yra vieno skiemens, arba beveik vieno skiemens, kaip antai: tao, liao, pich; girdėti tik tos pačios priebalsės (consonantės), nėra kombinacijų iš jų daugelio; žodžiai baigiasi daugiausia balsių garsais, tiktai nedaug priebalsių naudojama žodžių pabaigai (n, arba ng). Kai kurie balsai nuolat kartojami, tad tenka girdėti sakiniai, kurie sudaryti iš balsių, daug kartų pakartotų; tuo būdu susidaro didelis garsų monotoniškumas. Kinų kalba turi nuostabiai maža žodžių, įvairiai skambančių; aukščiau minėtoje tarmėje yra nedaugiau kaip 400 įvairių garsų grupių (žodžių); šie nelinksniuojami ir neturi konjugacijų. Žodis **li**, pav., visada lieka **li**, kao — visada lieka **kao**, tung — lieka „tung" ir t. t.

Tokia aprėžta ir trapi medžiaga turi tarnauti priemone išreikšti aukštai išplėstam idėjų pasauliui su ištisa jo objektų, sąvokų ir santykių eile. Susidaro dvi sunkybės: pirma, kad tas pat žodis yra vartojams daugeliui įvairių prasmių reikšti, antra, kad nėra gramatikos dėl to, kad žodis nekinta. Taip antai Giles'o kinų - anglų žodyne balsė **i** turi ne mažiau kaip 214 prasmių, **li** — 179, **ši** — (shih) — 114 ir t.t. Priemonė iš šitos kėblios padėties išeiti yra įvairūs tonai, kaip ir pas mus: klausiant, nusistebint ir p., kuriais žodis tariamas. Mandarino tarmėje tų tonų yra 4 (pietų kinų krašte jų yra 9), o žodžių yra 400, tad iš viso yra apie 1600 įvairių tariamų garsų, tačiau ne visi žodžiai yra tariami visais įvairiais tonais, dėl to įvairių garsų (žodžių) yra apie 1400. Bet žodis, tariamas tam tikru tonu, vis dėlto turi įvairių prasmių, kurios tenka suprasti iš žodžių kombinacijos ir kitko, kaip ir mūsų kalboje.

b) Kur kitur didžiausia priemonė žmonėms susiprasti yra raštas, o kinuose žodis kita prasme kitaip ir rašomas (kitoks ženklelis). Kinas rašo ne raides, kurios ištartą žodį sudarytų, bet jis rašo ženklą, kuris reiškia tam tikrą objektą, arba sąvoką. Raidės yra ženklai žymėti atskiriems garsams, iš kurių žodis sudaromas, tad raidės yra susijusios su ištartu ir girdėtu žodžiu; jos fiksuoja kalbą kaip ištartą ir girdėtą. O kinas rašo ne raidėmis, bet panašiai kaip mes kalbame, rašydami rašmenis. Apie kinų raštą dažnai sakoma, kad tai yra vaizdų raštas. Tai netikra, sako H. Nors kinų rašmenyse yra tam tikras vaizdų skaičius, bet jų yra palyginti, nedaug. Reikia sakyti „sąvokų ženklai", nes kiekvienai sąvokai yra

atskiras ženklas ,tad jų yra be galo daug — tiek, kiek yra sąvokų, apie 50.000, ir jų skaičius auga. Jų negalima atminti, bet ir nereikia atminti. Jų daugumas retai vartojama ir randama tik žodynuose. Paprastuose santykiuose apsieinama su 2000—4000 rašmenų. Tačiau aišku, kad ir toks skaičius yra didelis apsunkinimas atminčiai tų, kas nori mokėt skaityti ir rašyti. Betgi tų sąvokų yra ir per maža, nes ir 42.000 rašmenų kinų Kango žodyne yra menkas skaičius ,palyginus jį, pav., su vokiečių Grimo žodynu. Tačiau kiekvienas ženklas turi daug prasmių, dėl to kad kinai neturi sudėtinių žodžių (composita), kurie padeda minties išreiškimą įvairinti ir precizuoti. Kadangi sudėtinių žodžių nėra, tas ženklų gausingumas, pagaliau, yra labai menkas, turi maža sąvokų. Tad ir filosofijoje tenka vartoti vienas žodis įvairia prasme, pav., daug keblumo sudaro įvairios prasmės žodžių **hsin** (širdis) ir **Tao** (kelias). Dar didesnis sunkumas eina iš gramatiško žodžių pastovumo, nes žodžiai, kaip buvo sakyta, nekinta, tad sąvokų pažymėjimai nekinta; ženklo pakeitimas reiškia kitą sąvoką. Kinų kalbos gramatikos nėra, jie neturi daiktavardžių, būdvardžių, neturi laikų ir t.t. Dėl ko kinų kalba yra nepaprastai sunki, nes, nors gramatika yra sunkus dalykas, bet ji padeda aiškiai ir tiksliai mintis reikšti, o be gramatikos susidaro žodžių chaosas. Gramatikos vietą turi užimti kas kita, pridedant prieš žodį arba po jo kitas sąvokas. Hakmanas duoda neaiškumo pavyzdžių:

a) sakinys — Ming lai yeh tchu, — kur ming reiškia būti šviesiam, lai ateiti, yeh — naktis ir tchu — eiti šalin — turi daug prasmių; jis reiškia:

1) šviesa ateina, naktis eina šalin;
2) kai diena ateinà, naktis baigiasi;
3) kai diena atėjo, naktis išnyko;
4) dienai esant jis atėjo;
5) nakčiai atėjus jis išėjo ir t.t.

Paprastas sakinys, o tiek daug neaiškumo sukelia. Tai ką kalbėti apie sudėtinius sakinius! Garsioji knyga „Tao Te tching" prasideda tokiu sakiniu, kuris beveik visų vertėjų yra taip verčiamas:

„Tao (kelias), kuriuo galima keliauti, nėra amžinas kelias. Vardas, kuriuo galima vadinti, nėra amžinas vardas".

O garsus sinologas J. J. M. de Grotas tą patį sakinį yra šiaip išvertęs:

„Tao'u turite vaikščioti, tai nepaprastas kelias; jo garbę turite kelti, tai nepaprasta garbė". Abudu vertimai yra galimi, sako Hakmanas.

Reikia pabrėžti, kad toks rašto kalbos būdas yra ypatingai negeras filosofiškų minčių eigai reikšti, nes filosofija yra ypatingai reikalinga tikrumo ir aiškumo. Kinų kalboj to nėra. Ne tik europiečiai taip mano. Štai japono Teitare's Suzuki'o nuomonė: „Kinų dvasiai trūksta logikos. Šitas faktas pasireiškia ir senų periodų filosofijoje, jis eina ir per vėlesnių laikų filosofiją. Tuo laiku, kai Indijoje ir Graikijoje dvasios išauklėjimas stovėjo vienodoj aukštumoj, kaip ir kinuose Konfucijaus epochoje, graikai turėjo logiką, indai turėjo „hetuvidia" (priežasčių žinojimą); savo išvadose jie labai pagrindiniai ir sistematingai galvojo; jų dvasia, pasirodo, sudaryta iš geresnių siūlų, negu kinų ,kurie nejautė reikalo savo mokslą precizuoti ir savo išreiškimus formuluoti."

Nors kinų filosofija negalėjo taip išsiplėtoti, kaip kitų tautų ,vis dėlto yra didelis interesas kiek susipažinti su ja.

Daugelio manoma, kad kinų filosofiją sudaro Konfucijaus ir Liaotses mokslas. Tas yra klaidinga. Buvo ir prieš juos filosofų, ir pažymėtinas senovės kinų filosofavimo būdas.

Kaip ką tik buvo pasakyta, kinuose randami tik silpni sistemingo filosofavimo duomenys, bet būdas, kuriuo problema sudaroma, pamoko ir verčia juo susidomėti. Filosofas mažai naudoja logiką ir indukcijos įrodymus, jis daugiau intuityviai dirba: visa savo asmenybe jis, taip sakant, gaudo gyvenimo pasaką ir įžvelgia (permato) ją. Ką jis pamatė, tą duoda savo mokiniui, trumpai formuluodamas. Nedaug sąvokų, greta sudėtų, sudaro minties centrą, iš kurio eina spinduliai į visus kraštus. Gaunama, pav., gilaus proto suformuluotas sprendimas apie žmogų ir jo gyvenimą, bet gaunamas kartu tamsiausias galvojimas ir spekuliaciniai protavimai. Tokiam filosofavimui vartojami: pasakojimas, anekdotai, legendos, istorija; pav., pagrindinė mintis iliustruojama istorijos arba pasakos vaizdais, arba idėja vaizduojama pasakojimu, kuris būna kartais ir nepadorus. Dar reikia atsiminti, kad senovės kinų filosofija buvo kuriama žodžiu, ne raštu, ne knygomis, o mokytojas suprasti buvo nelengva. Todėl maža buvo tokių mokinių ,kurie mokytoją suprastų. Konfucijus turėjo vieną tokį mokinį Hujį (Hui), kuris jaunas mirė. Apie Hujį Konfucijus yra pasakęs: „Aš su Huju visą dieną kalbėjau ir jis nedarė jokių prieštaravimų, lyg jis būtų kvailas, bet jis ėjo namo ir aš jį stebėjau jo pa-

sielgimuose; jis galėjo mano mokslą suprasti. Hujis tikrai nėra kvailas".

Filosofija yra susijusi su tikyba. Tai pirmiausia, nors trumpai, susipažinsime su kinų tikybos pradais.

Seniausias kinų tikybos vaizdas yra gaunamas iš jų kanoniškų raštų (tching), būtent: 1) I tching (kitimų kanonai), 2) Ši (Schi) tching (dalių kanonai), 3) Šu (Schu) tching (dokumentų kanonai) ir 4) Tschou li (Tschou — laikotarpio papročiai). Tačiau, norint pažinti senesnių laikų pradus, tenka atsargiai šiomis knygomis naudotis, dėl to kad, kaip toliau matysime ,jos yra parėjusios per Konfucijaus ir jo mokinių dirbtuvę. —

Kinai buvo žemės ūkio tauta, tad ir tikybinės jų idėjos yra susijusios su žemės ūkiu. Prie to prisidėjo dar senolių gerbimas, o tatai taip pat buvo susiję su žemės ūkiu. Tarp gamtos jėgų, kinų gerbiamų, randame žemę, jos derlių, kalnus, vandenį, debesius, ugnį, lietų, saulę, mėnulį, didesnes žvaigždes, dievybes ir mažesnio rango demonus. Iš tų jėgų aukščiausioji buvo „Dangus", kuris su „Žeme" sudaro porą; ji leidžia gimti, augti, žydėti ir bręsti.

Matome, kad kinų tikyba visai panaši į kitų tautų tikybas. O kinų savybė yra ta, **kokiu** būdu jie ir senais laikais jungė dievišką pradą su žmogaus pradu ir **kame** jie matė pomirtinio pasaulio santykį su šiuo pasauliu.

Pomirtinis ir šis pasaulis kino dvasiai sudaro vieną didelį bendrą vienetą: viena jo dalis yra paslaptinga, o antra pojučiais sužinoma. Abidvi dalys yra glaudžiame tarpusavio santykyje ir nustatytu būdu

viena antrą veikia. Bet, kadangi viena dalis yra paslaptinga, tad ir santykis nėra aiškus. Tačiau žmogus, tirdamas su tam tikrų metodų ir priemonių pagalba, gali suvokti paslėptus sulyginimus tarp šio ir ano pasaulio. Jis turi tikybinėje baimėje ir pasiaukojime ieškoti žemiškų reiškinių irgyvenime paslėpto pagrindo. Fenomenų ir antfenomenių vyksmas, pilnas paslaptingumo, turi didžiausios reikšmės mūsų žemiškam būvimui, nes mes randame jame „kelią", kuriuo reikia eiti (tao). Tas bendras vyksmas ir buvo kinų tikyboje vadinamas „**keliu**" (Tao), kurį mokslas vadina toaizmu. Jis pateko ir į Konfucijaus ir Būdos mokslą. Tao yra „Dangaus" ir „Žemės" tarpusavio veikimo raktas. Tao reiškia ir kelią ir metodą, kad būtų užtikrintas darnumas (harmonija) tarp šio ir ano pasaulio; šis darnumas pasireiškia tuo, kad žemiškas veiksmas atitinka tam, ko anas pasaulis reikalauja.

Kinų dvasios kūryboje iš seno labiausiai buvo pasireiškęs paslaptingas proporcingumas tarp žemiško ir begalinio. Aukščiausia dievybė „Dangus" visada yra lyg šešėlio pridengta ir, nors jis vadinamas „Schang Ti" (aukščiausias viešpats), bet yra suprantamas ne kaip asmuo, o kaip jėga (Ming), kuri labiau primena likimą (fatumą), nekaip Dievą. Kad senolių garbinimas nekelia jų į dievus, tai savaime suprantama ,nes senolių kartos keičiasi. Tiktai didvyriai (herojai) kartais patenka į dievų eilę; pav., kinų karo dievas išėjo iš karžygių.

Kadangi kinai neturi gabumo plastiškai, konkrečiai vaizduoti abstrakčius dalykus, tad tame ir glūdi priežastis, kodėl jie Dievybės neįasmenina, bet labai

įvertina numatymą „Kelio", t. y. nustatymą santykio su anuo gyvenimu. Giliai yra įleidęs juose šaknis įsitikinimas, kad visa, kas yra, turi paslėptą pagrindą, ant kurio viskas vyksta tvarkingoje, bendroje eigoje. Jei kas priešinasi tos eigos tvarkai, jis prieštarauja visatai ir eina prieš aukščiausiąjį ir stipriausiąjį pradą. Tas daro žmonėms žalos, įžeidžia aukščiausiąją paslaptį ir yra nuodėmė, nusikaltimas.

Tad dievotiems kinų asmenims didelės reikšmės turėjo klausimas, kaip galima pažinti giliausias būties reikalavimas, būtent, tikrasis „Kelias" (Tao). Tas „kelias" eina ir per mūsų matomąjį pasaulį, bet jis eina tiktai pranašavimais, paslaptinga kalba. Kuriuo gi būdu sužinoma pranašavimų ir paslaptingos kalbos prasmė? Tai sužinoma dievinimo meno pagalba, su orakulo pagalba. Senovės kinuose orakulas veikė per vėžlio kiaukutą ir tūkstanties lapų gėlės stiebą. Filosofas Vang Tchung'as, gyvenęs I amž. Kr. g., sako: „pasaulis tiki pranašavimu per vėžlį ir gėles; su pirmojo pagalba žyniai sužino Dangaus valią, su antrųjų pagalba — žemės valią. Tuo pačiu tikslu buvo vartojami ir kiti kaulai ir gėlės ir tai iš seno. Jau senasis Schu Tching'as įvairiose vietose kalba apie tai ir tarp kitko sako, kad pranašaujant naudojami septyni būdai: penkiuose būduose naudojamasi vėžliu, dviejuose — tūkstanties lapų gėle. Tų apeigų smulkmenos mums yra nežinomos, bet pagrindinis dalykas buvo toks: buvo kaitinami vėžlių kiaukutai, arba kiti tokie kaulai, ir stebima, koki plyšiai juose pasidarys; buvo laužoma sausi gėlės stiebai ir jų gabaliukai mėtomi; iš plyšių ir tų gabaliukų padėties buvo spėjama. Anot filosofo Tschu Hsi'o, gy-

enusio XII a. Kr. g., vėžlys ir tūkstanties lapų gėlė buvo vartojami dėl to, kad jie labai ilgai gyvena: kinų manymu, vėžlys gyvena 3000 metų, o tūkstanties lapų gėlė per šimtą metų leidžia iš vienos šaknies šimtą stiebų. Ilgai gyvendama būtybė turi daug patyrimo. Naujais laikais Honano ir Šantungo provincijose, kapų iškasėnose, buvo rasta daug vėžlių kaulų, kurie anuomet buvo vartojami dievinimui; juose yra įrašų, kurie yra senesni už kitus kinų raštus; juose yra jų deginimo pėdsakų. Šitie dievinimo metodai davė medžiagos vienai iš įžymiausiųjų pasaulio knygų, kuri leidžia pažinti tikybišką kinų būdą ir pirmus jų filosofiško protavimo dėsnius, „I tching" (kelionių kanonas). Iš išdžiūvusių gėlės stiebų ir kaulų plyšių buvo gaunamos dvejopos linijos, kurios vaizduoja dvejopą esamojo pradą, dvi dideles veikiančias kosmo jėgas:

vyriškas ir moteriškas pradas,
šviesa ir tamsa,
šilima ir šaltis,
dangus ir žemė,
aukštuma ir žemuma,
saulė ir mėnuo,
sausra ir drėgmė,
kietumas ir minkštumas,
augimas ir vytimas ir t.t.

Įvairios tų linijų kombinacijos duoda įvairias sąvokas; pav., trigrama pavadinta „tiekiamasis"; jos savumas yra jėga ir ji laikoma santyky su Dangum. Antroji trigrama reiškia: „gaunamasis" turi pasiaukojimo savumą ir yra santyky su žemė ir t.t.

Tuo būdu gaunamas patyrimų dėstymo metodas, taip pat „kelias", kuriuo einama toliau ir toliau.

Yra žinomi keturi senovės galvočiai.

Pirmas Fu-Hsi — pasakiška asmenybė, suteikusi žmonėms kultūros pagrindus: ugnies naudojimą, žvėjybos, medžioklės amatą.

Antras Ven-Vang'as, miręs 1135 mt. Kr. neg., didžios dinastijos Tschou tėvas, trigramų autorius.

Trečias, jo sūnus Tschou-Kung'as — trigramos tekstų autorius.

Pagaliau ketvirtas, Konfucijus. Iki jo laikų jau buvo sudarytas kelionių kanonas (I tching), kurį Konfucijus tiek daug studijavo, kad knygos apdarai tris kartus susinešiojo. Konfucijus yra pats pasakęs: „Jei man būtų buvę duota daug metų, taip kad aš būčiau galėjęs 50 metų skirti I tching'o studijoms, tai aš būčiau laisvas nuo didelių nuodėmių". Nors toje knygoje (I tching) yra, be abejo, ir vėlesnių laikų minčių, bet ji vis dėlto supažindina su filosofiškomis senovės kinų mintimis.

Kokios gi buvo pagrindinės kinų mintys apie pasaulį ir gyvenimą, kurios randamos kelionių kanone (I tching)?

Pasaulyje pirmiausia pastebimas nuolatinis kitimas; mąstymas apie pasaulį yra pastebimas nuolatinės reiškinių eigos vyksme (procese), jų amžino kitimo vyksme. Pasaulyje pastebima eilė įvairumų, kurie būtinai pasikeičia ir iš vienos padėties pereina į kitą: nuolatinė dangaus konsteliacijų eiga, temperatūros ir metų laikotarpių keitimasis, įvairios augalų vegetacijos fazės, žmonių amžiaus įvairumas ir t.t. — visa tai sukelia mintį apie „keliones". Kartu

pastebima, kad tas keitimasis žemėje vyksta ne bet kaip, bet dėsningai: metų dalys, dienos dalys, vegetacijos fazės, žmogaus gyvenimo fazės ir kt. Buvo ieškoma ta taisyklė, pagal kurią reiškiniai kinta, arba pasikeičia, nes žmogui yra įgimtas gabumas siekti, pažinti. Turi būti tam tikra jėga, kuri tuos kitimus daro. Toji jėga yra dėl to, kad, viena, ji tvarko keitimąsi, o, antra, tas keitimasis pasireiškia taip, kad vienas dalykas eina po kito. Tos dvi jėgos kinų pavadintos: Yin ir Yang.

Rašto ženklai toms sąvokoms yra: du upės krantai, iš kurių vienas yra pavėsyje, o antras saulės šviesoje. Europiečių filologija tiesiog pažymi juos kaip šviesos ir tamsos pradus. Tad šviesa ir tamsa yra laikomos pagrindiniu kosmiško jėgų dvejopumo priešingumu. Iš tų dviejų jėgų santykio kitimo eina ir kiti gyvenimo priešingumai: silpnybė — stiprybė, vyriškas — moteriškas pradas ir k. Didžiausios pasaulyje jėgos, kurios yra akimis matomos, yra Dangus ir Žemė, skliautas aukštai ir žemė po kojomis. Jie sujungti su Yinu (Yin) ir Yangu (Yang), iš kurių Yangas yra šviesos jėga, o Yinas — tamsos jėga; pirmoji eina iš Dangaus, antroji — iš žemės. Jos abi kuria gyvenimą ir, bendrai, augina, bet jos veikia ir konkrečiais atvejais. Jų sukurtos žvaigždės, pirmiausia saulė ir mėnuo ir penkios planetos (Merkūrijus, Marsas, Venera, Jupiteris ir Saturnas); penki dangaus elementai (medis, ugnis, žemė, metalas, vanduo); metų dalys; temperatūra (šaltis, šilima), sausuma, drėgmė, vėjas; spalvos, muzikos tonai, mintys ir t.t. Augaluose, gyvuliuose, o ypač žmonėse yra Jino ir Jango padidinto veikimo

sritys. Šitie pradai nereiškia: vienas piktą, antras gerą; čia tik kosmo jėgos. Su Jangu būna sujungiamas gero pradas, o su Jinu — pikto pradas dėl to, kad šviesa duoda žmogui daugiau džiaugsmingų įspūdžių, nekaip tamsa, kuri dėl to yra mažiau žmogui simpatinga. Iš esmės gi čia nėra gero ir pikto priešingumo. Etiško santykis su gamtišku yra kitaip nustatomas; jis galima šitaip išreikšti: tai, kas yra etiška, yra įdėta į gamtišką. Jangas ir Jinas savo tarpusavio veikimu ir nuolatine gyvojo jėga nori ir turi sudaryti didelį darnų (harmoningą), dirbantį organizmą. Tam organizmui žmogaus gyvenimas taip pat priklauso, kaip ir gamtos gyvenimas. Dvejopas Jango ir Jino veikimas, kartu vykstantis, turi pasireikšti abiejuose gerai nustatytais santykiais. Žmogaus gyvenimo, kuris yra visuomeniškas gyvenimas, darnumas (harmonija) gali būti pasiektas tik atskirų individų ir žmonių klasių gerų santykių dėka.

Tie geri (taisyklingi) santykiai yra Jango ir Jino tarpusavio veikimo tikslas; tas santykiavimas turi savo pagrindu tai, ką mes vadiname dorovingu pasielgimu. Dorovė apima reikalavimus, kurie kyla iš bendro žmonių sugyvenimo, kur teisės ir pareigos atsiranda.

Tad Jango ir Jino veikimas yra taikomas tiek dorovingam žmogaus pasielgimui, kiek ir gamtos įvykiams: abi sritys sudaro neatskiriamą visumą. Taisyklingas, dorovingas žmogaus pasielgimas sudaro untegralinę tikros, darnios visatos eigos dalį, ir atvirkščiai :netaisyklingas, nedorovingas žmogaus veiksmas ardomai veikia visatos eigą. Tatai ryškiausiai kasdien pasireiškia pasielgimuose to asmens, ku-

riame žmonių bendruomenės sujungti svarbiausieji uždaviniai, būtent: tautos viršininko, monarcho. Kai monarchas gerai eina aukštas savo pareigas, tada ir visas pasaulio gyvenimas darniai eina, o kai jis klysta,tai jo nuodėmė pasireiškia gamtos gyvenimo trukdymais, kurie būna to ilgesni ir stipresni, ko biauresnės yra monarcho nuodėmės.

Panašią, kaip kinų, pasaulėžiūrą randame ir kitose tautose, pirmykščiame jų gyvenime; skirtumas yra tik tas, kad Jangas ir Jinas nėra atskirti, nėra pastatyti prieš vienas antrą. bet eina drauge ir per vienas antrą ir tuo būdu sudaro bendrą pasaulio dėsnį su dvejopu veikimo būdu. Kinų pasaulėžiūra atitinka, sako H., E. Cassirer'o išaiškintam tautų „mitiško galvojimo būdui". Mitiško galvojimo būdo ryškiausias pažymis yra „Atitinkamybės". Visa, kas yra pasaulyje ir atskirai pasireiškia, yra tam tikra atitinkamybė visatai, iš jos eina. Žmogaus pradžia, likimas, pergyvenimai ir kentėjimai, visa eina iš to, kad yra visata, ir grįžta į ją tvirtai nustatytomis atitinkamybėmis. Kai kuriomis linijomis atitinkamybės ypatingai pasižymi, taip antai, dangaus kūnų keliai, jausmai, kūno organai, žvėrys, augalai eina tam tikromis eilėmis ne lengvu galvojimu, bet sąmone, kad čia gamtos paslaptis pasireiškia. Kinų nustatytas tikslesnes atitinkamybių tabeles randame vėlesniais laikais, bet nėra abejonės, kad tokių pažiūrų būta ir senovėje. Tokiai pasaulėžiūrai esant, ir skaičius turėjo didelės reikšmės. Skaičiai buvo kaip dangaus, taip ir žemės įvykių ideališki reguliatoriai: skaičių santykiai glūdi viso, kas gyva, pagrinde.

Kai kurie skaičiai išskiriami iš kitų, kaip ypa-

tingai galingi, pav., keturi: keturi metų laikotarpiai, keturios pasaulio šalys, keturios pagrindinės spalvos (mėlyna, raudona, balta ir juoda) ir k.

Dar pažymėsime kai kuriuos filosofus, gyvenusius prieš Liao-tsę ir Konfucijų. Pirmiausia tenka nurodyti Teng Hsi (Teng tse). Paskesniais laikais jis yra minimas kaip juristas ir sofistas. Jis yra istoriškas asmuo. Jis mirė 522 metais prieš Kr. Jo veikalas iš dviejų trumpų skirsnių apibūdina jo mokslo pagrindus ir rodo, kad jis turėjo įtakos liaudžiai ir tų laikų monarchui (Te Tschan'nui). Jis buvo klajojantis mokytojas.

Toliau tenka paminėti draugai Tschang Tchu ir Tschin Ni, kurie buvo pasitraukę nuo visuomenės gyvenimo ir, atrodo, priklausė prie tos srovės galvočių, kurie mato tikrą kelią pasišalinime nuo visuomenės ir pirmykščiame gyvenimo būde.

Kad prieš Liao-tsę ir Konfucijų būta galvočių, tas aišku iš pastarųjų filosofavimo būdo ir turinio. Iš jų abiejų galvojimo aiškėja, kad ne jų pradėta filosofiškai galvoti. „Tao" sąvoka, kuria Liao-tse operuoja, yra jau įgyta prieš jį gerybė ir jo traktuojama, kaip prieš jį išplėtota sąvoka. Taip pat iš kitų sąvokų aišku, kad jie vartojo esamąją filosofišką terminologiją. Kiek toli atgal prieš Liao-tsę siekia šitie ankstyvesnieji filosofiški galvojimai, sunku nustatyti, sako H., bet galima prileisti, kad jie turėjo tam tikrą tarpusavio ryšį su politišku ir kultūrišku kinų tautos VIII ir VII a. Kr. n. stoviu, kurį čia trumpai atvaizduosime, prieš pradėdami nagrinėti Liao-tse's filosofiją.

Šitais amžiais kinuose prasideda senosios feodalinės Schou dinastijos valdomos valstybės nykimas. Ši dinastija buvo įsisteigusi 1122 mt. Kr. n. Istorikas Ši-ma Tchien'as nykimo pradžią įžvelgė Tschao-Vango viešpatavimo laikais (1052—1002), nes nuo to laikotarpio monarchų veiklumas vis mažėjo ir mažėjo. Centrinio viešpaties jėga nyksta ir kinai vis labiau ir labiau sudaro atskirų silpnai sujungtų valstybėlių vaizdą; tarp tų valstybėlių ėjo varžytynės, siekiant didesnės jėgos; todėl nebuvo vienybės, kurią, be to, dar ardė barbarų (Tchuen) puolimai pasieniuose. Monarchą Ju-Vangą (781—771 m.) barbarai ir nužudė; tuo būdu dinastija pasibaigė. Paskui sostą užėmė Tschou, bet šitas visą savo pašaukimą matė atnašavimų vykdyme. Kova tarp tų laikų feodalinių valstybėlių dėl centrinės valdžios trūko ištisus šimtmečius. Šita epocha Konfucijaus atvaizduota jo veikale „Pavasario ir žiemos atsiminimai" (Tschun tchiu). Nuolatinių tarpusavio kovų metu kinuose, kaip ir kitur tokiam krašto stovyje, teisės nebuvo, viešpatavo savivalė. Ir dabar dar yra eilėraščių, kur tie laikai vaizduojami. Bet buvo ieškoma ir išeities. Tuo galvočiai rūpinosi. Tai buvo filosofijos pagrindas ir objektas. Įžymiausias iš tų laikų galvočių yra aukščiau minėtasis Teng Hsi's. Jo veikaluose randama minčių, kurios liečia įvairias sritis: monarcho padėtį ir pareigas, pasaulį, žmogų, dialektiką, etikos ir metafizikos problemas. Jo dėstymas rodo, kad mintys buvo reiškiamos aplinkybėms įvykus, o paskui buvo surinktos. Susipažinsime su jo mintimis.

Senovės monarchai Jao ir Schun'as dorai val-

dė savo valstybę. Geras valdymas pasireiškia tuo, kad monarchas siekia savo tautos geriausios padėties; jis tautai yra kaip saulė žiemą ir kaip pavėsis vasaros dieną. Tada visi klauso jo ir „kaip jis ramus, jo uždavinys savaime vyksta, ir kai jis savo pramogoms atsidėjęs, kraštas pats save valdo". Teng-tse pastebi: „būna tokie, kurie nevaldo, kurie žino, kad jiems nereikia tuo rūpintis, nes jų vadyba yra tiek darni, kad atitinkamybės pačios savaime vyksta".

Teng-tse duoda ir kitokių vaizdų, pav.: monarchui, sako jis, gresia trys pavojai: kai jis nusileidžia savo aplinkai; kai jis skiria valdininkus tik remdamasis vardu ir pavarde; kai jis nenori apleisti savo draugų ir laiko juos ištikimais sau ,jiems esant toli nuo jo. Tuo tarpu jis turi būti nepartinis (artimiausi turi būti jam svetimi, o svetimi turi būti kaip giminės); jis turi būti atsargus pasielgimuose (lyg kad ledu eitų didele našta nešinąs); jis neturi vien savo valdiniais pasitikėti ir neturi būti jiems nuolaidus, kitaip jis praranda jų pagarbą ir savo jėgą. Jis turi, kiek galima, savo akimis matyti ir savo ausimis girdėti. Leisdamas savo įsakymus, jis turi gerai žinoti, ką mano ir reiškia ir t.t.

Nors Teng-tse savo teorijoje apie valdymą reiškia daug pagarbos despotui, bet randame ir tokių pareiškimų, nuo kurių monarchui ausys turėjo skaudėti.

Pav., jis sako: „tie, kurie grobia kito nuosavybę, bus baudžiami mirtimi, o tie, kurie grobia monarcho nuosavybę bus monarchai". Kai jis nurodo skirtumą tarp išmintingų ir padorių senovės valdo-

vų ir jo gyvenamojo laikotarpio kvailių ir nusižengiančių valdovų ir tą skirtumą ypatingai pabrėžia, galima manyti, kad jis pajuokia savo laikotarpio galiūnus.

Štai, keletas jo minčių, kurios liečia šiaip žmones. Žmogus pareina nuo savo likimo: gyvybė ir mirtis pareina nuo likimo, o neturtas, arba perteklius pareina nuo laiko aplinkybių. Čia pareikštas fatalizmas, arba bent determinizmas. Bet tas filosofas ir taip tvirtina, kad žmogus pats yra sivo likimo lėmėjas, ir duoda žmogui tuo reikalu patarimų.

Dabar patieksiu dar kai kurių metafiziškų minčių. Yra didelis vienuodumas, kuris yra gyvenimo įvairumo pagrinde. Žmogus turi suprasti ir nustatyti tą vienodumą, o vienodumas turi žmogų valdyti. Žmogus turi nusistatyti ne išorinėmis jėgomis ir įspūdžiais; jis neturi lengvai pasiduoti kito sprendimams, neturi leisti nušalinti save nuo vienodumo, bet turi būtinai sekti juo, nenukrypdamas nuo jo: kas šitaip elgsis nors vienos dienos laikotarpyje ,tas visus pritrauks prie savęs, ir tai jo bus daroma be pastangų.

Čia yra pabrėžtas dėsnis „Vu Vei", dorovingo elgimosi dėsnis, kuris vėliau turėjo didelės reikšmės taoizmui. Tokiam asmeniui nereikia jokio rūpestingo, stropaus darbingumo, jokio stengimosi atskiriems reiškiniams įvykdyti, jokio sąmoningo siekimo, kad patiektų sau daiktą, bet jam reikalingas gyvenimo vienodumas. Prieš tą vienodumą nyksta visi būties priešingumai, kaip antai: garbė ir gėda, laimėjimas arba nuostolis, pirmyn arba atgal, linksmybė arba liūdėsys, įgyjimas arba praradimas. Šitie prie-

šingumai neturi prasmės vienodume. Vienodumas yra tiktai vidaus dalykas, jis yra priešingas išorinių tikslų statymui, pav., veikimui su žmonių pagalba. Turima reikalo su objektais, sako Teng Hsi's, tai yra tikslais; bet dorybė (Te) yra ten, kur kyla klausimas išorinio veiksnio. Čia turima reikalo su žmonėmis. Gi ten yra Tao (kelias), kur nekyla klausimas dėl žmogaus. Tad Teng Hsio mintyse randame dorovės, vadinamos taoizmu, dvi sąvokas, iš kurių susidaro vardas Tao Te tching'as. Vienodumas yra kelias (Tao); jo dabartis žmonėse yra dorovė (Te); juose abiejuose yra tikras gyvenimas. Tao pergyvenimas yra kas tai nežinoma ir paradoksališku būdu gali būti šitaip išreikšta: „Kas žino didįjį Tao, tas nieko nežino ir yra jo vidury; jis nieko negali, tačiau visiškai valdo jį. Jis nieko neturi, tačiau yra patenkintas; jis suvokia tikrumą ir skelbia visišką teisybę. Tai yra galutinas visų daiktų tikslas." — Tenka pabrėžti vėlesnių laikų galvočių sąvoka „Tuštuma", kuri turi daug prasmių. Kelias yra savaime tuštuma, negatyvi sąvoka, t. y., neturinti išreiškimo, neturinti mūsų pozityvių savumų. Visi mūsų prisistatymai ir sąvokos pirmiausia eina iš tuštumos, iš to, kas neturi vardo, todėl negali būt jiems pritaikyta. Visa kas pozityvu, gauna pradžią iš negatyvaus, iš didelės tuštumos: narsumas iš baikštumo, teisingumas iš neteisingumo, pyktis iš gerumo, veikimas iš neveikimo; kai pažvelgiama į tai, ko čia nėra, gaunama kas matyti; kai klausoma to, kas negalima girdėti (neduoda garso), gaunama tas, kas girdėti; neturintis formos yra formos pradžia, dalykas be garso yra garso motina. Tad ir atskiras reiškinys, kuriame

mes prisistatome pojūčiais suvokiamą dalyką, yra būties šaknis pagrinde, būties, kurią mes galime matyti tiktai kaip tuštumą su neigiamais savumais, dėl to, kad nė viena tiesa, išvesta iš žemiškų objektų, negali būti jai (buičiai) pritaikyta.

Šitas tuščias viso esamojo pirmapradis šaltinis, šita pasakiška viso tikrojo galybė veikia ir žmogaus būtybėje. Ko daugiau kas pasiaukoja jam, atsitolinęs nuo pasaulio nerimties, to daugiau ramybės tas randa. Toks visiškas pasiaukojimas ramybei yra priešingas ieškojimui ir visur besidairančiam atsargumui (Lu — sergėtis). Širdis reikalauja ramybės, atsargumas tiria ir dairosi. Kai širdis turi ramybę ir taiką, tada nesvarbu, ko norima, bet kai atsargumas tiria ir dairosi, tada kyla visoki apskaičiavimai ir planai. Širdis nemėgsta neramumo, o atsargumas nemėgsta pasitenkinimo. Iš to eina būdas ir šventumo esmė, tobulos būtybės. Tobula būtybė įgyja giliausią žinojimą ir mato daiktus iki jų esmės pagrindo. Šitas ypatingas įžiūrėjimo būdas, tas gilus žvilgsnis jos įgaunamas su vienodumo pagalba, su kuriuo jis yra bendrume. Paprastas žinojimas yra pagrįstas kūno organų veikimu; matymas akimis, girdėjimas ausimis, sprendimas širdimi. Bet yra kitas, suteikiantis tiesas, sužinojimo būdas, kuriam kūno organų nereikia. Yra „pasaulio akis", „pasaulio supratimas", kuris yra teisesnis ir daugiau apimantis. Šitas pažinimas yra gimininges šventumui. Tačiau turėdamas visišką išmintį, tobulas asmuo vis dėlto lieka „be rūpesčio" (Vu Vei) žmogus. Šitos yra svarbiausios Teng-tse's mintys. Iš jo veikalų mes matome, kad kinuose ir seniau buvo filoso-

fiškai galvota. Ir Teng Hsis skiria „didelius dialektikus" nuo „mažų dialektikų". Jis nurodo įvairių tipų galvočius, iš kurių vienus laiko tuščiais disputantais, mėgstančiais ginčytis, o kitus išminčiaus idealu laiko. Be to, jis kalba apie išminčių rūšį, kurie stovi arti monarchų ir aukštų asmenų ir kuriuos jis laiko atsakomingais už turinčių jėgą grobikų pasielgimus. Pasirodo, kad dorovės ir valstybinės minties filosofai ėjo į talką abejotinos vertės regentui, stengdamiesi pateisinti jo veiksmus. Tas rodo visuomenę, kur jau ilgus laikus buvo filosofiškai galvojama.

b. LIAO-TSE. TAO-TE-TCHING'AS.

Biografiškas žinias apie Liao-tsę turime iš istoriko Ši-ma Tchieno, kurio veikalas buvo išleistas 100 m. prieš Kristų. Filosofo šeimos pavardė buvo Li Jo, tėviškės vieta vadinosi Tshu jen ir buvo Tschu provincijoje, Ku apygardoje (dabar Honano provincija). Jis buvo dinastijos Tchou rūmų dokumentų sergėtojas ir gyveno prie valdytojo Tschou rūmų, bet kai numatė tos dinastijos žlūgimą, pasišalino ir apleido valstybę. Nėra žinių, kur jis po to gyveno ir kur mirė. Jo mokslo turiniu istorikas laiko abi sąvokas: TAO ir TĖ. Istorikas pabrėžia, kad filosofui rūpėjo būti nepastebėtam ir nežinomam. Tiktai sienos sargo Yin Hsio prašomas, kai jį pažino jam norint pereiti valstybės sieną, Liao-tse išdėstė savo idėjas raštu, sudariusiu dviejų dalių knygą (5000 žodžių didumo) apie TAO ir TĖ. Istorikas nepasako, kada filosofas gimė, bet tradicija rodo 604 metus prieš Kristų. Isto-

rikas nepasako, ką reiškia jo vardas, bet paprastai jo vardo reikšmė aiškinama, kad jis reiškia „senas filosofas". Apie Liao tsę randama žinių veikaluose ir Lieh tses ir Tschuang tses, kurie gyveno IV a. Kr. n.; jis ten minimas kaip klajojantis išminčius ir mokytojas ir kaip vyresnysis Konfucijaus draugas.

Kyla klausimas: ar dalyvavo Liao tsė VI amžiaus knygose „Tao tė tching" sudaryme? Ši knyga dabar turi jo vardą. Gilūs tyrimai, sako H., įtikina, kad Liaotses mokslas, kaip ir kitų, buvo žodžiu skelbiamas ir tik paskiau jo mintys buvo jo pasekėjų surinktos. Taip manoma ypač dėl to, kad 1) jis pats buvo tos nuomonės, kad išminčiui nepridera garsintis ir 2) taip darė ir kiti kinų filosofai. Tad padavimas apie knygos surašymą, valstybės sienos sargui prašant, yra pasakiškas. Galutinėj išvadoj laikoma per tiesą, kad, istoriko Ši-ma Tchieno nustatytomis biografiškomis žiniomis, Liao tsė gyveno VI amžiuje Kr. n., kad jis savo idėjas žodžiu, aforizmais reiškė jauni - mui ir draugams, nelaikydamas savęs išminčium ir mokytoju, ir kad jo mintys, praplėstos svetimais priedais, vėliau buvo sutrauktos į vieną knygą, į veikalą „Tao tė tching".

Tiriant reikia atskirti jo mintys nuo kitų. Čia patiekiamos Liao tsės mintys.

Reiškinių pasaulis eina iš „tuštumų". Už viso, kas matoma, stovi kaž kas nematoma, iš kurio visa, kas turi formą, yra išėję. Nė vienas iš savumų, kuriuos žinom esant buityje, negali būti pritaikytas tam pradžios pagrindui, (tuštumai).

Tas pagrindas yra mums nesuprantamas (nesuvokiamas) ir neįvardinamas. Jo vaizdas, labiausiai

pasireiškęs reiškinių pasauly, yra vieta, kur nieko nėra, yra „tuštuma", skylė, tas, kas yra arčiausia prie nepasireiškančio. Neišvengiamai išteka iš neapsakomos tuštumos tas, kas yra: „skylės dvasia nemiršta". Kai iš tuštumos išeina pasaulio kūrimasis, kaip mūsų realybė, tai jėga, save saugojanti, pareiškia save žemiškais reiškiniais. Be to, ji išeina tam tikrą „kelią", nes visa, kas turi matomą būtybę, turi eiti savo keliu. Tad tuštumos jėga suteikia visam, kas tampa, jo kelią, tampa jo „TAO".

Tad Tao reiškia kelią. Liao tse'i jis yra kelias, kuriuo turi eiti visa, kas yra, dėl to, kad yra gilus buvimo pagrindas. Bet, kai anas pasaulis, „tuštuma", apie kurį negalima kalbėti, nes jis yra už fenomenų, pradeda funkcionuoti kaip tikrai esamojo kelias, tada iš amžino Tao (kelio) pasidaro žemiškas Tao (kelias). Tai yra vykstančio kūrėjas, kas formuoja daiktus, kas duoda jiems jų likimą ir kas išjudina jėgas, kaip menkiausias, taip ir galingiausias. Tad žemiškas Tao dalyvauja žemiškų reiškinių pasaulyje. Jo buvimas ir veikimo būdas ir dabar pasilieka tylus ir paslėptas.

Tao yra visai neišreiškiamas. Jame yra daiktų esmė ir jų pasireiškimas; bet mums yra paslėpta, kaip iš Tao viskas išeina. Tao savumai yra negatyvūs; jis be spalvos, be garso, be tysumo, be pavidalo (formos). Didybė be kūno. Jis nematomas, kaip ir vaiškus, visai tylus ir ramus, visur yra, bet nieku būdu neveikia. Del savo begalinės jėgos jis neveikia, dėl savo begalinės didybės yra mažutėlis. Jo atvaizdas yra vanduo, nės vanduo, nors ir turi visam kam didžiausios reikšmės, tačiau ieško sau

žemumų, ne aukštumų, užima žemiausią vietą, kurią visi žmonės niekina. Jis yra aukščiau už sroves, bet iš jo eina visa įvykių daugybė. „Tao viską kiaurai pereina", sako Liao - tsė. Tokia sąvoka, kaip Liao - tsė's sąvoka apie Tao, anot Hakmano, yra ne medžiaginė, bet asmeninė sąvoka. Knygoje yra tokie žodžiai, nėva Liao - tse's pasakyti apie dievus: „Aš nežinau Tao kilimo; jis atrodo senesnis už dievus"; bet, kadangi Lia tsė iš viso nekalba apie dievus, tad abiejojama, ar tie žodžiai jo tarti. Liao tsė nėra pasisakęs nei dėl Tao medžiagiškumo, nei dėl Tao asmeniškumo, bet Tao jam yra visokios būtybės prosenis, viešpats.

Nors neabėjotina yra, kad Tao yra visa esamojo pagrindas, , kad jis buvo dar prieš žemės ir dangaus atsiradimą, kad jis yra viso pasaulio „motina", tačiau neaišku, koks būtent, Liao tsė's manymu, yra santykis tarp realaus pasaulio ir Tao. Jame yra dangus ir žemė, esamasis pilnatis (Van-Vu), žmogus, viešpats, įvairi tautos ir atskirų asmenų pramonė. Visa yra kilę iš Tao, yra gimę iš esamojo (Tao), o visa, kas yra, gimę iš nieko (nesamo). Jei visa kas yra Tao vaizdai, tai Tao daro esamąjį, globoja, plėtoja, tobulina, brendina, maitina ir saugoja; tad jo įtaka turi pasireikšti ir veikti pasaulio visatoje. Nėra tarp viso esamojo, kas negerbtų Tao ir negarbintų jėgos (Tė). Žmogus tvarkosi pagal žemės taisyklę, žemė tvarkosi pagal dangaus, dangus tvarkosi pagal Tao, o Tao turi savyje savo taisyklę.

Liao tsė manė, kad žmonės ilgainiui besilavindami vis tolsta ir tolsta nuo Tao, kad seneliai buvo geresni Tao veikėjai, o ilgainiui jie pametė Tao ir užmiršo jį, todėl jie tapo savo tarpe nuodėmingi, negar-

bingos padėties vedami; įvyko žmonių išsigimimas, ištvirkimas. Čia pastebimas Liao tsė nenuosėklumas: jei žmonių plėtojimasis eina dėsningai, tai kaip jie galėjo nutolti nuo Tao? Kokia gi tada kita jėga juos veikia? Į šituos klausimus nėra atsakymo knygoje „Tao Tė tching".

Pagal Liao tsė's mokslą, Tao veikia pasaulyje, kuris iš jo kilęs. Tao vyksmas yra Tė; apie Tę kalba knygos II dalis. Tė (žodis) reiškia tam tikrą našumą, kuris yra (miega) esamame ir kuris pasireiškia esamam vykstant. Čia suprantama naudingi, vaisingi tiekimai ir todėl Tė reiškia dorovę, gabumą. Knygoje Tao Tė tching Tė reiškia Tao-jo veikimą, jo gyvybės pasireiškimą esamame. Kiekvienoje būtybėje susekamas tam tikras jos paskyrimas, kuris nustato jos vietą esamame ir jos vaidmenį gyvenime. Tai yra Tė, veikiantis Tao pasireiškimas. Tė veda viską jo tikru keliu, traukia jį iš nieko, įspaudžia visam kam jo individualybes, veda visą prie klestėjimo, brendimo, daro taip,kad būtybės paskui eina menkyn ir nyksta, grįždamos į savo pirmykščią padėtį. Tačiai Tė's tekėjimas veikia visuose kūriniuose ir atrodo išminčiui, kad dėsningai eina. Sunkumas yra lengvumo šaknis, ramumas yra judėjimo viešpats. Kas turi būti silp - nas, turi būti pirmiau stiprus; kas turi pražūti, tas pirmiau turi žydėti (gerovėje tarpti) ir t. t. Taigi: po išsipletimo seka susisiaurinimas, po stipraus - silpnas, po žydėjimo - pražūtis, po turėjimo praradimas; tai yra dėsningos eigos vaizdai. Žmogus, gimdamas, yra lepus ir silpnas, o mirdamas jis yra kietas ir tvirtas. Medžiai ir gėlės gimdamos yra lepios ir minkštos, o mirdamos jos yra sausos ir kietos; tad

kietumas ir tvirtumas yra mirties bendrakelioniai, o lepumas ir silpnumas yra gyvenimo bendrakelioniai. Tė gali veikti silpną ir minkštą; jai tokia būtybė visiškai pasiduoda, o kai ji negali jos veikti, tada būtybė grįžta į pirmykštę padėtį. Grįžimas atgal yra Tao judėjimas, silpnumas yra Tao veikimo dirva. Pasaulyje nėra nieko, kas būtų minkštesnis ir lepesnis už vandenį, bet nėra nieko, kas būtų už jį stipresnis, kai jis veikia, puldamas stiprų ir kietą. Tas rodo, kaip silpnas triumfuoja prieš stiprų, o minkštas prieš kietą.

Koks yra žmogaus santykis su Te, su Tao vykimu?

Ir žmoguje veikia šita pagrindinė jėga; ji yra jo būvimo šaknis. Žmogus, ką tik gimęs, kaip ir visos būtybės, joms gimstant, yra lepus ir silpnas, nesamoningai pasyvus ir nuolaidus, tos jėgos veikiamas. Augdamas ir plėtodamasis, žmogus nutolsta nuo savo šaknies. Atbunda jo geiduliai: nepasitenkinimas ir gobštumas; taip pat atbunda siekimas viešpatauti tie biauriausi žmogaus savumai. Įsivyrauja žmonijoje blogi darbai, kad patenkintų žmogaus geidulius, ir Tao jėga išnyksta. Kad išeitum iš šito sugedimo kelio, reikia grįžti prie šaknies, prie Tao vykdymo, prie Tė's saugojimo. Tai reiškia, kad reikia nieko neveikti, —neveiklumas (Vu Vei).

Giliau panagrinėkime šią sąvoką (Vu Veit. Ji nereiškia visiško neveikimo, pasyvaus nusigrįžimo nuo pasaulio, bet ji reiškia pasišalinimą nuo to viso, kas siekia anų trijų geidulių patenkinimo, o kai dėl visa ko kita ji nereikalauja neveiklumo, nereikalauja budistinės „kontempliacijos", bet reikalauja išplėtoti tą

ramų, gražų veikimo būdą, kuris gali būti tik iš Tao išvestas ir Tao suteiktas. Norint to pasiekti, reikia nusikratyti geiduliais. Tada žmogus randa savo siekimą ir atsiduoda jam, o Tė sustiprina žmogų jo pasielgime (Vu Vei). Kas pasiaukoja studijoms, tas kasdien įgyja žinių; kas atsiduoda Tao, tas savo siekimus suvaldo ir vis labiau ir labiau juos suvaldo, kol pasiekia Vu Vei. Kai jis jau nieko nedaro, tada nėra nieko, ko jis negalėtų. Šito aukšto gyvenimo yra tokie pažymiai: malonumas su visais, pasitenkinimas reikaluose, savo norų sulaikymas. „Aš turiu tris brangenybės, sako Liao tsė; pirmoji vadinasi malonumu (gerumu), antroji — pasitenkinimu, trečioji — nesiekimu garbės valstybėje".. „Dirbu nedirbdamas, veikiu neveikdamas, ragaunu neturintį skonio. Didis kaip ir menkas, maža kaip ir daug turi būti tau lygu" ir t. t. Kas Tao yra apšviestas, tas atrodo nedrąsus, kas įėjo į Tao, tas atrodo atsilikęs užpakaly; kas pasiekė Tao viršūnę, tas atrodo kaip vidutinis žmogus; aukščiausia Tė atrodo tuštuma; didžiausias dorovingumas atrodo priešingas gėdai; Tė viską apimantis atrodo kaip negabus, tvirtas Tė atrodo kaip miegantis; tikrumas ir tiesa atrodo kaip ištvirkimas. Tad veiklumas yra įterptas Vu Vei'juje; toks veiklumas, eidamas išvien su Tao, turi tokius pat savumus, kaip Tao: ramumas, nesididžiavimas, susivaldymas, visiškas išsižadėjimas savęs, meilumas visiems. Tai yra kitoks elgimasis, negu tų, kurie nori ko pasiekti pasaulyje. Liao tsė visai nenori galvoti apie jėgos prie mones, o labiausiai apie karą. Karas, anot jo, yra prakeikimas. Vu Vei'aus ryškiausias požymys yra vidaus susitelkimas daryti gerą.

„Dorovingumas ir ramybė — tai valstybės gerovė". Kas gyvena Tė'je tas stovi aukščiau siekimų ir geidulių, aukščiau rūpesčių ir pavojų. Praktiškuose uždaviniuose svarbiausias yra atsargumas. Ką valdo Tė, tas neturi bijoti nei tigro dantų, nei kareivio kardo. Jis stovi ant tokio pagrindo, kur nėra mirties.

Kad suprastume šitas mintis, turime atsiminti mitiško galvojimo būdą ir reiškinių ir jėgų atitinkamybes. Pagal tą pasaulėžiūrą, žmogus priklauso Vu Vei'jaus, kuris yra paprasta potencija, Tao pritaikoma visam pasauliui. Tė's potencija pasireiškia asmenybėje; šitai potencijai priklauso atitinkamybės. Tad asmenybė veikia pačiu savo buvimu, tuo, ką ji nešioja savyje iš Tao. Tie švento žmogaus veiksmai, mums neįtikėtini, mistiškam galvojimui atrodo kaip būtinumas, kaip atitinkamybės Tė's nešiotojui, kaip Tao vyksmas. Todėl iš jo išmestas sąmoningas siekimas ir stengimasis. Pastarasis yra veiklumas, o anas yra kaip nesąmoningas bet būtinas vaiko vyksmas jo buvimo dėka. Tad darbas ir pastangos yra priešingi Tao; iš Tė's, kaip magiškos Tao jėgos, ilgainiui susidaro visokia speciali dorovė ir atskiri siekimai: žmonių meilė, teisingumas, dorybė, ištvirkimas. „Man nereikia eiti pro duris, norint mokytis pasaulį pažinti; man nereikia pro langą žiūrėti, norint dangaus Tao pažinti; ko toliau eisi, to mažiau žinių įgysi", sako išminčius.

Mes gyvename ištvirkimo laikais, sako Tao Tė tching'o autorius, kada plačiai veikia žmonių meilė ir teisingumas, žinojimas ir išmintis, šeimos meilė ir malonė, legalybė ir valdininkų ištikymybė. Tai žemiausia padėtis. Senovėje, kada Tao visa savo jėga

žmonėse viešpatavo, išoriniai jų pažymiai buvo šie: atsargumas, apsižiūrėjimas, saugojimasis, numatymas; jiems nieko nereikėjo rodyti, aiškinti, daryti, gana buvo to, kad jie yra. Tas pat reikia pasakyti ir apie senovės viešpačius: valdiniai tik žinojo, kad jie yra, ir to pakako tam, kad valdovai būtų mylimi, gerbiami, jų bijotasi. Žmonėms pakako žinoti, kad valdovai yra, kad vyktų žmonių susilaikymas nuo visa ko, jų tobulas Vu Vei.

Valdovai buvo tikras Tao įkūnijimas ir tokio jų buvimo pakako, kad tautai būtų suteikti visi valdymo palaiminimai. Dabarties valdovams reikia palinkėti, sako Liao tsė, kad jie panašiu būdu valdytų. Filosofas duoda daug patarimų, kaip valdovai turi vykdyti Vu Vei. Jei monarchai ir kunigaikščiai saugotų Tao, viskas savaime vyktų. Kai valdovas tautos meile valdo savo valstybę, jis neturi nieko daryti (tiekti). Todėl tada nereikalingi įstatymai ir įsakymai, nes jie tik tautą žudo. Bet, dėja, šių laikų monarchai yra ne Tao vedami. Jie įvairiai dirba (tiekia); tad, rodosi, turėtų kraštą į prekį vesti, tačiau jie tik grobia, ir tauta eina menkyn, nežiūrint to, kad yra puiki dvaro aplinka ir prabangos gyvenimas.

Štai, kokį ideališką tautos gyvenimą filosofas vaizduoja, kai tauta yra Tao perimta.

Gyvena maža tauta nedidelio ploto mieste. Ji turi maža valdininkų, bet ir tie beveik nieko neveikia. Žmonės taip ramiai gyvena, kad myli gyvenimą ir nenori savo krašto apleisti. Nors jie turi susisiekimo priemonės: laivus, vežimus, bet tomis priemonėmis nesinaudoja. Jie turi ginklų, bet jais taip pat nesinaudoja, nes nekariauja. Jie patys patenkina save

visa kuo ir, nors girdi kamynų šunis lojant ir gaidžius giedant (taip arti nuo jų gyvena), bet niekas nesusisiekia su jais. Čia žmonių obalsis: apsiribojimas. Tai ir yra riboto rojaus rūšis, kur visi visa kuo patenkinti ir kur nežinomo tolio (pažangos) nesiekiama. Tai esamojo pasaulio idealas, kuris ir dabar tebevykdomas viename taoistiškame vienuolyne.

c. KUNG FU TSE (KONFUCIJUS — SULOTYNINTAS)

Konfucijus gyveno tais pat laikais, kaip ir Liao tsė, bet buvo kiek jaunesnis už pastarąjį. Jo tėvas Schu liang Hu, nedidelio miestelio Tsou gubernatorius, Šantungo provincijoje, būdamas 70 metų amžiaus, vedė 15 mt. mergaitę, kuri 551 m. Kr. n. pagimdė jam sūnų Tch-iu (Kong-fu-tchiu). Po dviejų metų tėvas mirė, ir todėl Konfucijus vargingai augo. Būdamas 15 metų jaunikaitis, Konfucijus pareiškė didelį norą mokytis. Būdamas 19 metų amžiaus, jis vedė merginą Sung iš miesto Len; su ja turėjo sūnų; šis mirė anksčiau už savo tėvą. Konfucijus buvo gavęs valdininko vietą, bet neilgai tarnavo, nes, būdamas 22 metų amžiaus, jis grįžo prie mokslo ir ilgai mokėsi su gana didele pertrauka dėl motinos mirties (dėl to, kad pagal papročius jam teko 27 mėnesius liūdėti). Būdamas 30 metų amžiaus, Konfucijus, anot jo paties, turėjo tvirta padėties tašką, būtent: savo studijomis buvo priėjęs savo tikslų ir idealų aiškumą. Jį paskatino ir pasiryžimą mokytis sutvirtino vienas įvykis 517 metais Kr. n., būtent: būdamas 34 metų amžiaus, Konfucijus keliavo su dviem jaunais pui-

kiais vyrais į Tchou dinastijos sostinę Lo Jang'ą, Honano provincijoje. Čia karaliaus rūmai buvo netekę žmonių pagarbos, bet miestas savo namais, įstaigomis ir senovės paminklais tiekė pamokantį vaizdą tiems, kurie domėjosi kinų istorija ir senienomis. Konfucijus pasinaudojo šiuo mokymosi šaltiniu. Lojange tada gyveno Liao tsė, su kuriuo Konfucijus susitiko. Kitais metas jis sugrįžo namo. Čia jo tėvynėje Lu netrukus įvyko perversmas, kunigaikštis pabėgo į artimą miestą Tchi; su juo buvo nuvykęs ir Konfucijus, bet neilgai ten gyveno ir 514 m. jau buvo Lu mieste. Šiuo tarpu Konfucijus čia išgyveno ištisus 18 metų. Pirmus 14 metų jis vėl studijavo ir kitus mokė, o nuo valstybinės tarnybos šalinosi, dėl to, kad galingieji buvo menkos dorovės asmenys. 501 metais įvyko permainos, ir politiškos gyvenimo sąlygos pagerėjo. Jis sutiko tarnauti valstybei, kad galėtų praktiškai savo idėjas įvykdyti. Pirmiausia jis gavo mieste Tschung tu gubernatoriaus vietą, paskui viešųjų darbų vedėjo vietą, kuri buvo pirma po ministerio, pagaliau teisingumo ministerio vietą. Tačiau šitas aukštas ministerio pareigas Konfucijus neilgai ėjo ir štai kodėl. Tuo laiku Lu regentu buvo hercogas Ting'as, kuris nesiskaitė su Konfucijaus pamokymais ir ėmė vien pomėgių gyvenime ieškoti. O prieš tai, kai klausė Konfucijaus patarimų, kraštas klestėjo. Gretimos valstybės valdovas Tchi, matydamas, kad Lu kraštas Konfucijaus laiminančios įtakos dėka vis aukštyn kyla, pabūgo ir susirūpino, kad galėtų visa kuo jį pralenkti. Jis pasiūlė ir pasiuntė hercogui Ting'ui gražiausių merginų ir tam tikrą puikių arklių skaičių ir tuo būdu nukreipė hercogą Tingą į pomė-

gius. Konfucijus, pamatęs, kad jo viešpats nesirūpina valstybės reikalais, o leidžia laika tik pramogoms, atsisakė tarnauti ir iškeliavo iš savo krašto. Jis bastėsi 13 metų, jau senas būdamas. Didelės svarbos yra Konfucijaus palikimas iš šitos kelionės, nes jis keliavo su tikrais savo mokiniais, kuriuos jis nuolat mokė savo išmintimi ir pasielgimais. Jis keliavo po kelias feodalines valstybes: po artmą jo tėvynei Lu valstybę Tchi — žiemiuose, po Vei — vakaruose, Tschien — pietuose ir Tchou, taip pat pietuose, stipriausia valstybė, susisiekianti su Jangtsekiango upe. Istorikas Ši-ma Tchienas prideda dar Sungo valstybę į pietus nuo Lu. Nors mokytojas buvo plačiai žinomas ir visur buvo su pagarba sutinkamas, tačiau jis niekur neapsigyveno pastoviam gyvenimui. Filosofas, netekęs tėvynės, kentėjo, ilgėjosi jos, bet savo likimo suteiktą naštą ištvermingai nešė, jausdamas, kad vykdo savo aukštąjį paskyrimą. Pagaliau, būdamas 68 metų amžiaus (483), labai įžymus ir gerbiamas, jis sugrįžo savo tėvynen Lu, greičiausiai savo mokinio Jen Ju kviečiamas, kuris turėjo valstybinę tarnybą. Tuo laiku valstybę Lu valdė hercogas Ai, kurio vyriausiu ministeriu buvo Tchi Kangas. Ketverius metus senis filosofas gerėjosi gyvenimu tėvynėje, studijuodamas senovės literatūrą, apeigas, dainas, muziką, padavimus, o labiausiai „kelionių knygą" (I tching). Filosofui teko ir skaudūs smugiai pergyventi: 483 mirė jo sūnus Li's, 481 m. jis neteko savo labai mylimo jauno Jen Hui'aus, o 480 m. — įžymaus savo mokinio Tsė Lu. Po tų smūgių ir jis pats netrukus mirė (479 m.). Jo kapas ir dabar yra mieste Tchufu.

Jis nerašė, tad ir rašytų veikalų jis nepaliko. Savo mokslą jis skleidė žodžiu, o jį surašė jo mokiniai. Jo mokslas išdėstytas trijose knygose: 1) pasikalbėjimai (Lon jū, 2) aukštasys pamokymas (Tai hsio) ir 3) vidurio pastėbėjimai (Tschung Yung), arba, kitaip išvertus, „bendrai veikiančios tiesos taisyklės". Visos tos knygos buvo surašytos kelioms kartoms praėjus, taigi mokinių mokinių. Mums svarbiausia iš jų yra pirmoji (Lon jū), kurios X skyrius patiekia smulkių žinių apie filosofo asmenį ir gyvenimą.
M. G. Potje (M. G. Pauthier), išvertęs 4 knygas apie moralinę kinų filosofiją ir politiką, vadina jas Konfucijaus doktrina ir patiekia šias pastabas.

Čia nemanoma, sako jis, išdėstyti visa kinų tikyba, bet norima supažindinti su 4 klasiškomis knygomis, jose išdėstyta dorovės doktrina, kurios dėka kinų civilizacija liko tokia patvari ir galinga. Konfucijus, šitos doktrinos autorius ir aiškintojas, buvo tradicijų ir savo pirmtakūnų mokslo įkvėptas.

Kinų tautoje, dar ir dabar europiečių mažai pažintoje, būta bendro pagrindo, kuris stebina mus gilia išmintimi. Apgalvotas doroviškas auklėjimas, gal neorganizuotas, vis dėlto buvo išsiplėtęs po visą didžiulį kraštą, kuriame europiečiai dar nesenai matė tik despotus ir pažemintus vergus, absoliutų despotišką režimą ir prietaringų įsitikinimų mišinį, didelę nekultūringą, fanatišką tautą ir žiaurius mandarinus, baisų ir neprieinamą suvereną, pagaliau keistas apeigas (ceremonijas) ir baisius stabus. Tačiau jei mes randame civilizaciją buvus Romoje, Atenuose, Persijoje, Egipte, Asirijoj, tai turime pripažinti, kad jos dar seniau būta Tolimųjų Rytų Saulės Šviesoje ir kad

tos civilizacijos lopšio būta Kinuose.

Kaip ir visi didieji doktrinų ir įstatymų kūrėjai, taip ir Konfucijus nėra pats sukūręs viską, bet yra sujungęs į vieną sistemą nesurinktus ir jau šventais pripažintus dėsnius. Jo mokslas, turintis gilaus proto pažymių, yra to labiau prieinamas liaudžiai, kad jis dėstė savo nesugriaunamo teisingumo jausmus, kurie turi sau šaltinį žmogaus širdyje, o tautose yra perduodami iš kartos kartai tai viena, tai kita forma, kaip paveldimasis turtas. Jo veikalai reziumuoja visą tautos išmintį — tai pačios tautos siela, stipriausias ir gryniausias jos gyvybės elementas. Konfucijaus doktrina turi praktišką pobūdį: ji skiria žmogui pareigą būti tobūlam, tobūlėti; visi mes turime siekti ideališko tobūlumo, kuris yra žmonijos dorovė.

Pagrindinės Liao tsė sąvokos: Tao ir Tė turi didelės reikšmės ir Konfucijui. Bet jo mintyse tos sąvokos yra įgavusios kiek kitokį vaizdą. Konfucijus pažymi, kad jo gyvenimo uždavinys yra nustatyti VALSTYBĖS TAO. Jei valstybėje, sako jis, būtų Tao, tai nereikėtų permainos daryti. Konfucijus kitur pasisako, kad jis siekia dvasinės vienybės, kuri visur veiktų. O jo mokinys Tseng'as paaiškina šią mintį taip, kad filosofo mokslo esmė buvo tarpusavio pareigų įsamoninimas, kad jo mokslas yra vadinamas moralės filosofija. Valstybės Tao ir mokslas apie pareigas buvo esminis Konfucijaus dalykas.

Ano pasaulio gyvenimo problemų, antgamtiškų dalykų Konfucijus abstraktiškai beveik nesvarstė. Pareiga tarnauti dievams, pareigos teikti tam tikrus patarnavimus mirusiems senoliams priskiriamos jo filosofijoje prie mokslo apie pareigas; jo mintys gi-

liau nenagrinėjo ano pasaulio. Jo mokinys Tsė kung'as sako: „Apie dangaus Tao santykį su žmonių prigimtimi nieko nerandame pas mokytoją". Kai Tchi Lu paklausė Konfucijaus apie tarnavimą demonams ir dvasioms, jis atsakė: „jei tu nemoki tikrai nė kartą patarnauti žmonėms, tai kaip tu galėsi dvasioms tarnauti?".

Ir kai anas paklausė apie patarnavimą mirusiems, filosofas atkirto jam klausimu: „jei tu nė kartą nepažinai gyvenimo, kaip tu nori žinoti apie mirusius?". Konfucijaus mokslo plotas buvo žemiškos tikrybės žinojimo plotas. Didžiausios reikšmės jam turėjo Kinija, kinų tautos bendruomenė, valstybė. Valstybėje Tao turi atitinkamai veikti. Eidamas iš sąvokos „kelias", tiesus kelias, Konfucijus mato Tao siekimo jėgą, kuri valdo žmonių visuomenę ir veda jos plėtojimąsi nuskirtu keliu. Didžiausias ir tobūliausias žmonių bendravimas — valstybė — yra Tao valdžioje, kitaip tariant, plėtojimosi įstatymo valdyme. Valstybėje viskas pareina nuo Tao saugojimo: jo laikymasis yra valdymo menas. Trys garsūs senovės monarchai Jao (Yao), Schun ir Ju ėjo tikru Tao. Konfucijaus mokinys Tsė kung'as sako, kad didžiųjų pradžios kūrėjų Vei ir Vu, Tschou dinastijos pradžioje, Tao nebuvo pilnai pasireiškęs ir kad Konfucijus atnaujino Tao. Yra valstybių ir kraštų, kurie turi Tao ir kurie jo neturi.

Valstybės Tao yra paslaptingumo kūpina jėga, kurios veikimas yra valstybės likimas (Ming); jos plėtojimasis ar nykimas pareina nuo likimo. Atskiras žmogus bejėgis prieš tą jėgą. Tao yra labiausiai sutelktas valdovuose ir yra jų vykdomas. Jeigu Tao

juose yra pastovus ir veikia, tai tauta laimingai gyvena. Taip buvo pradžios valdovams valdant.

„Kokiu didingu būdu, sako Konfucijus, Schun ir Jū valstybę valdė, ir tatai nereikalavo iš jų pastangų! Galingas buvo Jao kaip valdovas! Koks jis didis! Tik dangus yra didis, bet Jao prilygsta jam! Jis buvo milžinas! Žmonės negalėjo žodžiais jo išreikšti!". Atsiminkime Liao tsę, kurs tvirtino apie tuos tris pradžios valdovus, kad jie pačiu savo buvimu geriausiai tautą valdė. Konfucijus taip pat manė ir apie Tschou dinastijos pradžia. Tšu (Tschou) dinastijos dorovė, kaipo Tė, turi būti laikoma aukščiausia dorove. Kai tautos valdovai kupini veikiančio Tao, tada tauta savaime dorovingai tvarkosi. Tas, kas valstybę valdo, yra lygus ašigalio (polio) žvaigždei: ji tvirtai stovi savo vietoje, o visos žvaigždės su pagarba kreipiasi prie jos.

Valdovas Tchi keng'as nuliūdęs kalbėjo mokytojui apie grobikus. Šis atsakė: „jei tu, viešpatie, nekeistum savo reikalavimų, tai savo dovanomis nevestum žmonių prie to, kad jie vogtų". Konfucijus buvo priešingas žiaurioms bausmėms. „Jei tavo, viešpatie, kalbėjo jis valdovui, palinkimai būtų geri, tai ir tauta būtų gera. Jei monarchas pats dorai gyvena, tai visa, kas jo valdžioje yra, gerai eina be įsakymų, o jeigu jis pats yra nuodėmingas, tai niekas neseka ir geriausiais įstatymais. Niekur nėra buvę, kad valdiniai įstatymų nemylėtų, jei valdovas žmonės myli, niekur nėra buvę, kad valdovo darbas būtų bergždžias, jeigu jis istatymas myli; niekur nėra buvę, kad tokio krašto sukauptas turtas neliktų valdovo rankose".

Šitas Konfucijaus tikėjimas jėga, tryškančia iš

valdovų Tao, stato jį greta Liao tsė's; jo moksle matome tą patį mitišką mąstymą, kuris tvirtina, kad valstybė yra labai paslaptingas organizmas, kuriame įvykiai, kartu pasireiškiantieji, yra vienumo, einančio Tao (keliu), nustatyti ir yra vienas kitą perėmę.

Ir kitose srityse pasireiškia mitiškas Konfucijaus galvojimas, pav., muziką vertinant. Muzika su penkiais pagrindiniais jos tonais priklauso mitiškam kinų galvojmui, yra veikianti labai paslaptinga jėga, kurios vyksmas nustato visuomenišką žmonių gyvenimą, lygiai kaip ir gamtos įvykius. Iš viso muzika turi didelės reikšmės. Iš tautos ir laiko muzikos galima spręsti apie tautos išsiplėtojimo laipsnį. Tad suprantama, kodėl kinuose muzikos priežiūra ir tvarkymas buvo valstybinis reikalas. Konfucijus iš prigimimo buvo jautrus muzikai, tačiau jis vertino ją ne dėl estetiško tonų gražumo, bet dėl paslaptingos muzikos reikšmės. Senovės karaliaus Schun'o muzika buvo jam aukštos pagarbos dalykas, kaip visai geras ir gražus. Kai jis mokėsi muzikos Ši'o (Schi) valstybėje, jis buvo susižavėjęs ja ir tris mėnesius mokėsi, metęs šalin visa kita. Ši muzika buvo gera dėl to, kad ji buvo monarcho gerumo įkūnijimas. Kita muzika, monarcho Vū Tšu (Vū Tschou) dinastijos muzika buvo jo taip pat aukštai gerbiama dėl to, kad ji buvo visai graži, nors ne visai gera, o ne visai gera buvo dėl to, kad joje karinga Vū prigimtis atsispindėjo ir kad jį kariškai sujaudindavo. Konfucijus kalba dar apie vieną muziką, apie Tschengo valstybės muziką, bet šitą peikia, kaip „aistros kupiną" ir pataria šalintis nuo jos. Tautos gyvenime greta muzikos eina apeigos (ceremonijos), kurių vykdymas nors ir yra

išorinis dalykas (drabužiai, žodžiai, kūno judesiai ir laikymasis ir t. t.), bet jame pirmiausia turi reikšmės žmogaus vidaus nusistatymas ir laikymasis. Visa tai kinai vadina LI. Apeigų dalyke svarbu žinoti visos smulkmenos. Konfucijus laikė monarchą tikru LI vykdytoju.

Kai Konfucijaus kelionių pabaigoje kunigaikštis Vej'us norėjo pakviesti jį į tarnybą ir jaunasis Tsė Lu paklausė filosofą, ką jis, kaip valdininkas, laikytų savo pirmu ir svarbiausiu uždaviniu, Konfucijus atsakė: „Pirmiausia turi būti svarbu nustatyti vardai" (Ming). Toliau jis aiškina, kaip kalbos tiesa yra pagrįsta vardų tikrumu, o iš kalbos tiesos kyla viešieji reikalai; nuo viešųjų reikalų pareina apeigų ir muzikos klestėjimas ir kartu teisės globojimas. Matome, kad ir šitoje Konfucijaus pažiūroje pasireiškia mitiškas jo galvojimas. Tuo atvėju vardai yra svarbios veikiančios kokybės, kurių praleidimas arba supainiojimas suteikia lemiamų kenksmingų pasekmių.

Kaip jau buvo aukščiau sakyta, didžiausias filosofiško Konfucijaus darbo objektas buvo valstybinis kinų gyvenimas. Jis su dideliu nusiminimu buvo patyręs, kad tas visuomenės gyvenimas pavojingai iškrikęs. Dėl to jis visomis jėgomis stengėsi gelbėti valstybę; ir tai buvo pagrindinis ir aukščiausias jo gyvenimo tikslas. Praktišku veikimu jis negalėjo daug ką padaryti, dėl to, kad turėdamas ne aukštą tarnybą neturėjo didelės įtakos, o aukštas pareigas neilgai ėjo.

Užtat jis savo mintis plačiai ir stropiai skleidė jaunuomenei.

Valstybės stovis pareina nuo to, kaip ji yra val-

doma. „Ką reiškia valdyti?" kartą paklausė filosofą Tchi Kung'as, trijų galingų šeimų galva, Lu valstybėje, kuris faktiškai valstybę valdė. Konfucijus atsakė: „Valdyti reiškia duoti tiesią kryptį". Trumpas posakis, bet jame viskas telpa; jis kinų kalboje reiškia „valdyti", reiškia „tiesų ir tikrą", arba „tiesiai ir tikrai veikti, tvarkyti". Iš to atsakymo kyla klausimai: kas yra ta tiesi kryptis? Kaip žmonės vedami ta kryptimi?

Konfucijus svarstė šituos klausimus.

Kas yra tiesu? Jaunikaitis Tse Kung'as kartą pastatė savo mokytojui klausimą: ar galima duoti toks žodis, kuriuo būtų galima visas gyvenimas tvarkyti. Mokytojas atsakė: „Ar tai ne tarpusavybė? (Šu). Ko tu nenori sau, to neturi ir kitam daryti". Tačiau tai buvo jo išreikšta ne paprastu (Šu), o Čeng Šu, kuris reiškia tarpusavio pareigų supratimą. Tad tarpusavybė yra pagrindinis Konfucijaus mokslo apie pareigas išeities taškas.

Žmogus yra pirmiausia visuomenės būtybė: jis gyvena su kitais ir kitų pagalba. Dėl to, pirmas reikalavimas, kuris jam statomas atsižvelgiant į prigimtį, yra tas, kad jis elgtųsi kaip visuomenės būtybė ir tarpusavybę laikytų savo elgimosi taisykle: „elkis taip, kaip tu nori, kad kiti su tavim elgtųsi". Bet Konfucijus šitą taisyklę išreiškė, kaip matėme, negatyviai: „nedaryk kitiems to, ko sau nenori". Šita sąvoka yra artima žmonių meilei, artimo meilei, tik labiau formali, šalta pareiga, o žmogaus meilė filosofo buvo išreikšta terminu „Jen", kuris reiškia širdies šilimą, gimdančią žmoniškumo jausmus. Fan-Tchis klausė Konfucijų: kas yra žmoniškumas?

Konfucijus atsakė: „mylėti žmonės". Kitą kartą jis pasakė: „Žmoniškumas yra tai, kad kitam linkiu turėti tokią padėtį, kokios aš sau noriu, kad aš kitam linkiu tokios pažangos, kaip sau". Prie to jis dar pridurė: „Žmoniškumo menas glūdi tame, kad mes susiprantame su kitais toje srityje, kas yra mums artimiausia".

Mylėti žmones yra pagrindinis dorovės reikalavimas; šita meilė vainikuoja visas kitas dorybes ir be jos kitos dorybės neturi reikšmės. Todėl filosofas sako: „Jei žmogus neturi meilės žmonėms, ką reiškia jam muzika? Kas siekia žmoniškumo, tas nieko pikta nedaro".

Tačiau nelengva konstatuoti, ar meilė žmonėms viešpatauja žmogaus širdyje? Knygos Lon Ju V skyriuje Konfucijus nagrinėja šį klausimą. Nė viename iš savo mokinių Konfucijus neranda žmoniškumo ir pareiškia, kad jis nežino, ar žmoniškumo yra to ar kito širdyje. Gali būti puikus kariškas arba civilinis valdininkas, visai susivaldantis ir pasiaukojęs valstybės tarnautojas, kuriam nieko prikišti negalima, bet į klausimą, ar jis turi žmoniškumo, tenka atsakyti: „Aš nežinau". Filosofas sako, kad jis dar nesutiko nė vieno, kuris mylėtų žmoniškumą ir neapkęstų tai, kas žmoniškumui neatitinka. „Žmonės bijo žmoniškumo labiau ne kaip ugnies, arba vandens, nes aš mačiau, sako filosofas, žmones, kurie puolą į vandenį, arba į ugnį, bet nemačiau žmonių, kurie pultų į žmoniškumą ir žūtų. O progų žmoniškumui reikšti yra visur ir visadą. Apie save filosofas sako, kad jis nedrįstų tvirtinti, kad jis tikrai yra žmoniškas, bet jis stengiasi būti žmoniškas ir kitus to pat moko. Viena

reikia pabrėžti: Jen, žmonių meilė, arba žmoniškumas nėra Konfucijui besąlyginė ir vienoda meilė visiems. Jo pasakyta: „žmoniškas vyras yra tas, kuris gali mylėti ir nekęsti kitų". Meilė visiems, netgi piktiems, Konfucijaus buvo neigiama. Kai jis buvo paklaustas, kiek čia tiesos yra, kad skriauda nereikia atlyginti geru darbu, jis atsakė: „Kuo nori gerą atlyginti? Atlygink skriaudą teisingumu, o gerą darbą geru darbu".

Kai žmoniškumas pasireiškia veiksmais, tai šie veiksmai turi drovės pobūdį (Tė). Tad dorovės sąvoka stovi arti žmoniškumo. bet Tao tė tchingo dorovė yra gerais veiksmais (Tė) pasireiškianti. Prisiminkime, kad, anot Konfucijaus, valstybės uždavinys yra duoti tiesią kryptį ir kad tiesiai krypčiai nustatyti yra du dėsniai: derinti tarpusavybę ir žmoniškumą. Kai tuos du dėsnius atskiras žmogus vykdo, gaunama Tcheng—tiesi kryptis. Kad viešas dalykas įgautų tiesią kryptį, reikia, kad, pirmiausia, atskiras asmuo tiesia kryptimi veiktų, o kad atskiras asmuo suteiktų savo širdžiai tiesią kryptį (Tscheng hsiu), reikia, kad jis būtų išauklėtas tiesia kryptimi veikti.

Širdis yra jausmų ir geidulių vieta, palinkimų ir pasipriešinimo vieta. Tiesi kryptis pirmiausia reiškia tai, kad įgyjama jėga savo geiduliam valdyti. Kai tyrinėtojas, kuris turi eiti Tao, gėdinasi menko savo drabužio ir blogo valgio, tai jis nėra žmogus, su kuriuo vertėtų ginčytis. Idealus būdas neieško jausmų patenkinimo valgyje ir buto patogumų. Filosofas taip sako apie save:„Nemalti ryžiai—mano maistas, vanduo—mano gerimas, iškrypusi mano ranka yra mano parama; tokiam stovyje aš esu linksmas ". Svarbiau-

sias atskiro žmogaus uždavinys pra mokytis (hsio). Pats filosofas nuo 15 metų amžiaus palenkė savo protą mokslui, ne tiek teorijos, kiek praktikos mokslui, tirdamas žmogų ir jo santykius ir naudodamasis tam tikslui senienais ir senovės dokumentais. Jis kalba apie save:„Aš visą naktį nemiegojau, visą dieną nevalgiau, vis mąstydamas apie vieną dalyką, bet iš to jokios naudos nebuvo: geriau yra dalykas studijuoti".

Kinų praeitis yra didelis žinynas. Konfucijus sako:„aš savo žinyną turiu ne iš gamtos sodo, bet aš myliu senovę ir stengiuos gauti iš jos žinių". Jis taip daryti mokė ir mokinius. Senovei tirti jis laikė per gerą šaltinį dainas, patarles ir panašius dalykus. Senovę jis tyrė ne kritiškai, bet pietiškai, taip, kaip krikščionys senąjį ir naująjį testamentą. Daugybėje dainų, kurias Konfucijus išmoko tirdamas senovę,jis rado vieną taisyklę: venk blogos minties. Ir jis karštai pataria mokiniams dainų mokytis.

Tiriant žmogų ir jo santykius, filosofui tenka tirti ir sužinoti tikros gyvenimo normos. O čia vyksta įvairumas, įvairioms aplinkybėms esant. Svarbiausi yra trys reikalavimai:1) atvirumas, tikrumas (hsin) 2) dorovingumas (I) ir 3) pagarba, arba savo vidaus nusistatymas, kuris glūdi gero pasielgimo pagrinde. Panagrinėsime filosofo mintis apie kiekvieną iš tų žmogui statomų reikalavimų.

1) Atvirumas (tikrumas) yra kiekvienam įgimtas ir būtinas elgimosi būdas. Žmogus iš prigimties yra atviras. Filosofas sakė:„aš nesuprantu, kaip gali kas nors be atvirumo veikti". Tačiau būna tokių santykių, kada atvirumui nėra vietos. Pav., hercogas Sche

papasakojo Konfucijui, kad jų apylinkėje žmonės yra tikrai atviri: buvo toks atsitikimas, kad, kai tėvas apsivogė, jo sūnus liudijo prieš tėvą. Konfucijus atsakė: "mūsų apylinkėje atvirieji kitaip daro: tėvas paslėptų savo sūnaus nusikaltimą, o sūnus paslėptų savo tėvo nusikaltimą. Tuo būdu pasireikštų jų atvirumas".

2) Dorovingumas Konfucijaus statomas prieš siekimą pelno; idealus būdas elgiasi dorovingai, o blogas būdas siekia naudos, skelbė Konfucijus, arba idealus būdas vadovaujasi įstatymais, o blogas būdas ieško pelno iš malonės.

3) Trečias reikalavimas yra LI—pagarba, žmonėms, kaip vidaus jausmas. Anot Konfucijaus, LI yra artimas žmoniškumui (Ien); be šito LI neturi vertės, ir vien tik formalus LI nėra tikras LI. Bet kai LI eina iš vidaus nusistatymo, tada ji turi didžiausios reikšmės žmonių santykiams. Forma yra įgimtas drabužis pagarbai (LI) pasireikšti, o kai jos nėra. tada pagarbos išreiškimas sudaro sunkumų :stropumas atrodo bailumu, drąsa atrodo užsispyrimu ir t. t. „Kai idealus būdas pareiškia pagarbą kitiems ir tuo būdu LI yra vykdoma, tada visi tarp keturių jūrų yra broliai". Dėl šitos minties galėtume manyti, kad Konfucijus skelbė žmonių lygybę. Toli gražu ne. Geros formos yra tikros užtvankos, kurios sergsti luomų sienas. Jos yra priemonė prieš visuotinę niveliacija. Kiekvienas luomas turi saviškas pagarbos formas, kurios turi būti stropiai saugojamos. Žmonės, kurie naudojasi formomis ir įstaigomis, jų luomui nepriklausančiomis, yra valstybei pavojingiausi. Ypač aukštojo luomo asmenys turi saugoti LI, nes jie yra

jo sargai.

Aukščiau nurodyti reikalavimai yra bendri, kad žmogus būtų tikrai nustatytas tiesia kryptimi. Bet gyvenant visuomenėje, žmogui tenka turėti įvairiausių santykių, kurie dar stato ypatingus reikalavimus, ypatingus uždavinius ir pareigas.

Visuomenės gyvenimas yra susidaręs iš trijų koncentrinių ratų: vidurio ratas yra šeima, toliau eina artimųjų bendruomenė, o dar toliau valstybė. Konfucijaus nurodyti penki santykiai, bendri visiems žmonėms, kurie turi ypatingus uždavinius, būtent: 1) vyro ir žmonos santykis, 2) tėvo ir sūnaus santykis, 3) vyresnių ir jaunesnių brolių santykis, 4) draugų santykis ir 5) monarcho ir valdininkų santykis.

Jie vyksta anuose trijuose ratuose.

Svarbiausias iš trijų ratų yra šeimos gyvenimas; jis yra valstybės pagrindas. Šeimos gyvenime pasireiškia trys aukščiau minėtų santykių: vyro ir žmonos, tėvo ir sūnaus ir brolių. Didžiausia pareiga šeimoje yra vaikų pagarba tėvams (Hsiao - pietas). Šita sąvoka apima visas vaikų klusnumo ir pagelbos teikimo tėvams, su tikra pagarba, formas. Jos vykdomos ir tėvams mirus. Vaikų pagarba tėvams yra žmoniškumo vykdymas šeimoje (Ien), įvilktas į LI formas. Tad vaikų pagarba tėvams ir brolių pareigos yra žmoniškumo šaknys. Vaikai net veido išreiška turi reikšti pagarba tėvams. Filosofas beveik nekalba apie tėvų pareigas, nes jos yra vykdomos iš įgimtos meilės. Brolių santykis yra tvarkomas, kaip tėvo santykis su sūnum: jauniesnieji turi vyresniųjų klausyti.

Konfucijus duoda maža nurodymų, kaip turi būti tvarkomi vyro ir žmonos santykiai, bet aišku,

kad žmona užima žemesnę vietą visuomenėje negu vyras. Praleisiu bendruomenės ir draugų santykius. Paliesiu valstybę. Valstybėje yra baigiamas bendro sugyvenimo rūmas ir yra apsaugojamas auklėjimo pagrindas, kuris yra vykdomas šeimoje ir bendruomenėje. Ką reiškia valdyti, mes jau žinome — nustatyti tiesią kryptį. Tiesi kryptis tautai suteikiama tada, kai surandama tiesi kryptis valstybinio gyvenimo atskiriems faktoriams: individui, šeimai ir draugiškai sujungtai grupei. Kas sudaro gerą valdymą? Konfucijus atsako: „Kai monarchas yra monarchu, tėvas yra tėvu, sūnus — sūnum, taigi kiekvienas užima savo vietą ir visomis savo jėgomis savo pareigas vykdo". Ir dar yra tam tikrų sąlygų, būtent, tarp valdovų ir valdomųjų turi būti visiškas pasitenkinimas. Tai yra svarbesnis dalykas negu apsigynimo priemonės ir maistas. Valdovo veikimo tikslas — padaryti tautą laiminga; jei tai jam pasiseka, tada jo valdymas veikia ir toli gyvenančius, kurie patys atsiduoda jo valdžiai (valdymui). Kad valdovas to pasiektų, jis turi gerai žinoti savo uždavinių sunkumą ir stengtis atsipalaiduoti nuo savivalės ir savo įgeidžių (kaprizų). Jis turi galėti kęsti prieštaravimus, nes ir jis pats yra klystantis asmuo ir ne be nuodėmių. Savo valdininkus monarchas turi skirti pagal LI reikalavimus, o valdininkas turi sąžiningai (Tschung) tarnauti; o sąžiningumas reiškia dorovingumą ir atvirumą. „Neapgaudinėk ir būk jam tiesus", liepia filosofas valdininkui; valdininkas, vykdydamas savo pareigas, neturi savo nauda rūpintis.

Su gyventojais valdininkai turi elgtis žmoniškai ir su meile, kuri turi savyje ir griežtą tvirtumą. Valdi-

ninkas turi vengti skubotumo ir smulkmenų. „Nesistenk skubiai atlikti reikalus ir neturėk prieš akis smulkios naudos, sako filosofas. Kas skubiai atlieka reikalus ir kas siekia naudos smulkiuose dalykuose, tas nevykdo svarbių dalykų".

Drąsa išmintis ir techniškas gabumas yra ypatingi savumai, kurie valdininkui reikalingi.

Dorovės idealas Konfucijaus vaizduojamas vaizdu Tchun tse (idealus), kuris reiškia tikrą ryšį tarp būdo turinio ir gražių formų, kas yra lygu geram išauklėjimui (Ven), tikriau sakant, tai yra turinys visų dorybių, kurios sudaro Konfucijaus mokslą apie pareigas. Tam paaiškinti nurodysiu kai kuriuos filosofo pasakymus. „Idealus žmogus dorovingumą laiko esminių dalykų; jis vykdo jį, žiūrėdamas padorumo; jis vykdo be atodairos; jis tikrai ir atvirai laikosi jo; toks yra idealus žmogus". Kitas pasakymas: „Idealus žmogus saugoja save nuo trijų dalykų: a) jaunuose metuose, kada jo kraujas yra neramus, jis saugojasi nuo geidulių; b) kai jis yra jėgos kūpinas ir jo kraujas yra nusistojęs, jis saugojasi nuo ginčų; c) kai jis yra pasenęs ir jo kraujas yra savo laiką atgyvenęs, jis saugojasi nuo gobšumo."

Yra devyni dalykai, apie kuriuos idealus žmogus mąsto: žiūrėdamas jis mąsto apie aiškumą, klausydamas jis mąsto apie suprantamumą, veido išvaizda jis siekia draugingumo, pasielgimuose jis mąsto apie savigarbą, savo žodžiuose — apie jų tikrumą, savo profesijos dalykuose — apie geras jų formas, abėjodamas — apie sužinojimą, bloguose įvykiuose — apie galimas sunkias pasekmes, ieškodamas pelno jis mąsto apie dorovingumą, (teisetumą). Filosofas dar

sako: „įžymus žmogus siekia trijų dalykų, o aš jų neturiu: meilės žmonėms, kuri pati savim nesirūpina, mokslo, kuris nesvyruoja, ir drąsos, kuri nesibaido". Tse kung'as paklausė: „Ar įžymus žmogus žino ir neapykantą?" Filosofas atsakė: „suprantama, žino; jis nekenčia žemesnės padėties žmogaus, kuris savo vyresniuosios šmeižia; jis nekenčia tų, kurie skelbia kitų žmonių trukumus; jis nekenčia žmonių kurie, turi drąsos, bet neturi padorumo jausmo; jis nekenčia tų, kurie savo noru yra ribotos dvasios." Kaip pavyzdį, filosofas nurodė Tse Tschaną, dėl to, kad jis turėjo keturis savumus, kurie pažymi įžymų asmenį, būtent: savo elgesyje jis buvo savigarba, tarnyboje reiškė pagarbą aaukštesniesiems; rūpindamasis tautos reikalais, jis buvo maloningas ir, statydamas tautai reikalavimus, buvo teisingas. Įžymus žmogus turi savo darbais reikšti savo dorybes, bet ne vien tik žodžiais. Jis turi vispusiškai žiūrėti ir nešališkai spręsti, kad pats reikalas savaime jam kalbėtų, o ne asmens padėties būtų paisoma. Įžymus žmogus žino dangaus nuostatus, būtent, kad veikia dangaus įstatymas, pagal kurį yra dorovinė pasaulio tvarka. Filosofas sakė: „Tas negali būti įžymus asmuo, kas nežino aukštesnio įstatymo". Apie save Konfucijus sakė, kad jis, būdamas 50 metų amžiaus, pažino dangaus įsakymus. Tas pažinimas įgyjamas pamažu palaipsniui. Tačiau filosofas nelaikė savęs Tchun Tse; jis žinojo savo trūkumus ir klaidas. Bet jis reikalavo iš savęs, kad stengtųsi siekti tobulumo ir teikti kitiems šviesą.

Knygoje „Tschung jung" randame Konfucijaus apibūdinimą. Vėlesniais laikais parašytoje šiai kny-

gai įžangoje pasakyta: „Šitas rašinys vaizduoja gyvenimo įstatymus, kaip jie yra likę Konfucijaus mokykloje; pirmiausia knygoje kalbama apie vieną tokį dėsnį; tas dėsnis išplėtojamas ir taikomas visiems santykiams; pagaliau, santykių daugybė vėl suvedama į vieną dėsnį". Pirmo skyriaus pradžioje duodamas lyg nustatytos temos vaizdas: „ką dangus skyrė, tai vadinama mūsų prigimtimi; pasiduoti gamtai reiškia eiti tiesiu keliu; veikimas tiesiu keliu vadinamas mokymusi". Toliau šitoje knygoje randame didžiausią Konfucijaus garbinimą. Kas yra kupinas ir visas perimtas atvirumo, tas yra Šventas (Schenk jen), kuris stovi aukščiau už Konfucijaus vaizduojamą įžymų žmogų (Tchun tse). Apie šio savumus šitaip pasakyta :„Kas turi žemėje aukščiausią atvirumą, tas gali visai suprasti savo prigimtį; kas gali suprasti savo prigimtį, tas gali suprasti ir kito prigimtį; kas gali suprasti kito prigimtį, tas gali visai suprasti esamojo prigimtį; kas gali visai suprasti esamojo prigimtį, tas gali padėti dangaus ir žemės kuriamosioms jėgoms. Jeigu gali tai daryti, tai jis gali sudaryti trejybę su dangum ir žeme". Šventasis pasiekia tiesą be jėgų įtempimo; jis supranta, ne varginamas galvojimo; jis pasirenka gerą ir jo tvirtai laikosi; jis numato ateitį ir žino būsimą pasisekimą ir nepasisekimą. Tokiu dangaus ir žemės draugu buvo Konfucijus, tas žmogus, kuris knygoje „Lon jū" atvaizduotas kaip įžymus būdas, o šioj knygoj jis atvaizduotas su garbingais antgamtiškais savumais.

Nėra abėjonės, kad kinų civilizacija yra seniausia šiame pasaulyje. Ji siekia, pačių kinų šaltiniais, 2600 metų Kr n. Kaip jau buvo sakyta, Konfucijus tyrė

senovę; jo doktrinoje palikta ne tik senovės mintys, bet ir senovės kalba, sako M. G. Potje, nes senovės minčių kalba taip skiriasi nuo Konfucijaus laikų kalbos, kaip romenų XII lentelių įstatymo kalba skiriasi nuo Cicerono kalbos. Skaitant tos žilos senovės dėsnius, labiausiai stebina gilus galvojimas ir dorovinis jausmų pakilimas, kurie dvelkia iš jų knygų. Jų autoriai ir asmenys, iš kurių lūpų ginčai eina, turėjo būti didelės moralinės kultūros žmonės; tą kultūrą sunku ir dabar prašokti. Ta didi moralinė kultūra, apvalyta nuo priemaišų, kaip tikybinė, ar prietarinė, turi didžiausios reikšmės žmonijos istorijai, nes tai buvo aukštai pakilusios civilizacijos vaisius, arba tiesios ir kilnios sporadiškos asmenybės dvasios produktas. Ir vienu ir kitu atvėju tai yra faktas, vertas filosofo ir istoriko galvojimo.

Knygoje CHOU KING esančios Dievybės ir Jos geradarybės pasaulio įvykiuose sąvokos yra grynos ir atitinka sveikiausiai filosofijai. Joje nuolat randama Daugaus, Aukščiausiojo Proto įsikišimų į santykius tarp kunigaikščių ir gyventojų, tarp valdančiųjų ir valdomųjų, ir tas įsikišimas visada vykdomas pastarųjų naudai, t. y. tautos naudai. Suverenumo vykdymas (mūsų laikais dažniausiai tam, kad vienas su maža saujelė savo pataikūnų eksploatuotų visą tautą).

Chou kinge suverenumas yra atvaizduotas, kaip dangaus pasiuntinybės vykdymas visų naudai. Dangau mandatas yra duotas pasiaukavusiam nešti gerovę visiems, labiausiai tinkančiam šitam darbui; bet, kai tik įgaliotinis nusižengia tam tikslui, įgaliojimas iš jo tuojau atimamas. Šitoms mintims gali būti pritai-

kytas obalsis „vok populi - vok Dei", kuris knyg. skyriuje Kao yao 7 § taip nusakytas: „Ką Dangus mato ir siekia, yra tik tai, ką tauta mato ir siekia. Tas, kurį tauta laiko pelnijusiu apdovanojimą, ar bausmę, yra tas, kurį dangus nori apdovanoti, ar bausti. Yra vidaus santykis tarp dangaus ir tautos; valdantieji tautą turi būti atsargūs ir atidūs." Skyriuje Tohio skirsnelyje IX § 5 šitaip pasakyta: „Įgyk tautos palankumą ir tu įgysi valdžią. Prarask tautos palankumą ir neteksi valdžios". (šiems laikams ne visai šis obalsis pritaikomas, nes kulkosvaidžiai ir tankai pakeičia tautos valia).

Daugybėje kinų knygų ir tomų nuo seniausių laikų iki šių dienų nerasi, sako M. G. Potje, tarp politikų ir moralistų nė vieno, kuris būtų tironijos ir priespaudos apaštalas, kuris turėtų drąsos neigti visų teisę į Dievo dovanas, t. y. į patogumus, kuriuos socialinis gyvenimas žmogui suteikia, ir kuris reikalautų, kad tie patogumai priderėtų vienam žmogui ar nedideliam žmonių skaičiui. Absoliutiškiausia valdžia, kurią kinų moralistai pripažįsta vyriausybės galvoms, yra tik dangaus aukščiausio proto deleguota valdžia. kuri turi būti vykdoma tik visų gerovei, bet ne kieno vieno naudai. Moralinės sienos nustatytos tos valdžios, būtent: veikimui, ir jei valdžia peržengia tas sienas, išnaudoja savo įgaliojimą, tada, anot garsaus mūsų eros XII amž. kinų filosofo Tchsu hio (jo komentaruose 4 klasiškoms kinų knygoms, dėstomuose visose mokyklose), tauta nebereiškia pagarbos ir neturi klausyti valdžios, kuri turi būti tuojau sunaikinta ir turi leisti vietą kitai teisėtai valdžiai, vykdančiai įgaliojimą visų naudai.

d. POLITIŠKA KINŲ PADĖTIS IR POLITIŠKAS IŠSIPLĖTOJIMAS NUO V. AMŽ. KR. N. IKI KRIKŠČIONIŠKOS EROS PRADŽIOS.

Kad tikriau galėtų būti suprastas kinų dvasios išsiplėtojimas paskutinių penkerių amžių prieš mūsų erą laikotarpy, reikia susipažinti su politiškais to laikotarpio įvykiais, suprantama, visai bendrais bruožais. Paskutiniai Tschou dinastijos du šimtmečiai pažymėti kinų istorijoje kaip „kariaujančių valstybių laikotarpis" (470-250 m.). Tas vardas rodo vis didėjančią anarchiją. Tschou valdovų autoritėtas buvo dingęs, nors nominaliai skaičiuojant, šios dinastijos dar buvo aštuoni (o nuo 401 metų šeši) valdovai. Ko labiau jų reikšmė nyko, to labiau stiprėjo kova dėl jėgos to laikotarpio vasališkų valstybių. Šita kova Konfucijaus laikais buvo liūdnas krašto pažymis. Ta kova buvo labai įsigalėjusi nuo 403 metų, kai valstybės valdovas Vei Lieh Veng'as pats davė ženklą kovai, leidęs vadinamos Tchin'o valstybėlės trims uzurpatorių šeimoms (Han, Tschou ir Vei) pasidalinti tarp savęs Tchin'o valstybėlę. Greta šių nujų valstybių -- plėšikių stojo kitos stipresnės vasalų valstybės (iš viso buvo 14), kurios galėjo rungtis, o jų tarpe 7 buvo stipriausios, vad. milžinais. Jos ėmė veikti jėga ir gudrybe, ginklais ir intrygomis, visokiomis priemonėmis, kokiomis tik galėjo pasinaudoti. Šioj epochoj kinų dorovė nusmuko. Tai buvo „kraujo laikotarpis". Kovose žuvusieji buvo skaičiuojami galvomis, nes už kiekvieną nukirstą galvą buvo mokama prėmija. Žinios apie šiuos galvų lobius nurodo pasibaisėtinus skaičius: 40.000, 60.000 80.000, 150.000,

o kartą net 450.000, kaip vieno mūšio pasekmės. Galima suprasti, kaip žiauriai buvo elgiamasi su nugalėtu priešininku: kūnai buvo kapojami į dalis, plėšomi su arkliu pagalba ir t. t. Visos valstybėlės buvo įtraukiamos į karą, dėl to, kad kiekvienai ateidavo valanda gintis, jei nenorėjo būti išnaikinta. Daugelis kunigaikščių, kol išnyko paskutinis Tschou dinastijos valdovas, jau mėgino savintis valdovo titulą, kuris pirmiau priderėjo tik visos valstybės valdovui; savinosi titulą, kad galėtų tuo būdu pareikšti savo teisės aukščiausiai valdžiai. Bet nė vienam nesisekdavo tai įvykdyti ilgam laikui. Tarp kariaujančių valstybių reikia pažymėti šios: Tchin, Čū ir Čao; jos buvo kinų valstybės pakraščiuose į pietus, žiemius ir vakarus. Tchin'as buvo vakarų valstybė pradžioje Vėjaus upės slėnyje, bet paskiau greitai išsipletė į žiemius (kur dabar Mongolų ordos) ir į pietus (dabar Šechuano provincija). Čū buvo pietuose ir siekė Jang-tsė's upę. Čao buvo ten, kur dabar ysa Šansi'o ir Chili'o provincijos; šita valstybė buvo visos valstybės, žiemių tvirtovė ir susisiekė su hunais ir kitomis barbarų tautomis. Šitos trys valstybės palengva įsibrovė į svetimas, ne kinų, gimines, susidarė kraujo mišinis ir tuo būdu kartu susidarė ypatingas gyventojų būdas. Kinų dvasiai ir kultūrai įtakos padarė laukiniai instinktai, žiaurūs papročiai, primityviška esmė, vadovaujantieji asmenys tapo mišraus kraujo, buvo priimti svietimi prietarai, jie skatino prie veiksmų, kurie buvo svetimi kinų dvasiai; senovės drabužis buvo pakeistas; karyba (karo menas) įgavo lemiančių naujoviškumų, pav. ,buvo įvesta kavalerija. Sunku nustatyti, kiek toli, teritorijos atžvilgiu, šita įtaka išsiple-

tė. Bet aukščiau minėtose valstybėlėse — Tchin, Tschu ir Tschao — ji stipriai veikė, ypač Tchino valstybėlėje, kuri davė ir naują imperatorių. Šita valstybė ankščiau kitų parodė liūto nagus ir davė pagrindo spėti, kad ji iš kovos lauko išeis apgalėtoja. Kitos valstybės ieškojo išsigelbėjimo nuo jos puolimų, darydamos sąjungas, bet Tchino valstybei neretai pasisekdavo sąjungos išskirti. Ypatingas šitų santykių pažymys yra tas, kad pasireiškė politiški agentai, veikiantieji tai šen, tai ten, kartais vaidindami diplomatų vaidmenį, kartais apsimesdavo filosofais, kurie stodavo kurio antraeilio valstybės vyro patarėjais, arba patekdavo į kunigaikščio rūmus teikti išminties, keisdami savo pažiūras pagal aplinkybės. Vienas iš tokių buvo Su Tchinas; jis 333 m. Kr. n. sudarė šešių valstybių sąjungą (Tschao, Han, Vei, Tchi, Tschu ir Jen) prieš Tchin'o valstybę. Ši pajuto didelį pavojų. Bet to politiko draugas — valkata, vardu Tschang I, dirbo Tchino kunigaikščio taryboje, stengdamasis išskirti sąjungininkus. Šitų dviejų gudrių ir dėl priemonių nesivaržančių vastybinių vyrų intrygos ir vėl susijungusių šešių valstybių karai davė progos Tchin'o valstybei palengva aukštyn kilti (306—215 m. Kr. n.). Jos valdovas Tschao Hsiang'as ypač daug pasiekė. Jis apgaule paėmė į nelaisvę Tschu valdovą ir atėmė iš jo didelius žemės plotus, po to jis su savo karvedžio Po Tchi'o pagalba sudavė smarkius smūgius kitoms valstybėlėms ir pasiekė tokios didelės jėgos, kad mėgino pasisavinti imperatoriaus titulą, tačiau aplinkybės privertė atidėti šito sumanymo įvykdymą. Ėjo kovos tarp silpnesnių valstybių, kurios dėl kovų silpnėjo Tchin'o valstybės naudai, o ši rengėsi

naujoms kovoms su stipresnėmis anų tarpe, Tschao ir Tschu valstybėmis. Karvedžio Po Tchi'o veiksmai užtikrino pergalę Tchin'o valstybei, ir prijungtieji plotai padidino jos teritoriją. Dar kartą pasisekė susijungti keturioms valstybėms (Tschao, Vei, Tschu ir Tchi) prieš ją. Kadangi karvedys Po Tchio dėl nesusipratimų su ministeriu turėjo atsisakyti nuo vadovavimo, tai Tchio kariuomenė nukentėjo ir buvo įveikta; tad Tchio valstybės plėtimasis buvo sustabdytas laikinai. Tačiau Tschao Hsiango viešpatavimo pabaiga vėl buvo garbinga, priešių kariuomenė vėl buvo kelius kartus įveikta, ir dideli jų žemių plotai užimti. Tai buvo apie 256 m. Tschu valdovas Nan Vang'as, laikomas imperatorium, dar kartą pamėgino padaryti sąjungą prieš Tchiną. Bet Jeno valdovas puolė savo siuzereną ir atėmė vakarinę jo valstybės dalį. Po to Nan Vang'as neilgai gyveno. Jis buvo paskutinis Tschou dinastijos valdovas. Dar kelis metus iki 249 m. rytinę dalį valdė jo giminaitis vadinamas „Rytų Tschou kunigaikščiu,,, bet jis buvo netrukus Tchi'o valdovo pašalintas.

Kinų imperatoriaus titulas buvo laisvas. Kam turėjo jis tekti? Jis teko Tchi'o valdovui, tačiau šitam dar reikėjo daug priešų nugalėti. Šitą laikotarpį (249-221) į įvykių areną išėjo vyras, kurio veiksmai suteikė kinams naują santvarką. Jis buvo žemos kilmės asmuo: jo motina labai graži šokėja; jo tėvas, manoma, buvo Tchin'o valdovo Tschau Hsiang'o anūkas, bet, tikriau, jo tėvas buvo Lu Pu Vei'jus, brangių metalų pirklys, kuris gražią savo žmoną, šokėją, perleido įsimylėjusiam princui. Visai kitoks kraujas, nekaip senovės kinų valdovo, tekėjo gyslose vaiko, kurio

tėvu buvo laikomas princas. Jo vardas buvo Tschen-g'as. Likimas greit pastatė jį Tchino valstybės priešaky, būtent: kai mirė senis Tschao Hsiang'as (251), sostą paveldėjo jo sūnus, o paskui anūkas, t. y. Tschengo senelis ir tėvas, bet jie neilgai viešpatavo, ir 247 m. Tscheng'as sėdo į Tschin'o valstybės sostą. Jis buvo iš viso 13 metų amžiaus. Tad jam reikėjo patarėjo ir reikalų vedėjo, kuriuo tapo pirklys Lu Pu Vejus, buvęs dar ministeriu prie jo tėvo. Lu Pu Vej'aus gabumams dėka valstybė stiprėjo ir praturtėjo jau pirmų 10 metų valdymo laikotarpy. Paskui LU PU VEJ'us neteko savo padėties dėl palankumo motinai — karalienei, tai šokėjai, kuri seniau buvo jo žmona. Dabar atrodė, kad jis vėl suėjo su ja į artimus santykius, dėl to jis net savo gyvybę prarado. Paskui Čengo ministeriu buvo Li Ši's. Su jo pagalba Tchin'o valdovui pasisekė vieną po kito apgalėti priešus, tai atimti lenus, tai bent nusilpninti. Ypatingai atkakli buvo paskutinė kova su Tschao ir Tschu valstybėmis, bet apgaule ir karvedžio Vang Tchien'o gabumo dėka jos buvo įveiktos; tad 221 m. Kr. n. visi priešai jau buvo įveikti, ir Čang'as priėmė imperatoriaus titulą vardu „Ši Huang TI", o pridėjus jo šeimos vardą gaunamas „Tchin Ši Huang Ti" vardas. Jis 221 - 209 m. mėgino pasenusią kinų valstybę vesti naujais keliais.

Senoji feodališka sistema buvo panaikinta ateičiai. Imperatorius ėmėsi pats valdyti. Jis padalino valstybę į 36 tchunus (provincijas), o provinciją į apskritis (Hsien). Jis valdė per valdininkus. Buvo panaikintas buvęs įstatymas apie tai, kad visa žemė priklauso monarchui, o gyventojai gauna žemės tik

ūkiui vesti. Dabar ūkininkas tapo žemės savininku. Valstybės išlaidoms padengti buvo įvesti mokesčiai. Kinų tauta gavo naują juodplaukės tautos vardą. Rašysena (rašomieji ženklai) buvo suvienodinta. Į kolonijas buvo perkeliama gyventojų dalis, arba jose buvo apgyvendinami kareiviai ir tuo būdu buvo vienodinamas gyventojų tautiškumas (kraujas ir būdas). Buvo įvesti vienodi matai ir saikai (laikant 6 per vienetą). Buvo daromi karo keliai, kurie lengvino ir šiaip susisiekimą. Buvo daromas žemių aprašymas (kadastras); be to, valdovas pats važinėdamas po valstybę, rinko žinias apie savo valstybę. Ginklai buvo atimti iš gyventojų ir palikti tiktai kariuomenei ir t. t.

Prieš šias reformas susidarė opozicija iš šalininkų senos santvarkos, kuri gynė kinų kultūrą. Opozicija pirmą kartą pasirodė tada, kai imperatorius sužinojo apie savo motinos paleistuvavimą ir stojo prieš ją ir jos meilužio šeimą. Jis ištrėmė savo motiną. Tai buvo sunkus nusidėjimas Konfucijaus mokslui apie tėvų pagarbą, kurią sūnus turi reikšti tėvams visokiomis aplinkybėmis. Reakcioneriai stojo prieš valdovą. Legenda mini 27 vyrus, kurie vienas po kito savo galvą padėjo už savo pareikštus imperatoriui reikalavimus. Bet 28-sis tikslą pasiekė ir motina buvo grąžinta. Tuo būdu susidaręs tarp imperatoriaus ir konservatorių antagonizmas pasiekė aukščiausio taško tada, kai įvyko faktas, kurį padavimas vadina „Knygų sugedinimu" ir kurį kinai ir dabar prisimena kaip ryškiausią negarbingą pirmojo Tchin'o imperatoriaus ir jo ministerio Li Ši'o veiksmą. Tas įvykis šitaip atpasakotas.

Tautos atstovų susirinkime 213 m. ministeris viešoje kalboje nurodė imperatoriui pavojų, kuris gresia naujai valstybei dėl mokytinių agitacijos ir išdidumo. Jie temdo imperatoriaus autoritetą, kai vis tebegarbina senovę ir rodo senus pavyzdžius prieš šio laiko įstaigas ir įstatymus. Taigi, tas pavojus reikia radikališkai įspėti, būtent, reikia sunaikinti visą literatūrą, kuria remiasi mokytojai. Ministeris pasiūlė imperatoriaus įsakymu sudeginti viešųjų archyvų knygas, išskyrus Tchin'o archyvus, išreikalauti ir taip pat sudeginti privačių asmenų knygas, išskyrus medicinos srities raštus, raštus apie vėžlius ir tūkstančialapes gėles, apie žemdirbystę ir miškininkystę; toliau, ateityje turi būti uždrausta naudotis naikintinais tekstais, o jei kur būtų jais naudojamasi, turi būti už tai sunkiai baudžiama; taip pat turi būti sunkiai baudžiami valdininkai, kurie nedraustų uždraustais tekstais naudotis. Imperatorius pagyrė tą pasiūlymą ir ėmė griežčiausiai jį vykdyti: buvo įsteigtas teismas senai literatūrai naikinti ir mokytiniams žudyti; daugelis jų atsiskyrė su gyvenimu, daugelis buvo pažeminti ir ištremti.

Istorikas Ši-Tchien'as, gyvenęs apie 100 metų po šių įvykių, tvirtina, kad to pasakojimo grūdas yra tikra teisybė, nors padavimas yra daug ką pridėjęs. Iš to, kokios knygos ir kokie mokytiniai buvo naikinami, matyti, kad imperatoriaus buvo ne stačiai senovė naikinama, bet tam tikros srovės, o ypač Konfucijaus šalininkai, kurie buvo Meng tse's mokslo stiprinami. Istorikas Ši-ma Tchienas sako, kad šis imperatorius buvo taoizmo pasekėjas, bet ne gilaus, o paprasto liaudies taoizmo, tačiau jam teko apsivilti

tuo tikėjimu ir raganiais, todėl apie 460 raganių buvę jo iššudyti. Tchin Schi Huang Ti's mirė 209 m. Kr. n.; po jo greitai žuvo ir jo reformos pasekmės. Į sostą vietoje pirmo sūnaus, intrygų dėka, sėdo antrasis, kuris buvo visai netikęs valstybei valdyti. Jis pateko į eunucho įtaką, ir pastarojo, tartum lėlė, buvo naudojamas piktiems darbams. Įvyko sukilimas. Po trijų metų suirutė tiek išsiplėtė, kad eunuchas, kuriam imperatorius buvo visai atsidavęs, nužudė jį, kad žmonių gyvenimas pagerėtų, bet nužudytojo giminaitis, tapęs imperatorium ,išbuvo juo tik 64 dienas ir tapo priešo auka, nes priešas paėmė Tchi Ši Huang Ti'o pastatytą miestą ir sudegino jį. Tuo būdu Tchin'ų dinastija pasibaigė 206 m. Kr. n.

Pilietinis karas siautė keturius metus. Atgijo vasalinių valstybių daugumas; iš jų kurios- ne-kurios siekė aukščiausios valdžios. Per tuos karus iškilo Han'o valstybės valdovas, kaip apgalėtojas. Jis buvo kilęs iš liaudies ir pirma vadinosi Liu Pangu; aplinkybės iškėlė jį į maištininkus prieš antrą Tchin'o imperatorių ir paskui gavo Han Vang'o vardą. Jis gavo veiklių valstybės vyrų pagalbą, pirmiausiai iš kariuomenės vado Han Hsin'o, kuris padėjo jam įveikti stipriausią priešą Hsiang Jū. Tarp vasališkų kunigaikščių ėjo varžytynės, kovos; kraštas buvo nusiaubtas. Pagaliau, jie suprato, kad Han Vang'ui jie nieko nepadarys, ir pasiūlė jam imperatoriaus titulą, tuo labiau, kad jau matė jo dorovingo valdymo įrodymus. Han Vang'as užėmė sostą 202 m. Kr. n., Kao Tsu vardu, ir pradėjo Han'ų dinastiją, kurios viešpatavimas buvo vienas iš šviesiausių kinų istorijoje periodų ir truko

apie 400 metų, nuo 202 m. Kr. n. iki 220 m. po Kr.

Imperatoriaus Tchin Schi Huang Ti'o darbo įtakos Hanų dinastijai pažymiai lengva surasti. Politikoj buvo eita jo keliais, tik dar nuosekliau: valstybė buvo valdoma iš centro, o feodalinės valstybėlės buvo tik nominalios, bet visai negalėjo savarankiškai valdytis. Mėginimai sukilti buvo griežtai slopinami. Iki tol buvę didžiausi bajorai visi nyko ir nyko, o jų vietą užėmė išauklėti ir išmokslinti valdininkai. Hanų dinastijos imperatoriai vienu atžvilgiu ėjo kitu keliu, negu Tchin Schi Huang Ti's: tuo tarpu kai pastarasis stengėsi atsipalaiduoti nuo senovės ir jos garbintojų, konfucijininkų, Hanų dinastija ėjo glaudžiai išvien su pastaraisiais, padėjusi Konfucijaus mokslą savo valstybinės teisės pagrindan, kitaip sakant, valstybės šventos filosofijos pagrindan. Netrukus, būtent 195 m. Kr. n., Hanų dinastijos įsteigėjas aplankė Konfucijaus kapą, suteikė pagarbos atnašas ir liepė statyti maldyklą. Aukščiau minėtas garsus Tchino imperatoriaus ediktas apie knygų deginimą, nors oficialiai buvo panaikintas tik 191 m., bet jau senai nebuvo vykdomas.

Gerbiamieji senovės raštai turėjo būti viešai studijojami ir taikomi dabarčiai tvarkyti. Šita srovė ypač sustiprėjo prie imperatoriaus Vu Tio (140 - 86 m. Kr. n.), kuris įsteigė aukštojo mokslo akademiją, kad tuo būdu būtų skaitinamas klasikų studijavimas. Jis pats kartu su savo mokytais asmenimis aiškino senovės istoriją ir apeigas, taip pat ir meno sričių klausimus. Nuo jo eina pradžia viešųjų kvotimų, kurie ir dabar sudaro kinų valdininkijos nervą. Konfu-

cijanizmas triumfavo. Jam nekliudė ir tai, kad Vu Ti's pats tikėjo ir toaizmo raganavimais, bet jis nėjo lenktynių su Konfucijaus mokslu. Hanų dinastijos laikotarpio santykis su Konfucijaus mokslu buvo pavyzdys visoms vėlesnėms kartoms dėl to, kad šitos dinastijos viešpatavimas turėjo gerų pasekmių ir suteikė gerovę: valstybė išaugo ir išsiplėtė, vėlesnės kartos tuo didžiavosi ir džiaugėsi. Tokie rezultatai teisino paskesnių kartų akyse naują padėtį, kuri Hano valdovo buvo suteikta valstybės rūmams.

e. MENG - TSĖ

Meng tsė turėjo didelės įtakos, lemiančios reikšmės Konfucijaus mokslo išsipletojimui ir vykdymui gyvenime. Vėlesni filosofai nustatė istorinės to mokslo eigos grandinę: jis atsirado žiloje senovėje, perėjo į Konfucijaus mokslą ir, pagaliau, pasiekė Meng tsę, o su šio mintimis toliau ėjo į vėlesnės kartas.

Apie Meng tsė's gyvenimą mažą žinių turime; kai ką jis pats duoda žinoti apie savę savo veikaluose.

Meng tsė gimė 372 m. Kr. n. mažoje Tsoukuri'o kunigaikštystėje, kuri susisiekė su Konfucijaus tėvyne, LU valstybe, o vėliau tapo pastarosios dalim. Mengų šeima priklauso prie LU valstybės aukštesniųjų šeimų. Jo vardas buvo Ko, tad jis turi būti vadinamas Meng Ko. Jo tėvas anksti mirė, palikęs jį mažą. Motina labai rūpestingai auklėjo sūnų; anekdotai apie tai ir dabar tebesakomi liaudyje. Bijodama blogos aplinkos įtakos vaikui, ji du kartus keitė gyvenamąją vietą. Ji įkvepė kūdikiui skrupulingą atviru-

mą:pav., kada ji vaiko klausiama, kam skerdėjas kiaulę skerdžia, atsakė — tam kad jis, vaikas, turėtų ką valgyti, tai ir nupirko kiaulėnos kąsnį ir ruošė jam valgį savo žodžiui patvirtinti. Ji giliai įdiegė vaikui sąžiningumą ir stropumą: kai kartą vaikas atrodė jai nepastabus ir apsnūdęs, ji nutraukė savo ratelio verpalus, tuo aiškindama jam, kad jis nutrauks savo gyvenimo pagrindus, jei mokydamasis nesieks kraštutinumų. Jo motina mirė, kai sūnus buvo 50 metų amž., tačiau ir suaugusiam ji duodavo išmintingų patarimų. Apie Meng tsė's mokytojus ir jo studijas yra maža žinių. Jis pats šitaip sako: „Aš negalėjau būti Konfucijaus mokiniu, tad stengiausi iš kitų mokytis". Meng tsė's veikalų komentatorių manymu, Meng tsė's mokytoju pirmiausia buvo Konfucijaus anūkas Tsė Ši's, bet laiko atžvilgiu tai negalėjo būti. Todėl istorikas Ši-ma Tchien'as sako, kad Meng tsė studijavo, Tsė Ši'o mokiniams jį mokant.

Vėliau Meng tsė buvo klajojantis mokytojas, kuris, mokinių apsiaustas, keliaudavo, stengdamasis daryti įtakos įvairių kunigaikščių valdymui. Kartais stodavo į valstybinę tarnybą, bet šis darbas nebuvo pagrindinis jo darbas. Iš aukščiau atpasakoto kinų gyvenimo vaizdo mes žinome, kad keliaujantieji kunigaikščių patarėjai dygo, kaip grybai. Šito reiškinio priežastys buvo šios: pirma, kinų filosofija kreipė mintį į praktikos dalykus, į politikos ir ekonomijos klausimus; antra, tai buvo tarpusavyje kovojančių valdovų laikotarpis, kada kiekvienas jautė pavojų savo valdymui, savo sostą netvirtą esant; tad jie ir ieškojo filosofų patarimų. Tų patarėjų daugumas bu-

vo šarlatanai, kurie tik ieškojo sau uždarbio, duodavo patarimus pulti kaimynus savo valdymui užtikrinti ir iždo lėšoms padidinti. Daugelis ir Meng-tsė laikė tokios rūšies patarėjų, bet kuriam iš kunigaikščių teko jis arčiau pažinti, tas matė, kad Meng-tsė nėra politinis šarlatanas, o yra rimčiausias idealistas arba, kaip dabar vadiname, utopistas, su kuriuo valdovui negalima susidėti. Tad Meng-tsė ir neturėjo įtakos valdovams. To priežastis, šalia mokslo turinio, buvo dar ir ta, kad Meng-tsė buvo savigarba ir nepriklausomo būdo asmuo, taip, kad jis negalėjo galvos lenkti prieš galingus. Dėl šitokio savo būdo Meng-tsė 309 m. Kr. n. metė valstybinę tarnybą ir kitus 20 metų tik mokė ir rašė. Jis mirė 289 m. Kr. n. Yra žinių, kad jis buvo vedęs ir turėjo vaikų, bet nėra smulkesnių žinių apie jo šeimyninį gyvenimą

Jo darbų yra 7 knygos; Ši-ma Tchien'as sako, kad knygos buvo surašytos su mokinių pagalba, bet kad darbas yra Meng-tsės darbas, tai liudija gražus kūrinio stilius ir visur vienodas kalbos stilius. Meng-tsė's rašymo forma turi panašumo į graikų Platono rašymo formą: abudu tiekia savo mintis dialogų formoje. Paprastumas, aiškumas ir lengvumas suprasti yra Meng-tsė's filosofijos pažymiai; abstraktūs, gilūs tyrinėjimai, didelių tolumų parespektyva, didžiausios pasaulio problemos ir mistiškos pasakos nebuvo jo galvojmo objektai; knygos „I Tching" jis visai nemini, o taoistiškas galvojimas jo nevilioja — jis kalba apie tai, ką mato, kas turi rankas ir kojas. Susipažinkime su Meng-tsė's mokslo turiniu.

Meng-tsė buvo giliai įsitikinęs, kad jis turi savo gyvenimu įvykdyti aukštą pašaukimą, misiją, būtent,

ankstyvesnių galvočių, ypač Konfucijaus, mokslą įgyvendinti. Nors Meng-tsė nedrįso lyginti save su Konfucijum, tačiau jis jautė pareigą per visą savo gyvenimą įvykdyti tokį svarbų uždavinį, kaip ir Konfucijus, kad jis yra vienintelis asmuo, kurį dangus gali savo tikslui panaudoti, kaip kad seniau tai buvo su Konfucijum padaryta, ir kad nors vėliau ir bus galvočių, bet jie negalės panaikinti to, kas bus padaryta. Jis šitaip nurodo, kas jam reikia daryti:

„Aš turiu nurodyti žmonių širdims tiesią kryptį, o pirmiausia padaryti galą klaidingiems mokslams, taisyti iškreiptą elgimąsį, baigti netikusį kalbėjimo būdą, — tuo būdu užbaigti trijų šventųjų: Jū, Tschu-Kung'o ir Konfucijaus darbą". Čia atsiminkime, kad ir Konfucijus siekė nurodyti „tiesią kryptį".

Tikras valstybės valdymas yra pagrindinis Meng Tsė's objektas. Jisai atviriau ir drąsiau, negu Konfucijus, iškelia tą pradą, kad svarbiausias valdymo veiksnys yra pati tauta, kurios valios valdovas turi žiūrėti. „Tauta, sako jis, yra svarbiausias dalykas; toliau eina žemės ir dėrliaus dievai; mažiausios reikšmės turi kunigaikštis". Tačiau valdovas yra dangaus duotas, bet tik iš jo darbų pasirodo, ar jis dangaus valią atstovauja. Jei kunigaikštis negerai valdo, tai dangus jo nenori, ir artimi kraujo giminės ir jo ministeriai, tiksliau sakant, tauta turi teisę pašalinti jį ir net nužudyti. Blogas valdovas yra tautos priešas, o jo nužudymas nėra valdovo nužudymas, bet bausmė nusikaltėliui. Kokia gi valdovo pareiga santykyje su tauta? Meng-tsė's atsakymas trumpas: jis turi būti tautos tėvas ir motina. Tokis jis būna, kai valdo šalį meile ir teisėtumu, bet ne savo naudai ir interesui.

Valdovo egoizmas erzina tautą ir valdininkus taip, kad visi lieka juo nepatenkinti. O valdymas meile ir teisėtumu veda tautą į tikrą kelią.

Meng-tsė duoda daug nurodymų, kaip valdovas turi reikšti savo meilę ir teisėtumą tautai. Kadangi natūralūs gyvenimo reikalai yra visų aukštesniųjų siekimų pagrindas, tai tautos valdovas turi tautai pirmiausiai juos patenkinti. Būtinų gyvenimui daiktų trūkumas yra didžiausia nusikaltimų priežastis; dėl to bausmė yra neteisė, yra „gudrus žmonių suėmimas". Išmintingas valdovas, sako Meng-tsė, tvarkys savo tautos išlaikymą taip, kad kiekvienas galėtų būti užtikrintas, kad jis galės išlaikyti savo tėvus, žmoną ir vaikus, kad geriausiais metais bus turtingas, bus gerai aprūpintas, o blogiausiais metais išsigelbės nuo bado ir mirties. Jis galės paskatinti žmonės geram darbui, ir jie vykdys gerus darbus, nes jiems bus lengva tai padaryti. Priešingai, kada gatvėse guli išalkę ir mirštantieji, tuo tarpu, kai kunigaikščio šunes ir kiaulės gerai maitinami, o jo sandėliai uždaryti žmonėms, tada iš kunigaikščio pusės yra vykdomas žmonių žudymas, ir jis negali savo kaltės teisinti blogais metais. Valdovo pareiga rūpintis, kad bet kokia krašto pramonė būtų stropiai ir atidžiai keliama, kad pirmiausia žemės ūkis klestėtų, kad laukų įdirbimas būtų vykdomas atitinkamu laiku, kad gyvuliai būtų auginami tinkamai, kad būtų protingose ribose vykdomas miško keitimas dirva, žūkliavimas ir medžioklė. Labiausiai reikia stengtis sutvarkyti mokesčių paskirstymas. Kaip bendras dėsnis, veikia pareiga duoti dešimtinę. Iš labai mažų mokesčių valstybė negali gyventi. Mokesčiams sutvarkyti Meng-

apie 400 metų, nuo 202 m. Kr. n. iki 220 m. po Kr.

Imperatoriaus Tchin Schi Huang Ti'o darbo įtakos Hanų dinastijai pažymiai lengva surasti. Politikoj buvo eita jo keliais, tik dar nuosekliau: valstybė buvo valdoma iš centro, o feodalinės valstybėlės buvo tik nominalios, bet visai negalėjo savarankiškai valdytis. Mėginimai sukilti buvo griežtai slopinami. Iki tol buvę didžiausi bajorai visi nyko ir nyko, o jų vietą užėmė išauklėti ir išmokslinti valdininkai. Hanų dinastijos imperatoriai vienu atžvilgiu ėjo kitu keliu, negu Tchin Schi Huang Ti's: tuo tarpu kai pastarasis stengėsi atsipalaiduoti nuo senovės ir jos garbintojų, konfucijininkų, Hanų dinastija ėjo glaudžiai išvien su pastaraisiais, padėjusi Konfucijaus mokslą savo valstybinės teisės pagrindan, kitaip sakant, valstybės šventos filosofijos pagrindan. Netrukus, būtent 195 m. Kr. n., Hanų dinastijos įsteigėjas aplankė Konfucijaus kapą, suteikė pagarbos atnašas ir liepė statyti maldyklą. Aukščiau minėtas garsus Tchino imperatoriaus ediktas apie knygų deginimą, nors oficialiai buvo panaikintas tik 191 m., bet jau senai nebuvo vykdomas.

Gerbiamieji senovės raštai turėjo būti viešai studijojami ir taikomi dabarčiai tvarkyti. Šita srovė ypač sustiprėjo prie imperatoriaus Vu Tio (140 - 86 m. Kr. n.), kuris įsteigė aukštojo mokslo akademiją, kad tuo būdu būtų skaitinamas klasikų studijavimas. Jis pats kartu su savo mokytais asmenimis aiškino senovės istoriją ir apeigas, taip pat ir meno sričių klausimus. Nuo jo eina pradžia viešųjų kvotimų, kurie ir dabar sudaro kinų valdininkijos nervą. Konfu-

mą:pav., kada ji vaiko klausiama, kam skerdėjas kiaulę skerdžia, atsakė — tam kad jis, vaikas, turėtų ką valgyti, tai ir nupirko kiaulėnos kąsnį ir ruošė jam valgį savo žodžiui patvirtinti. Ji giliai įdiegė vaikui sąžiningumą ir stropumą: kai kartą vaikas atrodė jai nepastabus ir apsnūdęs, ji nutraukė savo ratelio verpalus, tuo aiškindama jam, kad jis nutrauks savo gyvenimo pagrindus, jei mokydamasis nesieks kraštutinumų. Jo motina mirė, kai sūnus buvo 50 metų amž., tačiau ir suaugusiam ji duodavo išmintingų patarimų. Apie Meng tsė's mokytojus ir jo studijas yra maža žinių. Jis pats šitaip sako: „Aš negalėjau būti Konfucijaus mokiniu, tad stengiausi iš kitų mokytis". Meng tsė's veikalų komentatorių manymu, Meng tsė's mokytoju pirmiausia buvo Konfucijaus anūkas Tsė Ši's, bet laiko atžvilgiu tai negalėjo būti. Todėl istorikas Ši-ma Tchien'as sako, kad Meng tsė studijavo, Tsė Ši'o mokiniams jį mokant.

Vėliau Meng tsė buvo klajojantis mokytojas, kuris, mokinių apsiaustas, keliaudavo, stengdamasis daryti įtakos įvairių kunigaikščių valdymui. Kartais stodavo į valstybinę tarnybą, bet šis darbas nebuvo pagrindinis jo darbas. Iš aukščiau atpasakoto kinų gyvenimo vaizdo mes žinome, kad keliaujantieji kunigaikščių patarėjai dygo, kaip grybai. Šito reiškinio priežastys buvo šios: pirma, kinų filosofija kreipė mintį į praktikos dalykus, į politikos ir ekonomijos klausimus; antra, tai buvo tarpusavyje kovojančių valdovų laikotarpis, kada kiekvienas jautė pavojų savo valdymui, savo sostą netvirtą esant; tad jie ir ieškojo filosofų patarimų. Tų patarėjų daugumas bu-

ankstyvesnių galvočių, ypač Konfucijaus, mokslą įgyvendinti. Nors Meng-tsė nedrįso lyginti save su Konfucijum, tačiau jis jautė pareigą per visą savo gyvenimą įvykdyti tokį svarbų uždavinį, kaip ir Konfucijus, kad jis yra vienintelis asmuo, kurį dangus gali savo tikslui panaudoti, kaip kad seniau tai buvo su Konfucijum padaryta, ir kad nors vėliau ir bus galvočių, bet jie negalės panaikinti to, kas bus padaryta. Jis šitaip nurodo, kas jam reikia daryti:

„Aš turiu nurodyti žmonių širdims tiesią kryptį, o pirmiausia padaryti galą klaidingiems mokslams, taisyti iškreiptą elgimąsį, baigti netikusį kalbėjimo būdą, — tuo būdu užbaigti trijų šventųjų: Jū, Tschu-Kung'o ir Konfucijaus darbą". Čia atsiminkime, kad ir Konfucijus siekė nurodyti „tiesią kryptį".

Tikras valstybės valdymas yra pagrindinis Meng Tsė's objektas. Jisai atviriau ir drąsiau, negu Konfucijus, iškelia tą pradą, kad svarbiausias valdymo veiksnys yra pati tauta, kurios valios valdovas turi žiūrėti. „Tauta, sako jis, yra svarbiausias dalykas; toliau eina žemės ir dėrliaus dievai; mažiausios reikšmės turi kunigaikštis". Tačiau valdovas yra dangaus duotas, bet tik iš jo darbų pasirodo, ar jis dangaus valią atstovauja. Jei kunigaikštis negerai valdo, tai dangus jo nenori, ir artimi kraujo giminės ir jo ministeriai, tiksliau sakant, tauta turi teisę pašalinti jį ir net nužudyti. Blogas valdovas yra tautos priešas, o jo nužudymas nėra valdovo nužudymas, bet bausmė nusikaltėliui. Kokia gi valdovo pareiga santykyje su tauta? Meng-tsė's atsakymas trumpas: jis turi būti tautos tėvas ir motina. Tokis jis būna, kai valdo šalį meile ir teisėtumu, bet ne savo naudai ir interesui.

tsė siūlė padalinti žemę į devynias dalis kiekvienoj apskrity; tų dalių devintoji pavedama kunigaikščiui išlaikyti; ji yra kitų aštuonių apsiausta ratu ir yra jų savininkų dirbama. Taigi, ūkininkai turėtų natūrinę prievolę. Miestų gyventojai turi tiekti valstybei išmintų (produktų). Vykdydamas įstatymus, monarchas turi būti malonus, turi eiti ne šaltomis įstatymo raidėmis, žiūrėti gyvenimo aplinkybių ir pagal jas tikrai derinti įstatymus. Bausdamas, monarchas negal skirti bausmę nusikaltelio šeimai. Valstybė turi duoti paramą tikriems jos gelbėtojams, remėjams, seniams, našliams, bevaikiams ir našlaičiams.

Be išorinės egzistencijos aprūpinimo, valdovas dar turi skatinti gyventojus rūpintis ir dvasios reikalais, nes žmonės, kai turi pakankamai maisto, šiltą drabužį, patogų butą, o kitais dalykais nesirūpina, maža kuo skiraisi nuo protingų žvėrių. Rūpinimasis tautos dvasios reikalais pasireiškia tada, kai vykdomas tautos auklėjimas. Valdovas turi duoti tautai mokytojų, kurie aiškintų jai svarbiausius visuomenės gyvenimo klausimus. Tad mokymas turi būti etiškai sociališkas. Čia turime reikalo su penkiu rūšių santykiais: tarp tėvo ir sūnaus, tarp vyresniųjų ir jaunesniųjų brolių, tarp draugų, vyro ir žmonos, pagaliau, tarp monarcho ir valdinių. Santykio tarp tėvo ir sūnaus pagrindas yra prisirišimas; santykio tarp brolių pagrindas yra jų padėties skirtumo gerbimas; tarp draugų — pasitikėjimas; tarp vyro ir žmonos — įvairių uždavinių gerbimas; tarp monarcho ir valdinių — teisės vykdymas. Jei tauta yra taip valdoma, tai ne tik valdinių santykiai būna ko geriausi, bet ir jų sielos vidaus gyvenimas būna dorovingas: plėtojasi ge-

tsė siūlė padalinti žemę į devynias dalis kiekvienoj apskrity; tų dalių devintoji pavedama kunigaikččiui išlaikyti; ji yra kitų aštuonių apsiausta ratu ir yra jų savininkų dirbama. Taigi, ūkininkai turėtų natūrinę prievolę. Miestų gyventojai turi tiekti valstybei išmintų (produktų). Vykdydamas įstatymus, monarchas turi būti malonus, turi eiti ne šaltomis įstatymo raidėmis, žiūrėti gyvenimo aplinkybių ir pagal jas tikrai derinti įstatymus. Bausdamas, monarchas negal skirti bausmę nusikaltelio šeimai. Valstybė turi duoti paramą tikriems jos gelbėtojams, remėjams, seniams, našliams, bevaikiams ir našlaičiams.

Be išorinės egzistencijos aprūpinimo, valdovas dar turi skatinti gyventojus rūpintis ir dvasios reikalais, nes žmonės, kai turi pakankamai maisto, šiltą drabužį, patogų butą, o kitais dalykais nesirūpina, maža kuo skiraisi nuo protingų žvėrių. Rūpinimasis tautos dvasios reikalais pasireiškia tada, kai vykdomas tautos auklėjimas. Valdovas turi duoti tautai mokytojų, kurie aiškintų jai svarbiausius visuomenės gyvenimo klausimus. Tad mokymas turi būti etiškai sociališkas. Čia turime reikalo su penkiu rūšių santykiais: tarp tėvo ir sūnaus, tarp vyresniųjų ir jaunesniųjų brolių, tarp draugų, vyro ir žmonos, pagaliau, tarp monarcho ir valdinių. Santykio tarp tėvo ir sūnaus pagrindas yra prisirišimas; santykio tarp brolių pagrindas yra jų padėties skirtumo gerbimas; tarp draugų — pasitikėjimas; tarp vyro ir žmonos — įvairių uždavinių gerbimas; tarp monarcho ir valdinių — teisės vykdymas. Jei tauta yra taip valdoma, tai ne tik valdinių santykiai būna ko geriausi, bet ir jų sielos vidaus gyvenimas būna dorovingas: plėtojasi ge-

resni jų siekimai ir apie kilnius dalykus mąstymas. Meng-tsė tarė monarchui: „Jei tu žmonės valdai su meile, tai tauta mylės tave ir tavo valdininkus ir iš savo valios mirs už tave".

Santykis tarp aukštai stovinčiųjų (visuomenėje) ir valdininkų yra toks, kaip tarp vėjo ir žolės: žolė turi lenktis, kai vėjas eina per ją. Kai valdovas yra meilės kūpinas, tai ir kiekvienas yra meilės kūpinas, kai jis yra teisingas, tad ir kiekvienas yra teisingas. Kai valdovas rodo tik malonę, tai to pakanka, kad būtų užtikrintas saugumas tarp keturių vandenynų, o jeigu jis nerodo malonės, tad nei jo žmona, nei jo kūdikis niekad neturi saugumo. Meng-tsė taip sako apie tautą, išaukštintą jos monarcho gero valdymo dėka, kad ji pajėgia lazdomis apsiginti nuo stipresnės už ją, gerai ginkluotos kariuomenės.

Spręsdamas apie pasaulį ir gyvenimą, Meng-tsė yra didelis optimistas. Jis buvo tokio nusistatymo dėl to, kad filosofas matė žmoguje vidaus jėgą geram daryti ir kovoti su visokiomis išorinėmis kliūtimis. Todėl kiekviena reforma turi prasidėti nuo širdies: reikia suteikti širdžiai tiesi (tikra) kryptis, o iš to viskas eis toliau. Monarchui tiesi kryptis yra palinkimas mylėti žmonės ir teisėtai (dorovingai) elgtis. Šituos du savumus plečiant, filosofas nurodo, kaip vykdomos tokios keturios dorybės: protingumas, žmonių meilė, dorovingumas ir padorumas.

Protingumas tai yra tiesos ir netiesos supratimas, o pirmiausia čia turima galvoje dorovės reikalavimai ir pareigos, nors ir šiaip bet koks žinojimas įeina į šią sritį. Kiekvienam žmogui yra įgimtas įžiūrėjimas to, kas turi būti. „Maži vaikai žino, kad reikia tėvai my-

lėti, o kai užauga jie turi pagarbos jausmą vyresniems savo broliams". Mokymu protingumas gali būti sustiprintas ir išaiškintas. Protingumas pasiekia aukščiausio laipsnio tame, kas visiškai supranta tai, kas yra, kas pasiekia tobūlumo, t. y. kas yra „šventas", kaip antai Konfucijus, kas sugeba ir pajėgia vykdyti svarbiausius žmonių uždavinius — meilę ir teisingumą.

Žmonių meilė ir teisingumas yra tos pagrindinės dorybės, kuriomis turi remtis kiekvienos valstybės gerovė. Žmonių meilė yra būdinama ir stiprinama tarpusavybės jausmo (schu): žmonės priklauso vieni kitų ir sudaro vienybę; jie turi atitinkamai elgtis tarpusavyje. Vis dėl to yra žmonių meilės laipsniai: aukščiausio laipsnio ji pasiekia tėvus mylint. Teisingumas turi būti ne siaurai teisiškai suprantamas, bet dorovišku vidaus sielos nusistatymu. Teisingumas turi būti statomas aukščiau už atskiro asmens gyvenimą ir gerovę. „Aš myliu gyvenimą, sako filosofas, bet myliu ir teisingumą; jei jiedu kartais yra nesutaikomi, tai aš leidžiu gyvenimą į šalį ir pasirenku teisingumą".

Teisingumas yra giliausias rimtų kito reikalavimų gerbimas ir yra priešingas egoizmui ir besąlyginiam naudos ieškojimui. Bet koks santykis su neteisingumu turi būti vengiamas, pav., negalima imti dovaną iš neteisėtai įgyto turto.

Padorumas (LI) yra pareiškimas pagarbos kitų papročiams ir apeigoms, kaip jie geriausių praeities asmenų yra nustatyti. Kai padorumas eina iš aplinkos gerbimo ir vertinimo, tada jis yra gimininga teisingumui, bet turi savotišką spalvą, nes juo pasi-

reiškiantis vertinimas turi turto gerbimo ir malonumo jausmo reikšmės. Padorumas daugiausiai pritaikomas šeimoje.

Anot Meng-tsė's, palinkimas prie nurodytų keturių dorybių yra žmonių įgimtas, bet, atskirai jas imant, jos yra nevienodos jėgos. Žmogaus prigimtis yra linkusi daryti gerą, o jei kas gero nedaro, tai toks jo palinkimas nėra įgimtas. Užuojautos jausmą kiekvienas žmogus turi; jis taip pat pykčio ir neapykantos jausmą turi. Žmonių meilė yra paremta užuojautos jausmu, o teisingumas turi pagrindą piktyje ir neapykantoje; vertinimas ir pagarba turi pagrindą padorume, pagaliau, pritarimas arba priešinimasis turi pagrindą protingume. Žmonių meilė, teisingumas, padorumas ir protingumas yra ne išoriniai asmens savumai, bet jo vidaus dorybės, kurios guli jo būtybės pagrinde. Kad žmogus turi jausmą simpatijos kitiems, Meng-tsė tam patvirtinti duoda šį pavyzdį: jei žmogus pamato svetimą kūdikį esant pavojuje, įkritusį į šulinį, tai jis be jokios minties apie savo interesą puola gelbėti vaiką.

„Iš to galima suprasti, kad žmogus negali būti be užuojautos jausmo".

Nurodytos keturios dorybės (dėsniai), anot Meng-tsė's, yra žmogui įgimtos taip, kaip kūno organai: galva, kojos, rankos, liemuo. Jos yra esminis ir svarbiausias žmogaus prigimties dalykas, bet jos pasireiškia įvairiais laipsniais; tuo būdu, jų jėga pareina ir nuo žmogaus pastangų; todėl filosofas sako: „siek ir gausi, o jei apsileisi, neteksi". Įdomu kiek susipažinti su šio filosofo polemika, kuri pagilina jo mintis aukščiau nurodytais klausimais.

Kokiu būdu dorovė yra žmogaus palinkimas? Šitas klausimas paprastai yra šitaip reiškiamas: ar žmogus yra linkęs geram ar piktam? Šitas klausimas Meng-tsė's laikais buvo plačiai svarstomas. Kartą atėjo pas jį mokinys ir skundėsi, kad jis nežino, kaip žiūrėti į tokį dalyką: filosofas Kao moko, kad geras ir piktas nėra susiję su žmogaus prigimtimi, o kiti tvirtina, kad žmogaus prigimtis gali būti išplėtota, lenkiant ją prie gero, arba prie pikto; vieni vėl sako, kad žmogaus prigimtis yra gera, o kiti, kad ji negera, o tamsta, Meng-tsė, sakai, kad žmogaus prigimtis yra gera. Čia apie vieną dalyką yra keturios įvairios nuomonės, iš kurių labiausiai priešingos yra tarp savęs Kao ir Meng-tsė's nuomonės. Duota tokie pavyzdžiai. Kao lygina žmogaus prigimtį prie tyrų medžio, nuo kurio pumpurai piaunami; taip ir žmogaus teisingumas galima, esą, plėsti taip, kad jis neturės nieko bendra su žmogaus esme

Arba Kao vaizduoja prigimtį kaip vandenį tvenkinyje, užtvankos sulaikytą: jei vanduo išsiveržią ir pasidaro sau vagą (srovę) į rytus, jis teka į rytus, jei į vakarus, teka į vakarus; ir žmogus piktai, ar gerai elgiasi, pagal aplinkybes. Į abu prilyginimus Meng-tsė šitaip atsakė:

Iš tyrų medžio baldai galima padaryti tik tuo atveju, kai su medžiu elgiamasi prieš jo prigimtį, būtent, jis supiaustomas ir vėl dirbtiniai sujungiamas, o žmogus galima gerai auklėti tik negadinant žmogaus prigimties ir nedarant jam žalos. Kad vanduo teka į rytus ir į vakarus, tatai pareina ne nuo jo prigimties, bet nuo aplinkybių; nuo vandens prigimties pareina tik tai, kad jis teka žemyn, o ne aukštyn; tik

jėga ir ypatingomis priemonemis galima vanduo atgal varyti. Taip yra ir su žmogaus santykiu su geru: iš prigimties jis linkęs gerą daryti, o prievarta ir ypatinga įtaka verčia jį blogai elgtis.

Kai kartą Meng—tsė gyveno nedidelėje Teng'o valstybėje, jis susitiko su išminčiaus Hsu—Hsingo pasekėjais, atkeliavusiais iš pietų krašto. Hsu—Hsing'as, Meng—tse's juokais pavadintas „Pietų barbaru", skelbė, kad reikia visai paprastai gyventi, taip, kad pats galėtum visa kuo save patenkinti. Visi esą, net ir monarchas turi dirbti žemę ir iš savo rankų darbo maitintis, net turi patys pasigaminti valgį Jei monarchas surenka sau į sandėlius atsargą, tai aišku, kad jis gyventojus slėgia ir skriaudžia. Šitas mokslas palietė ir Konfucijaus pasekėjus, iš kurių vienas atėjo pas Meng—tsę ir kalbino jį prisidėti prie to mokslo pasekėjų. Meng—tsė del to supyko ir jis lengvai įrodė to mokslo klaidingumą, kad tikrybėje reikalingas yra darbo paskirstymas ir kad pats Hsu—Hsingas turėjo daug reikalų, kuriuos galėjo atlikti tik su amatininkų pagalba; be to, jis nurodė didelę senų miestų reikšmę, kad be jų kinai nebūtų galėję taip išsiplėsti, kaip kad jie išsiplėtė. Pagaliau Meng—tsė susijaudinęs pasakė, kad politiška Konfucijaus išmintis ir mokslas, kuriame jis sekė senovės herojų pavyzdžiu, stovi kur kas aukščiau viliojančių pietinių barbarų kalbų.

Kitas filosofas su kuriuo Meng-tsė ginčijosi, buvo Tschen-Tschungas. Ir šitas buvo kultūros suvargintas, laikė pasaulį esant nepataisomą ir šalinosi nuo visuomenės, pamėgęs vienumą. Jis gyveno kiek galėdamas paprastai, ilgai badavo ir vartojo primityviską

ir šlykštų maistą. Kai kartą jis atsilankė savo tėviškėje, jo brolis gavo iš kaž ko žąsį dovanų. Filosofas juokais paklausė: „Ką gagenantis daiktas turi tau daryti"? Motina patiekė jam iš žąsies valgį, kurį jis nenujausdamas valgė, o kai sužinojo koks buvo valgis, tai pasibiaurėjo. Meng—tsė ir šitam aiškino, kad niekas negali gyventi be kitų pagalbos, o taip pat išaiškino jo netinkamą pasielgimą su motina. „Reikia būti vabalu, sakė Meng—tsė, kad būtų galima taip gyventi, kaip Tschungas".

Įdomų susipažianti su kai kuriais Meng-tsė's dialogais tarp jo ir valdovų.

Meng-tsė nukeliavo aplankyti karalių Liang-Vang'ą Vėjaus valstybėje. Karalius tarė jam: „Gerbiamasis išminčiau, kadangi tamsta nelaikei tolima kelione vykti 1000 li į mano kiemą, tai tur būt atnešei ką nors, kuo gali mano valstybę praturtinti?". Meng-tsė nuolankiai atsakė: „Karaliau, koks tau reikalas kalbėti apie naudą ir pelną? Aš atnešu su savim žmoniškumą ir teisingumą, štai ir viskas. Jei karalius sakai: ką aš turiu daryti, kad galėčiau turėti savo valstybę, tai aukštieji valdininkai sakys, ką mes darysime, kad mūsų šeimos pralobtų? Mokytiniai ir žmonių minios sakys, ką mes darysime, kad galėtumėm pralobti? Jeigu aukščiausieji ir žemiausieji ginčysis del to, kam daugiausią turtų teks, valstybė bus pavojuje. Jei kas stato teisingumą į antrą vietą, o į pirmą-naudą arba pelną, tai žemieji nebus patenkinti, kol aukštieji bus nuversti. Niekad neatsitiko taip, kad tikrą žmoniškumo dorybę turintis apleistų savo tėvus; niekad nėra įvykę taip, kad teisingas žmogus negerbtų savo principo. Karaliau, kalbėsime apie

žmoniškumą ir teisingumą ir nieko daugiau. Kuriam labui kalbėti apie naudą ir pelną?" Kai Meng-tsė kitą dieną atėjo aplankyti karalių Liang-Hoei-Vangą, pastarasis gerėjosi savo elniais ir kitais gyvuliais ir paklausė išminčių, ar jam šitas vaizdas patinka? Meng-tsė nuolankiai atsakė: „reikia būti išmintingam, kad galėtum tokiu vaizdu džiaugtis; jei kas neturi išminties, toks vaizdas jam nesudaro smagumo". Liang-Hoei-Vang'as tarė: „Aš, kuris turiu maža gabumų valstybei valdyti, išsemsiu valdymui visus savo inteligentijos gabumus. Jei mano valstybės dalis, kuri yra upės Hoang-ho apsiausta, kentėtų badą, tai aš persiųsčiau stiprias tautas į rytus nuo upės ir liepčiau siųsti grūdus iš to kranto į tą kraštą, kurį upė siaučia; jei mano vastybės dalis, kuri yra į rytus nuo upės, kęstų badą, aš tą pat padaryčiau. Aš tyriau gretimų valstybių administravimą; nėra nė vieno monarcho, kuris taip, kaip nuolankus tamstos tarnas, naudotų visas savo intelekto jėgas tautai tarnauti, o vis dėlto gretimų valstybių gyventojų skaičius nemažėja, o nuolankaus tamstos tarno valdinių skaičius neauga. Kodėl taip yra?" Meng-tsė atsakė: „Karaliau, tamsta esi karingas, tad leisk tamsta man pasiskolinti palyginimą iš kariško meno. Kai trimitų balsu pradedamas mūšis, kai ietys ir kardai susipina, apleisdami makštis ir rankų nešami, vieni iš kovotojų bėga. Tam tikras skaičius jų, nubėgę 100 žingsnių, sustoja; kiti vėl nubėgo 50 žingsnių, sustoja; tie, kurie nubėgo tik 50 žingsnių, juokiasi iš tų, kurie nubėgo 100 žingsnių. Ką manai apie tai"? Karalius sako: „Jiems nepridera juoktis iš anų, nes ir jie bėgo, nors ir mažiau už tuos." Meng-tsė atsakė: „Karaliau,

jei tamsta tai žinai, tai nesitikėk, kad tavo valstybės gyventojų skaičius didėtų kaimynų valstybių sąskaiton". Toliau išminčius kalbėjo, kad jei valdovas leidžia žmonėms atlikti savo darbus atitinkamu laiku, bet nevaro kariaut, jei ne per daug suvartoja tų ar kitų daiktų, jei rūpinosi geru auklėjimu, tai visi dalykai tarpsta ir visi yra patenkinti.

Bet jei karaliaus šunes ir paršai suėda tautos išmintus, jei tauta badu miršta takuose ir dideliuose keliuose ir karalius nežino, kaip reikia gelbėti, neatidaro savo aruodų, o sako: „tai ne mano kaltė, tai atsitiko dėl žemės nederlingumo", tai nėra skirtumo ir tada, kai žmogus nudūręs kitą sakytų: „tai ne aš, tai mano kardas". „Neverskite kaltės sezono nelaimėms, ir valstybės gyventojai eis pas jus ieškoti savo nelaimių palengvinimo. Užmušk žmogų pagaliu ar kardu, ar yra koks skirtumas?"—Meng-tsė klausė karalių. Tas atsakė, kad nėra skirtumo. „O užmušti kardu ar blogu valdymu — ar yra koks skirtumas? — klausė išminčius. Karalius asakė, kad taip pat nemato skirtumo. Meng-tsė pridūrė: „Tamstos virtuvėje daug mėsos, tamstos arklidės pilnos nušertų arklių, bet tautos veidas rodo išblyškimą dėl bado ir laukai yra apkloti badu mirusių žmonių lavonais. Taip daryti reiškia erzinti plėšriuosius žvėrius, kad žmones prarytų. Plėsrieji žvėrys drasko vieni kitus ir yra baisūs žmonėms. Tamsta turi valdyti taip, kad būtum tautai tėvas ir motina. Jei tamsta nesiliausi erzinęs plėšriuosius žvėris, kad žmones prarytų, tad kaip galėsi laikyti save tautos tėvu ir motina"?.

Kitam karaliui Meng-tsė aiškino, kad karalius nevaldo taip, kaip reikia valdyti, ne dėl to, kad jis nega-

li, bet del to, kad jis to nedaro. Tada karalius paklausė: „Kuo skiriasi blogo valdymo pažymiai, kai šitaip valdoma dėl blogos valios ir dėl negalėjimo gerai valdyti?" Meng—tsė atsakė: „Jei kas patartų žmogui ranka paimti Taichano kalną ir nunešti į šiaurės vandenyną ir žmogus pasakytų: „aš negaliu", jam patikėtų, nes jis teisybę sakytų; bet jeigu jam lieptų laužti medžio šaką ir jis sakytų „aš negaliu", tai jis parodytų pyktą valią, bet ne negalėjimą. Taip pat ir karalius, kuris negerai valdo, negali būti lyginamas prie to, kuriam liepta kalną perkelti į vandenyną, bet gali būti lyginamas prie to, kuris sako, kad negali šakos nulaužti. Reikia auklėti savo širdyje žmoniškumo jausmai ir jie taikyti numatytiems asmenims, to ir pakaks. Štai kodėl tas kuris paviršutiniškai reiškia šituos jausmus, gali geroj savo nuotaikoj apkabinti visus gyvenančius tarp keturių jūrų,o tas, kuris nereiškia gerų jausmų, negali net savo žmonai ir savo vaikams reikšti užuojautą ir rūpestingumą".

Valdovas prašė Meng-tsę nurodyti, kaip reikia valdyti, kad valdymas būtų geras, tobulas. Meng-tsė atsakė: „Neturėti gyvenimui būtinai reikalingų daiktų ir vis dėlto turėti ramią ir dorovigą sielą gali tik tokie žmonės, kurių intelektas yra išauklėtas, kurie aukščiau minios pakilę. Kai dėl visos tautos, tai jeigu jai daiktų stinga, būtinai pragyvenimui reikalingų, ta ji neturi ramios ir dorovingos sielos; o kai tauta stinga ramios ir dorovingos sielos, tada pasireiškia teisingumo įžeidimai, širdies sudegimas, nusikaltimai, smurtas, nebūna nieko, ko negalima būtų daryti. Jei įvyksta toks tautos sunykimas ir daromi nusikaltimai, tada imamasi bausmių. O jei į sostą

sėda asmuo, kuris yra tikrai žmoniškumo dorybės įdvasintas, ar jis galės tautą bausti? Štai dėl ko išmokslintas karalius, nustatydamas kaip reikiant privačią tautos nuosavybę, tuo būdu prieina būtiną išvadą, kad vaikai turi kuo patarnauti savo tėvui ir motinai, kad vyrai turi iš ko užlaikyti savo žmonas ir vaikus, kad tauta gali misti gerųjų metų produktais, o blogaisiais metais būna apsaugota nuo bado ir mirties. Pagaliau toks valdovas gali mokyti tautą ir vesti ją dorovės keliu. Ir tauta laiminga eis tuo keliu.

Dabar, tautos privačios nuosavybės sutvarkymas yra toks, kad, viena, vaikai neturi kuo patarnauti savo tėvui ir motinai, antra, vyrai neturi iš ko užlaikyti savo žmonas ir vaikus, o tauta geraisiais metais kenčia vargą ir neturtą, blogaisiais metais ji negali apsisaugoti nuo bado ir mirties. Tauta tokiais kraštutiniais atvejais tik galvoja, kaip mirties išvengti, bijo netekti to, kos būtinai reikalinga. Kokiu būdu ji turės laiko užsiimti moralinėmis doktrinomis, kad galėtų eiti lygybės ir teisingumo dėsniais?

O karaliau, jei tamsta nori šituos dėsnius vykdyti, kodėl nekreipi savo proto į tai, kas yra pagrindinis taškas (privačios nuosavybės sutvarkymas)".

Siouang-Vang'as, Tahsio valstybės karalius, klausė Meng-tsę: „Aš girdėjau, kad karaliaus Ven-Vang'o parkas turėjo 70 li aplinkui; ar tai tiesa?" Meng-tsė nuolankiai atsakė: „Tauta laikė jį per mažą esant". Karalius tarė: „Menkas mano asmuo turi parką tik 40 li aplinkui, o tauta laiko jį per dideliu esant; kodėl toks skirtumas?" Meng-tsė atsakė: „Ven-Vango parkas turėjo 70 li aplinkui, bet į jį galėjo įeiti visi, kam

reikėjo pasirinkti žolių, arba kirsti medžių, taip pat tie, kurie norėjo pasigauti fazanų arba zuikių. Kadangi karalius bendrai su tauta turėjo parką, tai ši laikė jį per mažą esant, nors jis turėjo 70 li, ar tai neteisinga? Aš, tamstos tarnas, kai ketinu pereiti sieną, pirmiau teiraujuos apie tai, kas labiausiai uždrausta tamstos valstybėje, ir tik po to žengiu per sieną. Tamstos tarnas yra sužinojęs, kad tamstos muitų sienose yra parkas 40 li aplinkui ir kad liaudies žmogus, kuris tame parke briedį užmuštų, yra baudžiamas mirtimi, lyg jis būtų nužudęs žmogų; tadgi tas parkas yra tikra mirties arena 40 li aplinkui tamstos valstybės įsčiose. Tauta, kuri laiko tokį parką per didelį esama, ar neturi tiesos?".

Aukščiau buvo sakyta, kad Meng-tsė labai gerbė Konfucijų. „Nuo to laiko, kai yra žmonės, pasakyta jo, nebuvo dar tokio, kuris prilygtų Konfucijui".

Kaip ir Konfucijus, jis savo darbo tikslu laikė tai, kad artintų visiems piliečiams gerą gyvenimą ir plėstų žmonėse meilę. Skelbdamas savo mokslą, Meng-tsė ypač kunigaikščiams nurodinėjo, kad jų galybės pastovumas pareina vien tik nuo tautos meilės ir prisirišimo.

2 §. INDŲ TEISĖS FILOSOFIJA

a. BENDROS ŽINIOS

Šiam dalykui nušviesti aš naudojausi Kylio (Kiel) universiteto profesoriaus Otto Štrauso veikalu „Indische philosophie, 1925". Pirmiausia autorius paaiškina sąvoką „Indų filosofiją".

Eilėje sąvokų, kurių turinys ir apimtis yra labai

įvairiai nustatoma, žiūrint kieno ir kada buvo svarstoma, yra ir filosofijos sąvoka. Europiečių filosofijos istorija, pradedant Talesu ir baigiant šiais laikais, yra tam tikra prasme istorija nuomonių apie tai, kas yra filosofija, kokius ji turi uždavinius ir kokias ji turi premones savo uždaviniams spręsti. Ir dėl indų filosofijos kyla tie patys klausimai. Pirmiausia, kas yra filosofija indų supratimu? Šis bendras klausimas reikalauja atsakymo į tokius klausimus: a) ar buvo ir jei buvo, tai kokia bendra filosofijos sąvoka yra indų galvočių veikaluose ir b) kokia yra sritis (sienos ir būdas), kuriai taikomas vardas „indų filosofija"?

PIRMAM klausimui išaiškinti mes turime, sako Štrausas, vieną vietą, fragmentą, senam valstybės meno (arthašastra) vadovėlyje. Pagal indų padavimą, veikalas parašytas garsaus valstybės vyro, didesnės Indijos dalies valdovo, Kandraguptos ministerio Kantilijos, gyvenusio prieš 300 m. Kr. n. Tame veikale skiriami keturi žinojimo (vidya) būdai, būtent: 1) tyrinėjimas (anviksiki), 2) žinojimas, pagrįstas apreikštomis vedomis (trayi), 3) pramonės menas (varta) ir 4) valstybės menas (dandaniti).

Tas valstybės vyras šitaip apibūdina pirmąjį žinojimo būdą, tyrinėjimą: „Kai tyrinėjimas ieško: vedų apreiškimo sryty — nuopelnų ir kaltės tikybos atžvilgiu, pelno ir nuostolių pramonės srity, gerų ir klaidingų priemonių politikoje, taip pat tiria šitų trijų žinojimų reikšmės reliatyvumą, tada jis yra naudingas žmonijai: stiprina jos išmintį laimėje ir nelaimėje ir suteikia proto sumanumą, kalbos lankstumą ir verslo padorumą. Tyrimas veikia kaip žybintas visiems mokslams, kaip

padėdamasis įrankis visiems užsiėmimams ir kaip parama visoms pareigoms".

Štrausas sako, kad vargu ar galima abejoti, kad šitas nusakymas yra artimas žodžiui „anviksiki", kuris vertime reiškia „flosofiją". Vėliau tas pats vardas buvo taikomas ir atskiroms filosofijos mokykloms ir jų bendram (įvairių sistemų) dėstymui, tad lyg ir nebuvo sąvokos, kuri apimtų visas sistemas. Tad kas gi suprantama filosofija, taikant tą sąvoką indams?.

Pradžioje sritis, kuri vadinama filosofija, Indijoje liečia tikybą. Pirmieji galvočiai tarp dievų, patiektų mitų kuriančios fantazijos, ieško vieno dievo ir glaudžiame ryšyje su tuo mąsto apie pasaulio atsiradimą. Tai yra žmogaus proto reikalas — suteikti pasaulio vaizdui tvarką, kuri patenkintų mintį. Tačiau svarbiausias šito ieškojimo tikslas reikia matyti siekime pažinti tikrąjį ir galingiausiąjį Dievą, nes kas žino jį, tas prieina prie didžiausio gelbėtojo ir tiekėjo. Antras minties pasireiškimo būdas tai magiška tikybos apeigų aplinka: ieškoma fantastiškai dėsningų santykių tarp įvykio atnašavimo vietoje ir atnašaujančio kunigo, iš vienos pusės, ir kosmiško įvykio, iš antros pusės, nes to santykio žinojimas suteikia žmogui gabumą užtikrinti sau gerą likimą šiame ir aname pasaulyje. Iš šitų galvojimų išsiplėtoja didelis prieštaravimas (antiteze) tarp relatyvaus ir absoliutaus ir didelis žmogaus troškimas pastarojo. Tuo būdu surandamas motyvas, kuris nustato indų minčiai kryptį visiems laikams; jos pažymiai tokie: darytis absoliučiu ir išsivaduoti iš reliatyvaus. Ar absoliutas bus manomas kaip visame gyvenanti vienybė, ar kaip

gryna dvasia, statant ją prieš medžiagą, ar kaip nuo bent kokio galvojimo laisvas kūrybos neigimas, — kiekvienu atveju visoks žmogaus, pasaulio ir dievų tyrimas nustatomas aukščiau nurodytu tikslu. Tiesa, kai kuriose sistemose šitoks nusistatymas yra daugiau išorinis: matai, kad toms sistemoms esminis dalykas tikrybėje yra šis — suprasti būtybes, skirstant jas į kategorijas, arba logiškų funkcijų tyrinėjimas; vis dėlto, nežiūrint įvairumų, visos sistemos turi bendrą siekimą — siekia laimės.

Tad filosofija, indų supratimu, būdama vispusiška ir rimta problemų tyrinėjimo atžvilgiu, nėra tik tyrimo darbo patenkinimas ,bet visada, be to ,dar yra parengimas kelio į laimę.

Nurodęs prof. Štrauso žodžiais bendrą indų filosofijos mintį, aš toliau mėginsiu, naudodamasis minėtu veikalu, supažindinti g. g. skaitytojus su seniausiais filosofiškais senovės indų galvojimais, o paskui su Budos mokslu, kad mums būtų aiškesnis ir suprantamesnis tas Indijos visuomenės susitvarkymas, kurį mes randame vadinamame Manū kodekse ir kurio kai kurie pažymiai, dar ir dabar tebėsantieji, galima maždaug pažinti kad ir iš garsaus R. Tagorės raštų, iš kurių šį tą turime išversta ir į mūsų kalbą (A. Rimkos ir kitų).

b. INDŲ FILOSOFIJOS PRADŽIA

Indų filosofijos pradžia gaunama pažinti iš jų giesmių rinkinio, vadinamo „Rigvedos himnai", kurių surinkta apie tūkstantis (1028).

Tos giesmės nuostabia atminties jėga buvo žo-

džiu perduodamos iš kartos kartai per tūkstančius metų. Ir tada, kai jau buvo raštas išrastas, dar šitas turtas ilgą laiką buvo slėpiamas nuo nepašauktų žinoti jį ir buvo mokytojų perduodama mokiniams iš lūpų į lūpas. Anot Štrauso, kaip lyginamoji kalbotyra ir indų filologija yra nustačiusios, himnų turinio tikrumas iki smulkmenų liko išsaugotas. Himnuose yra ir filosofiško indų galvojimo pradžia.

Rigvedos himnų kūrimo vieta yra tikrai išaiškinta: tai Indijos žiemių vakarų kraštas, būtent, penkių upių kraštas; ši sritis yra ne kartą himnuose pažymėta upių vardais kaip tėvynė. Sunkiau išaiškinti himnų sudarymo laikas. Juose nėra duomenų; taip pat nėra archeologiškų duomenų. Tad dėl laiko tenka pasitenkinti vėlesnių laikų istorijos duomenimis. Galima manyti, kad himnų rinkinio pradžia siekia žymiai gilesnės senovės kaip 1000 metų prieš Kristų; o vis dėlto nėra abejonės, kad himnai buvo palengvai kuriami ir kad tie 1028 himnai yra kunigų šeimų sudarytas geresniųjų himnų rinkinys. Aišku, kad pati himnų pradžia siekia labai gilios senovės.

Giesmių turinys dažniausiai yra himnai dievams, kurie aukomis (taigi tam tikru atlyginimu) turi būti kviečiami, kad teiktųsi užtikrinti žmogui pergalę ir grobį, bandą ir vaikus, lietųir ilgą gyvenimą. Giedotojas dažniausiai yra kunigas. Jis gieda paprašytas, kad auka ir kaina palenktų dievus žmogui naudos suteikti. O giesmės užsakytojas yra karys, ginkluotųjų vadas eidamas į kovą (arijai kovodavo tarpusavyje ir su juodais autochtonais). Arijai buvo atvykę į šį kraštą, kaip kultūros nešėjai, ir himnuose jie yra išdidūs prieš „juodąją odą". Šitie priešai, plokštanosiai,

minkčiojamosios kalbos žmonės, atnašauja netikriems dievams.

Tad, kaip matome, yra jau kunigai ir kariai, dar ne kaip kastos, bet kaip naturaliai atskiri luomai. Ir kunigaikščiai moka giesmes giedoti, tačiau šitas darbas yra kunigų darbas — valdyti šventąjį žodį. ŽODŽIUI, paslaptingos jėgos kupinam, magiškai formulai yra suteikiamas vardas, kuris vėlesniais laikais užėmė centralinį dalyko punktą, žodžiui BRAHMAN. Šita jėga yra ne tik kunigo žodžiuose, — ji gyvena jo asmeny ir įgalina jį atnašavimo metu tartis su dievais. Šitas įgaliojimas nėra įgytas, jis yra paveldimas tam tikrose šeimose. Tad monarchams, kuriuos mes turime įsivaizduoti kaip nedidelių giminių kunigaikščius, reikėjo turėti prie savęs vyras, kilęs iš tokios šeimos. Čia ir yra kunigijos kastos pradžia; ta kasta, kaip iš bendros istorijos žinome, turėjo nuolatinės didelės reikšmės Indijos istorijoje. Prie šitų dviejų kastų prisidėjo trečia: bandą auginanti ir žemę dirbanti liaudis. Ketvirtą žmonių [illegible] susidarė iš pavergtų tamsių vietos gyventojų (autochtonų). Reikia pažymėti, kad senas indų žodis „varna" (t. y. kasta) vertime reiškia dažas.

Susipažinsime su Rigvedos himnų turiniu, tikriau, su indų dievais.

Margame dievų pasaulyje nerandame himnuose rangų tvarkos, nėra jerarchijos, tačiau vis dėlto yra skirtumų: tam tikros figūros dedamos pagrindan, o kitos rečiau minimos, kitos vėl visai retai minimos; tatai rodo, kad himnai buvo kuriami įvairiais laikais ir tautos dalims esant įvairaus kultūros laipsnio. Mes randame seniausius dievus, kaip antai, dangaus

dievas, kuris buvo tolimoje praeityje gerbiamas; randame vidutiniškos reikšmės figūras, kaip Indra — karo dievas, kuriam greta su ugnies dievu Agni'u skiriamas didžiausias himnų skaičius; toliau randame tokius dievus, kaip Bramano viešpats vardu Braspatis, kuris yra atėjęs žmonėms paskiausiais laikais; pagaliau tokius dievus kaip Višnu, kuris himnuose dar nuošaliai stovi, bet turi Indijoje didelę ateitį. Tuo būdu vidurinę vietą tarp dievų užima Indra. Jis buvo pirmiau žaibo dievas; jis valdė žaibo kylį kaip ginklą, O Rigvėdoje jis yra dievas karvedys. Šitas dievas yra didžiausios jėgos milžinas, mėgstantis išsigerti dievų gėralo, kuris yra jam dažniausiai atnašaujamas, yra prieinamas atnašaujančių garbintojų prašymams ir prisigerinimams. Jis yra nuveikęs didelius darbus: jis užmušė žalčio pavidalo demoną Vurtrą, kuris upes atgal nukreipdavo; nuo to laiko vanduo teka į ištroškusį lauką, užtikrindamas vaisingumą ir derlingumą; jis išgelbėjo raudonas karves iš nedraugingų jėgų valdžios ir tuo būdu leido arijams bandas turėti. Lengva suprasti, kad Dievas, kuris kariauja, važiuodamas vežimu, pakinkytu gelsvais arkliais, ir kuris yra lydimas audros dievų, įveikia orą ir žemę, kad jis yra laikomas karalium ir valdovu. Kariai ir monarchai giesmininko lūpomis garbina Jį, kunigo aukomis patenkina Jį ir geralu Soma sustiprina Jį veiksmams. Tad kariui reikėjo kunigo kaip tarpininko tarp jo ir dievo, o monarchui reikėjo turėti namų kunigas.

Šitam žemiškam santykiui atitinka ir dieviška namų analogija: šalia monarcho Indra stovi kunigas, Bramano viešpats — Braspati's, arba Bramanaspati's. Kaip dieviškas žemiško kunigo prototipas, jis

valdo šventą giesmę, magišką formulą. Šituo gabumu Bramanas pajėgia būti pagelbininku per karą šalia Indros; tad jis ir vienas atlieka valdovo veiksmus: kunigų šeimų prosenių pradžioje jis pats prakirto uolas ir išgelbėjo karves mistiškos jėgos kupino žodžio dėka. Maldų apeiga rodo, kai Braspati's prasidėjo vėliau, negu Indra; šioje formoje yra išsiplėtojimo pagrindas, kurio sociališka, tikybiška ir filosofiška reikšmė paaiškės Bramanų periode.

Arti Indros stovi Agni's, ugnies dievas. Jam daug giesmių skirta; jų turinys — prašymai ne jėgos ir pergalės, kaip kad Indrai siunčiamieji prašymai, bet prašymai, kad būtų suteikta namų gerovė ir įpėdiniai. Šitas dievas buvo piešiamas namų židinio liepsnoje, kaip malonus žmonių draugas. Tačiau ugnies liepsna dega ne tik namų židinyje, bet ir atnašavimo vietoje. Tad dievas yra rodomas įvairiausiame santykyje su aukavimu: jis, pav., yra pasiuntinys tarp dievų ir žmonių ir pristato dievams atnašų dovanas. Kartais iš himnų fantazijos tenka suprasti, kad jis vaizduojamas kaip kunigas, bet priešingai Braspačio kunigiškumui, kuris yra išaugęs iš magiškos Bramano jėgos abstrakčios sąvokos. Agni's visada lieka susijęs su medžiagine savo prigimtimi. Jo gimimas iš medžio, jo santykis su saulės ugnimi, trumpai sakant, visa, kas yra surišta su pagrindine jo esme, giesmininkui visada yra dabarties dalykas.

Taip pat randame naturalumo ir kitose dievų formose; pav., Aušra (Ušas), kuriai daug gražiausių giesmių skirta, kai ji šviesi pasirodo nakties tamsoje, lyginama su gražiausia moteriške. Su ja drauge

stovi pora dievų (Ašvin), kurių reikšmė gamtoje nėra aiški iš Rigvėdų.

Saulės dievų eilėje daug kartų himnuose sutinkama Višnu; ryškiausias jo pažymys yra trys jo žingsniai, kuriais jis pasaulio erdvę matuoja. Višnu reikšmė išauga vėlesniais laikais. Lygiai kaip Višnu, dar vienas dievas šiek tiek minimas himnuose, būtent Rudra, kuris vėlesniais laikais įgijo didelio dievo Šivos reikšmę. Rudrai reiškiama baimė: giesmininkas prašo šitą dievą, kad nebūtų jo pykčio užmuštas, nebūtų baisiais jo ginklais pasiektas.

Rigvedose garbinami geriausieji dievai; prie jų kreipiasi kunigai ir kariai. Santykio tonas nėra toks, kaip neverto vergo su esančiu nepasiekiamoj aukštumoj viešpačiu; dievas džiuginamas maloniu gerbimu; taip pat aišku, kad žmogaus ištartas žodis turi galios, kad jis yra tas pats Bramanas, per kurį Braspatis yra padaręs didelį veiksmą. Kai dievas yra pasotinamas valgiu ir pagirdomas gėralu, tai jis yra ne tik pagerbiamas, ne tik jo moralės paramos ieškoma, bet atnašaujantis žino, kad jis duoda dievui tai, ko jam reikia, tadgi jis tuo būdu įpareigoja dievą. Stebūklingas gėralas Soma, kuriam garbinti pavesta visa Rigvedų knyga, sustiprino Indra dideliems mitiškiems jo veiksmams, padrąsino jį būsimoms kovoms ir t. t. Todėl žmogus turi teisę laukti iš dievų, kad jie jo norą įvykdys, nes jis yra tikras dievo garbintojas giesme ir atnašavimu. Reikia pabrėžti du šitų santykių pažymiai: žmogaus savarankiškumas, nes jis už patarnavimą laukia patarnavimo (atsilyginimo), ir visiškas etiškos pažiūros trūkumas, nes nei dievai nėra prašomi, kad skatintų prie doroves, nei dievų gar-

bintojas nenusiskundžia, kad jis yra etiškos silpnybės prislėgtas.

Toks santykis randamas su dievu Varūna, kuris apibūdinamas kaip teisėjas, turintis viską numatančia išmintį. Joks nusikaltimas nelieka paslėptas nuo jo, jis kaip ir valdovas visur turi žvalgus. Jis yra viešpats taisyklių, kurios žmones veikia; jis yra artimame santykyje su RTA (rita), pasaulio santvarka, kuri pasireiškia gamtos ir dorovės dėsniuose. Himnuose Varūnai randamas aiškus silpno žmogaus kaltės jausmo išreiškimas.

Rigvedose jau esama pėdsako siekti iš dievų daugybės vieno dievo, arba vieno dėsnio. Ko labiau buvo nuvelkamos individualybės atskiriems dievams ir ko labiau jie darėsi beasmeniškomis būtybėmis, atnašavimo apeigų mechanizme, to labiau stiprėjo siekimas jungti atskirus faktorius, kad tarp jų susidarytų visai paslaptingi santykiai.

Tatai yra aišku Bramanų knygose, bet pradžia pastebima ir ankstyvesnėse Rigvedų eilėse. Kalbama apie tai, „kas yra viena" ir duodamas tam vardas tai Agnis, tai Jana, tai Matarišvanas. Turima mintis apie tai, iš kur pasaulis yra kilęs. Šita mintis yra X knygos 129 himno turinio objektas. Himne kalbama apie vieną; per jo atsiradimą atsirado dievai.

Tai, kas vadinama viena (TAD), pasiekia egzistencijos per savo vidaus šilimą (Tapas). Tapas yra kūno silpnumo sukeltas vidaus susierzinimas, dėl kurio asmuo gali daugiau pajėgti, nekaip paprastos žmogaus jėgos leidžia. Viename posme pasakyta: „Iš įkaitinto TAPAS'o gimė tvarka ir tiesa" Iš šito vieno, kuris buvo realizuotas per Tapasą, gimė reikalavi-

mas, kurio prigimtis yra lytiška, kaip tatai matyti iš 4 posmo, Himno apie pasaulį filosofiška mintis yra ši: neapreiškiamame, kurio negalima laikyti per promedžiagę, yra kažkas viena, kuris atsiranda per Tapasą ir kuris gimdo paslaptingu būdu.

Dievai, pagal himną, yra sukurtas dalykas.

Tas ieškojimas ir didelis noras turėti vieną dievą yra pareikštas vienoj giesmėj, kuri galima pavadinti „Klausimo himnu" dėl to, kad kiekviena eilutė baigiasi klausimu: „Kas yra dievas, kad mes tarnaujame, atnašaudami jam?" Čia yra minimas dievas Pradžapatis; tai yra gamtos kuriamosios jėgos personifikacija; jis turi didelės reikšmės Bramanų tekstuose, apie kuriuos bus paskiau kalbama. Šitas nežinomas aukščiausias dievas yra vaizduojamas įvairiais būdais, kaip kūrėjas ir valdovas.

Dviejuose himnuose jis yra vadinamas Višvakarmanu, kurio visa kas sukurta. Tų himnų pirmame šitas dievas vadinamas „mūsų tėvas", kuris sukūrė pasaulį, kaip atnašautojas. Iš idėjos, kad atnašos tiekimas, tikrai atliktas ir tam tikro žodžio (brahmanu) lydimas, įpareigoja dievus, išsiplėtojo ta mintis, kad mistiška apeigų veiksmo jėga veikia dėsningu būtinumu. Šia prasme mes galime suprasti ir tai, kad dievas kūrėjas sukūrė pasaulį, kaip atnašą, savo pradžios vienumoje. Himne dievas atvaizduotas atnašaujančiu, „trokštančiu turto per maldą".

Ir antras himnas yra tikybiško jausmo kupinas. Čia yra garbinamas Višvakarmanas, kaip pasaulio kūrėjas ir valdovas; jis davė vardus dievams ir pažadėjo savo garbintojams vietą, kur už anapus „septynių žiūrėtojų" (Grįžulio Ratų) yra viena, arba vie-

nas. Šitas vienas, kuris yra tai, kuo pasireiškia Pradžapatis (Prodievis), apie kurį vienoj vietoj pasakyta, kad jis yra. „Negimusis bamboje", leidžia manyti, kad čia turima mintyje negimusis „Višvakarmanas". Viename iš vėliau sukurtų himnų randame aiškiai pažymėtas keturias kastas. Čia apeigų vaidinimai sujungti su primityviškomis mintimis apie pasaulio didžiūnus ir apie naują milžiną PURUSĄ.

Purusa — vyras, čia Prožmogis; jis buvo dievų duotas didžiausioj atnašoj, kaip atnašos gyvulys — auka. Iš jo sąnarių, organų ir funkcijų susidaro visos pasaulio dalys, lygiai kaip ir dievai, žmonės ir gyvuliai ir kt. Purusos dovana yra kartu ir atnašavimas Purusai, kurio žemėje yra tik $\frac{1}{4}$, o $\frac{3}{4}$, kaip nemirštama, yra danguje; taigi, Prodėsnis yra įvykdytas pasaulyj tik mažoj dalyj. Nors milžinas, kuris paaukotas tapo pasauliui, iš pirmo žvilgsnio atrodo juokingas, bet pagrindinė mintis yra ši, kad visa, kas yra, yra organiško Prodėsnio pakitimai, turi mums didelio intereso.

c. BRAMANŲ TEKSTAI (sekantis periodas)

Šitų kūrinių tikslas ir prasmė — išaiškinti įvairias apeigas ir atnašavimų formas. Be to, tekštuose yra atnašavimams pritaikytų maldų (Jajurveda) ir raganiavimo dainų (Atharvaveda) aiškinimai.

Bramanų tekstai buvo sukurti vėliau negu Rigvedų himnai, bet kiek vėliau — apie tai nėra tikrų žinių, bet anksčiau už seniausias „Upanisadas". Jų kūrimo vieta — klonis į vakarus nuo Jamnos upės, tarp jos ir Gango.

Lygindami Rigvėdų himnų ir Bramanų tekstų duomenis, matome, kad ir socialinis sutvarkymas pakitėjo: vasalų-feodalų vietą užėmė dideli monarchai, įvyko griežtas pasiskirstymas kastomis ir Bramanų monopolis auklėti ir kultą atlikinėti. Bramanai laikomi žmonėmis—dievais, kurie turi teisės reikalauti ir sau atnašų. Patys šitie tekstai yra Bramanų kūrinys. Seni himnų dievai, kuriuos ką tik pažinome, naujųjų galvočių nebuvo neigiami, tik buvo pastatyti žemesnėje vietoje, siekiant vieno dievo. Jie buvo sukurti dievai, kurie neturėjo nieko bendra su pirma pasaulio pradžia. Čia randame sustiprėjusį faktorių, kurio sąvoką radome ir Rigvėdų himnuose, būtent: visagalinčią ir savarankišką apeigų techniko kunigo valdytojo jėgą. Dievai ne nuo pradžios buvo nemirštami, bet įgijo nemirštamumą per atnašavimus. Tuo būdu jie statomi greta galingojo kunigo, kuris turi tokią pat jėgą, kaip ir dievai. Tad nenuostabu, kad jų formos dar tik šešėliai, dažnai įpinti į apeigas, bet kunigui buvo medžiaga skirstyti, kombinuoti, modofikuoti.

Tarp dievų būtybių randame naują, kurio pėdsaką jau radome Rigvedose, būtent „Pradžiapatį" — pasaulio tėvas. „Neapsakomas yra Pradžapatis, neišmatuojamas; kas galėtų išmatuoti jį", sakoma apie šitą dievą; jis tvarko dievus, žmones, mirusiųjų dvasias ir gyvulius. Tačiau, sukūręs ką, jis lyg išsieikvoja, ir jis reikia stiprinti. Pradžiapačiui svarbiausias dalykas yra kūrimo veiksmas ir tekstai nuolat apie tai kalba. Bet kalbama ne apie vidaus siekimą, o apie išorinės apeigos taisyklę, apie atskirų atnašavimų būdą. Dažnai Pradžapatis vykdo tiekimą taip, kaip

tiekimo himno pasakyta, būtent, kūrimo keliu, kuris yra arti minties apie gimdymą. Pasireiškia grynai monistinė tendencija, kurioje greta vyriško prado statomas, kad ir nedrąsiai, moteriškas pradas. Vienas dievas turi būti propagrindinis, tad jis pats savaime apsivaisina, nešioja įsčiose ir gimdo. Tik pripuolamai pasirodo greta jo antras, moteriškos lyties pradas, kažkokia abstrakti būtybė, kuri, kaip ir Prodėsnis, buvo mažai garbinama himnuose. Bet kai porinimasis yra įvykęs ir gyvas pasaulis yra gimęs, tai žodis grįžta į Pradžapatį. Jam nereikia medžiagos kūrimui, nes jis pats yra medžiaga, kaip jau matėme Purusos himne.

Kūrimo motyvas taip pat buvo nurodytas ir senovės himnuose. Bramanų tekstuose kūrimo istorija šitaip pradedama: „Pradžapatis reikalavo: aš noriu toliau dauginti save, aš noriu, kad manęs būtų daug". Tam pasiekti Pradžapatis vykdo „Tapas", kuris šalia asketiško valios sukaupimo turi dar pirmapradinę įsišildymo prasmę ir susijusią su ja kitimo prasmę (perėjimo prasmę). Pradžapatis turėjo įvairias prasmės. Visų pirma tenka nurodyti ši: „Pradžapatis yra metai", nes kaip jis, taip ir metai kuria (tiekia). Dar vienu laipsniu aukščiau veda į abstrakciją du Atarvavedos himnai, kurie LAIKĄ (kala) garbina kaip aukščiausiąjį dėsnį; jam duoda kūrėjo ir valdovo reikšmę.

Antra Pradžapačio prasmė šitaip apreikšta: „Pradžapatis yra atnašavimas".

Bet ši atnaša nėra dovana, už kurią pakaitomis gaunama dievų malonė; — atnašos apeigos yra jėga, kuri priverčia dievus veikti, daro juos gamtos valdan-

čiomis potencijomis. Tad gali atsitikti, kad dievas praranda vaidmenį tarpininkavimo tarp apeigos ir norėto veiksmo ir yra tik iš seno užsilikęs savaime vykstančio atsitikimo pagražinimas. Esant tokioms pažiūroms, netenka stebėtis, kad dievai ir patys atnašauja: su atnašos pagalba jie įgijo nemirštamumą, įveikė demonus ir daug ko pasiekė. Atnašavimas nustato net pasaulio įvykius. „Saulė neužtekėtų", sakoma Šatapatamramanoje, — „jeigu jos ugnies atnaša būtų nepadaryta". Prie šitos didelės atnašos reikšmės pridedama nesuskaitoma daugybė mažesniųjų, kuriomis nurodomas stebūklingas atskirų apeigų veikimas ir „to, kas tai žino" atitinkamas įgijimas.

Apeigų paslapčių žinojimas yra kunigų kastos savybė, nes jiems pridera visa, kas tik kultą liečia. Ir vardai rodo tuos santykius: kunigų kasta vadina save Bramanais ir Bramanėmis; abudu vardai eina iš žodžio brahman. Jo reikšmė buvo aukščiau paaiškinta: jėga, kuri yra šventoje formoje ir yra įkūnyta Rigvedos himnu dieve Braspatyje, pripildo savimi atskirą bramaną taip, kaip ir visą kastą. Tad bramanas stovi tekstuose kulto ir visuomenės atžvilgiu pirmoje eilėje.

Lengva suprasti, kodėl kunigų teisės atsispindi ir mitiškai — tikybiškame gyvenime. Štrausas sako, kad Deuseno yra smulkiai išaiškinta, jog Bramanas laikomas pirmu Pradžapačio pagimdytu kūriniu, paskui gauna vietą šalia pasaulio kūrėjo ir, pagaliau, tampa brahma savyambhu (bramanas pats per save esąs), tampa viso prodėsniu. Iš šito aukšto įvertinimo

mums aiškėja griežtas kastų tarpusavio skirtingumas.

Mūsų gyvenime galima pastebėti panašių reiškinių, nes ir mūsų tautoje kunigų luomas turi vadovaujamos reikšmės net inteligentijai. Čia bus pravartu pastebėti, kad anglų valdymas teigiamai veikia kastų reikšmės naikinimo kryptimi ir teisių lygybės įgyvendinimo kryptimi. Nesenai man teko skaityti žinomo „Dioneo" straipsnį, kuriame jis nurodo, kad, nežiūrint tautiško indų atgimimo, anglų viešpatavimas turi stipraus pagrindo tame fakte, kad jie yra išvadavę ne mažiau 60.000.000 žmonių iš visuomenės kastiškos verguvės (Žiūr. „Segodnia" 1928 mt. VII. 18/19 d.).

Upanisadų perijodą aš praleidžiu dėl to, kad šiuose kūriniuose yra tos pačios filosofinės kryptys, kurios anksčiau pasireiškė.

d. BUDA.

Sakijos („Sakya" — galingieji) krašte ir giminėje maždaug VI amž. Kr. n. vidury gime bajoriškoje šeimoje kūdikis vardu „Siddhattra".

Šitą vardą jis turėjo namie, bet labiau yra žinomi kiti jo vardai: Kaip keliaujantis po Indiją ir pamokslus sakantis vienuolis jis vadinosi „Godama" (asketas). Šitą pavardę jis gavo senovės vedų giminės giedotojų bajorų papročiu. Bet garsiausias pasidarė jo vardas „Buda", kuris reiškia „Žinantis, Budėtojas". Tai nėra tikrinis vardas, bet pažymėjimas, kuriuo tikinčiųjų kalba išreiškė jo, kaip klaidos apgalėtojo, kaip tiesos žinotojo, dogmatiško mokslo vertę. Godama, Buda yra vadinama dar „Sakijamu-

ni", kuris reiškia „Sakijos giminės išminčius"; pastarasis žodis vartojamas poetiškoje kalboje.

Mes galime pakankumu tikrumu pažimėti Budos gimtąjį kraštą. Tarp Nepalio Himalajaus priekalnių ir tarp vidurinės dalies Rapčio (Rapti) upės, kuri teka per Udo (Oudh) valstybės žiemių-rytų dalį, yra lyguma apie 30 anglų mylių ploto, iš dalies priklausanti Nepaliui, iš dalies Indijos Gorokpuro ir Basčio (Basti) distriktams (apskritims). Žiemiuose prieš kalnus tas klonis priklausė Terajaus (Terai) kraštui, kuriame yra daug vandenų ir miškų, siaučiančių kalnų pradžią. Tarp džunglių yra daug derlingos žemės, žuvingų ežerų ir skersai tekančių upių. Čia yra Sakijos giminės tėviškė.

Kraštą skyrė: iš rytų — Rohinio upė, kuri ir dabar, po daugiau kaip 2000 metų, turi tą patį vardą; į pietus ir vakarus kraštas siekė Rapčio upės; iš žiemių, kaip jau buvo sakyta, Himalajai. Retai kur krašto išvaizda taip daug pareina nuo gyventojų veiksmų, kaip šio: kalnai jau daugybę metų siunčia neišsemiamas vandens mases ir, ar tas vanduo neša laimę, ar nelaimę žmonėms, tai pareina nuo pastarųjų veiklumo. Plotai, kurie netvarkos, suiručių metu būna tušti, gimdo įvairių ligų mikrobus, yra maro tėviškė, per kelias dešimtis stropaus, tvarkingo ir kultūringo darbo metų tampa aukštos kultūros laukais. Sakijos viešpatavimo laikais kraštas turėjo būti aukštai sukultūrintas; tokios pat padėties jis pasiekė didžiojo karaliaus Akbaros laikais; ir dabar, anglams viešpataujant ir vietoj suiručių palaikant tvarką, kraštas siekia aukštos kultūros. Tarp aukštų miškų eina geltoni ryžių plotai. Ryžių kultūra, kurią mini budistų

tekstai, kaip buvo, taip ir yra svarbiausia žemdirbystės šaka, dėl to kad žemos vietos turi daug vandens ir dėl to yra tinkamos ryžių kultūrai. Tarp ryžių laukų tai šen tai ten randami kaimai, papuošti mango medžių ir tamarindos medžių. Sostinė Kapilavatu, apie kurią randame žinių ir senuose budistų raštuose, kaip apie tirštai apgyventą, kurios siauromis gatvėmis eina drambliai, važiuoja vežimai, arkliai ir žmonės ,ir dabar turi tokį pat vaizdą. Miestas buvo Sakijos krašto žiemių dalyje, šiandien priklausančioje Nepaliui, arti tamsių Nepalio kalnų, už kurių tuojau Himalajai stiebiasi. Sakijos valstybė buvo viena iš tų mažų, aristokratiškai valdomų valstybių, kurios susidarė didelių monarchijų pakraščiuose. Nors tai buvo politiškai silpnas kraštas, bet dvasios ir kultūros atžvilgiu buvo turtingas ir pagarsėjęs kraštas.

Labai populiari tradicija sako, kad Buda buvo karaliaus sūnus. Bet senesni šaltiniai neduoda tam tvirtinimui pagrindo. Jis buvo stambaus dvarininko Sudhodanos sūnus. Jo motina Sidhata, Majos giminės, mirė, palikusi vaiką tik 7 dienų amžiaus. Jį užaugino motinos sesuo Mahapajapati, kuri buvo antra Budos tėvo žmona, Buda augo Kapilavatu mieste. Vedos ir kariškas mokslas buvo jo auklėjimo dalykai. Turtingi indai turėdavo trejus rūmus: žiemai, vasarai ir lytingam laikui. Ir Budos jaunos dienos ėjo prabangoje, draugėje su broliu ir seserim — pamotės vaikais. Rūmai buvo tarp sodų, kurių markose (prūduose) žydėjo lotosai, skleidžiantieji vakare malonų kvapą. Už miesto, miške buvo patogūs rūmai, kur galima buvo ramiai ilsėtis.

Yra žinių, kad Buda buvo vedęs ir turėjo iš savo žmonos Bhada-kaca sūnų Rahulą, kuris užaugęs buvo vieno ordino narys.

Visą tą patogų prabangos gyvenimą Buda metė ir tapo neturteliu, keliaujančiu ir elgetaujančiu vienuoliu. Jis pats šitaip kalba apie šį gyvenimo pakeitimą: „Tokius turtus aš turėjau (pirmiau jis papasakojo savo gyvenimą), tokioj didelėj puikybėje gyvenau. Bet manyje pabudo ši mintis: paprastas, nemokytas žmogus, kuriam reikia senti ir kuris nėra laisvas nuo amžiaus jėgos veikimo, jaučia nenorą, šlykštumą ir nesmagumą, jei jis mato kitą senatvėje esant; o šlykštumas, kurį jis jaučia, grįžta prie jo paties. Ir aš priklausau senatvės ir nesu laisvas nuo amžiaus. Argi aš turiu jausti šlykštumą, nenorą ir nesmagumą ,kai matau sena? Tai man nepridera. Kai aš, jūsų jaunuolis, apie save mąstau, manyje nyksta bet koks jaunojo drąsumas. Paprastas, nemokytas žmogus, nes jis priklauso ligos ir nėra laisvas nuo jėgos, turi tas pačias mintis apie ligą kaip ir anas apie amžių; taip pat apie mirtį ir gyvenimą. Kai aš apie tai galvoju, manyje nyksta gyvenimo drąsa, kuri yra gyvenime".

Ir Buda, būdamas 29 metų amžiaus, metė savo namus ir atsidėjo vien tik dvasios gyvenimui, kaip Godama. Kai Buda, iškeliaudamas, jau sėdo į vežimą, jam buvo pranešta, kad jo žmona pagimdė sūnų. Jis pasakė: „Rahula yra man gimęs, vienas grandinis yra man nukaltas". Reikia suprasti, kad tas įvykis riš jį prie žemiško gyvenimo.

Yra dar tokia legenda. Jauną Budą jo rūmuose apsiautė gražios pasipuošusios tarnaitės, kurios mu-

zika ir šokiais stengėsi išblaskyti jo mintis. Bet jis nežiūri į jas, neklauso ir greit užmiega. Naktį jis pabunda ir lempų šviesoje mato įmigusias tas merginas, iš kurių vienos per miegą kalba, kitos šypsosi, kitos susiraukusios. Matydamas visa tai ir pasijutęs tartum būtų lavonų kupiname lauke, atsiduręs, tartum namai būtų liepsnoje, jis sušunka: „O, mane nelaimė ištiko! O mane preispauda slegia! Dabar man atėjo laikas eiti didelį kelią". Bet prieš pradėdamas didelį kelią, jis prisiminė sūnų ir sako: „Aš noriu pamatyti savo sūnų". Jis eina pas savo žmoną, kuri guli gėlėmis išpuoštame guolyje, laikydama viena ranka vaiko galvelę. Jis galvoja: „Jei aš pajudinsiu jos ranką, norėdamas apkabinti savo sūnų, ji pabus. Kai aš būsiu Buda, tada aš sugrįšiu ir pamatysiu savo sūnų." Kieme laukė jo ištikimas arklys Kantaka ir jis iškeliavo ten, kur jokio žmogaus akis nemato, apleidęs savo žmoną ir sūnų ir savo valstybę, iškeliavo į tamsybę, kad rastų savo sielai ramybės, o paskui jį sekė šešėlis MARA, gundytojas, kuris laukė, ar neateis momentas, kai Budos sielą apims mintis apie smagumus ir neteisę ir ta mintis leis jam, Marai, įveikti nekenčiamą priešą.

Taip poezija vaizduoja jo gyvenimo pakitėjimą. O štai proza. Godama, asketas, yra jaunas; jaunuose metuose, žydinčioje jaunatvės jėgoje, pačiame savo gyvenimo naujume išėjo iš savo tėvynės.

Kitoje vietoje šitaip pasakyta: gyvenimas namuose yra aklinai uždarytas; laisvė yra namus apleidus; kadangi jis taip manė, jis apleido namus.

Praėjo 7 ieškojimo metai nuo to momento, kai jis apleido savo namus, iki to momento, kai jis įgavo

sąmonės, kad jis yra radęs save kaip Buda, kaip prikeltas, išvaduotas, žmonių ir dievų išsivadavimo mokytojas. Jis atsidavė dviejų dvasiškių mokytojų vadovybei, kad surastų, kaip anuomet buvo sakoma, „aukščiausiąjį tikros ramybės tašką", „negimusį", „amžiną padėtį", „Nirvaną". Kelias, kuriuo tie mokytojai vedė jį, yra kelias įsigilinimo į save. Nepatenkintas jis apleido tuos mokytojus ir išnyko iš Magadhos krašto į žemdirbių Uruvelos kraštą.

„Čia aš mąsčiau savyje, sako Buda, iš tikro čia yra maloniausias žemės sklypas, gražus miškas, aplink guli kaimai, kur galima nueiti; čia gera būti vienam, kuris ieško palaiminimo". Gyvendamas čia, jis pešė sau plaukus, gulėjo ant spyglių, jo kūną apklojo purvas ir dulkės; jis sėdėjo dantis sukandęs, jėga laikė sustabdęs savo mintis, laukdamas momento, kada antžemiškas lengvumas nusileis į jį. Nesulaukia. Jis stengiasi atsisakyti nuo būtinų kūno prigimties reikalavimų, sulaiko kvėpavimą, nesimaitina. Senas eileraštis leidžia iš jo lūpų žodžius: „Raudonas kraujas man džiūsta, tulžis džiūsta kartu su siela; jei visa mano mėsa išnyks, vis šviešesnė darysis siela, vis tvirtesnis bus dvasios budrumas, ir išmanymas ir išnykimas vyks". Netoli jo gyvena penki kiti asketai; jie stebėjosi ta jėga, kuria Buda kentė savo kančias, ir laukė, kada jis pasieks trokštamo apšvietimo, norėdami eiti kaip jo mokiniai išsivadavimo keliu. Jo kūno gyvybė buvo paties savęs palaikoma, bet jis vis dar nejautė tikslą artėjant. Įsitikinęs, kad savęs kankinimas neveda į apšvietimą, jis vėl pradėjo daug valgyti, kad jėgas atgautų. Tada vienuoliai apleido jį, netekę vilties. Jis liko vienas. Seni padavimai sako,

kad vieną naktį atėjo lemiantis momentas, kai jis pasijuto radęs tai, ko siekė: sedėdamas po medžiu, kuris nuo to laiko gavo „pažinimo medžio" vardą, ėmė vis tvirčiau jausti, kad jis yra išsivadavęs iš savęs, įgavo sąmonę, kad jį apėmė visa žinančio apšvietimo jausmas; viską perimančia intuicija jis pasijuto sužinojęs klaidingus kelius, į kuriuos yra patekusios dvasios sielų perėjimo procese, kad jis žino šaltinį, iš kurio teka pasaulio kančia, ir žino kelią šitai kančiai išaiškinti. „Kadangi aš visa tai sužinojau, kadangi aš visa tai pamačiau, mano siela tapo išvaduota iš geidulių sugedimo, iš būtybės sugedimo, iš tikėjimo klaidos, iš nieko nežinojimo". „Išsivadavusiame atgimė išsivadavimo žinojmas, tapo panaikintas atgimimas, tapo išbaigtas švento elgimosi būdas, išpildyta pareiga; aš negrįšiu į šitą pasaulį. Tad aš sužinojau".

Nuo šio momento budistai skaičiuoja Budos gyvenimo pakitėjimą, o taip pat dievų ir žmonių pasaulio pakitėjimą. Iš asketo Godamos tapo BUDDHA PRISIKĖLĘS, APŠVIESTAS. Toji naktis, kuri po žinojimo medžiu, Naranjaros upės krante, padarė Budą, yra budistams šventoji naktis.

Manoma, kad ši legenda turi ištoriško tikrumo.

Prieš pradėdamas žmonės mokyti Buda keturis kartus po 7 dienas sėdėjo po žinojimo medžiu, gerdamas išsivadavimo palaimą, po kovos gėrėjosi savo palaimos padėtim. Pirmąsias 7 dienas jis be paliovos mąstė ir, septintai dienai baigiantis, jis galvojo apie susipynimą priežasčių, iš kurių eina būtybės kančia: „iš nežinomojo gimsta formos, iš formų gimsta žinojimas, iš kūrimosi susidaro gimimas, iš gimimo eina

senatvė ir mirtis, skausmai ir dėjavimai, kančia, nusiminimas ir vilties praradimas". Jei bus panaikintas nežinojimas, iš kurio eina visa pikta, tai viskas nyksta ir kančia nyksta. Paskui jis apleido tą vietą ir nukeliavo prio ožkų piemenų medžio, kur pateko į pagundą. Gundytojas Mara žinojo, kai nei baimė, nei smagumai neveikia Budos, nes visus žemiškus kelius jis jau išėjo po žinojimo medžiu. Jau neatimsi iš jo to, ką jis ten įgijo. Bet jis galima nuvesti į NIRVANĄ, kol jis dar nesuteikė žmonėms išsivadavimo mokslo. Taigi, Buda sako savo mokiniui Anandai:

„Mara vėl priėjo prie manęs ir taip kalbėjo: „Eik į Nirvaną Išaukštintas, Išbaigtas (tobulas); dabar atėjo Nirvanos laikas IŠAUKŠTINTAM". Aš atsakiau: „Aš neisiu į Nirvaną, Piktasis, kol nepadariau vienuolius savo mokiniais, kurie bus išminčiai, būsimieji žodžio klausytojai, mokslo žinovai, mokslo vykdytojai, vykdantieji tikrą gyvenimą, kurie ką išgirs iš mokytojo — skleis kitiems. Piktasai, aš neisiu į Nirvaną, kol moterų—vienuoliu nepadariau savo mokinėmis. Piktasai, aš neisiu į Nirvaną kol šventas gyvenimo būdas, kurį aš skelbiu, nėra sustiprėjęs ir išsiplėtęs po visą tautą ir kol nėra visų žmonių sužinotas".

Ir ėmė Buda žmones mokyti.

Buda mirė būdamas 80 metų amž. 44 metai buvo jo visuomeniško veikimo metai. Jis mirė apie 480 m. Kr. n. Kusinaroje. Budos mokslas išdėstytas veikaluose Tipitaka (Trys dėžės). Viename iš tų veikalų kalbama apie visuomenės tvarką ir auklėjimą (vinajapitaka); antrojo veikalo dialoguose, pamoksluose, eilėse ir prozoje išdėstyta mokslo esmė (Sutta—pita-

ka); trečioji knyga — scholaštiško turinio (Abhidharma—pitaka).

Šitų kanonų kalba yra vadinamoji Pali'o tarmė — literatūrinė kalba; abejojama, kad Buda būtų ją mokęs. Palio kanonų surašymo laikas nėra tikrai nustatytas. Šiuo klausimu yra tokių padavimų: buvo du susirinkimai, iš kurių vienas įvyko netrukus po Budos mirties, o kitas šimtu metų vėliau; tuose susirinkimuose buvo sustatyti vinaja—pitaka ir sutta—pitaka. Trečias susirinkimas įvyko III amž. Kr. n. pusėje, karaliaus Ašokos laikais.

Pagrindinė Budos mokslo mintis yra ta, kad šita buitis yra pilna ašarų (liūdesio), bet yra išeitis iš tos liūdnos padėties; reikia mokytis, kad tą išeitį sužinotum. Knygose nurodoma, kas reikia daryti išsigelbėjimui pasiekti; šitas mokslas buvo sistemingai išdėstytas vėlesniais laikais, o pradžieje buvo nurodyta keturios tikros tiesos ir trys švento kelio stadijos. Susipažinsime nors šiek tiek su tuo mokslu.

„Kaip didelė jūra turi vieną skonį — druskos, taip šitas mokslas (dhamma) ir šita tvarka (vinaja) turi vieną skonį — išsigelbėjimo mintį". Šitas sakinys rodo, kad Budos mokslas turėjo būti laimės mokslu; jis norėjo duoti praktišką metodą išsigelbėti iš nelaimės, išsigydyti. Tatai yra tikra keturių tiesų prasmė.

PIRMOJI TIESA konstatuoja kentėjimo faktą visam žmogaus gyvenimui: gimimas ir senatvė, liga ir mirtis, gyvenimo nesmagumai, trumpai sakant, visi mūsų santykiai su pasauliu yra kentėjimai. Bet viskas, kas tampa, turi išnykti, visa kas praeina, tad ir kentėjimas praeina. Mokslas apie viso ko praeina-

mumą reikia plėtoti dviem atžvilgiais: medžiagos ir sielos; kai dėl medžiagos kitimo mokslo yra pareikšta dėsningumo mintis; kai dėl sielos, tai randama mintis, panaši į mintį „Cogito ergo sum" — „AS ESU" (asmi mano), kuria reiškiama kiekviena vidaus pakitėjimo padėtis. Reikia pastebėti, kad pagrindinis budizmo mokslas yra mokslas apie atgimimą; šita tiesa (atgimimas) yra iš seno priimtas mokslas kaip tikras, nereikalingas įrodymų. Tačiau pagal tą mokslą atgimimas (mirus gimimas kitu kūnu) vyksta priežastingumo dėsniu.

ANTROJI TIESA kalba apie kentėjimo priežastį, kuri yra troškulys, jausmų geiduliai. „Iš mano apšvietimo, vienuolis sako Buda, atėjo man mintis: nelaimė pasauly! Gimsta, sensta, miršta ir vėl gimsta, bet nematyti išeities iš tos nelaimės, nėra galimybės išsigelbėti iš senatvės ir mirties. Ak, kada atsiras kelias išeiti! O, vienuoli, atėjo man mintis: kas turi būti, su kuo senėjimas ir minimas būtų galimi, kas yra sąlyga senatvei ir mirčiai? Ir kai aš priėjau daikto pagrindą, aš supratau: gimimas turi būti ir gimimas yra senatvės ir mirties sąlyga".

TREČIOJI TIESA moko panaikinti kentėjimą, kas pasiekiama visai panaikinus troškimą. Ir dalinis jo panaikinimas turi gydomosios reikšmės. O kai troškimas visai panaikintas, kai noro liepsna užgesinta, tada būna pasiekta ramybė (arahatta), būna pasiekta Nirvana (Palio kalboje nibbana).

Šitam tikslui pasiekti kelią rodo KETVIRTOJI TIESA, būtent, nurodanti tikrą aštuonių dalių kelią: tikrą matymo tašką, tikrą norą, tikrą kalbą, tikrą veiksmą, tikrą gyvenimą, tikrą siekimą, tikrą jausmą

ir tikrą palaidojimą. Greta šitų priemonių nelaimei pašalinti yra nurodyta dar kitokia, būtent, tikėjimas (saddha), tikėjimas Buda, kaip švietimo mokytoju, tikėjimas mokslu, kaip vedančiu į išsigelbėjimą, ir tikėjimas vienuolių bendruomene, kaip keliaujančia apreikštu keliu.

e. BUDIZMAS KINUOSE

Iš bendros istorijos žinome, kad Kinuose yra nemaža budistų. Budos mokslas ir savo tėvynėje ir kinuose gavo dvi kryptis: viena — dorovinės praktikos kryptis, kuri matoma iš aukščiau nurodytų keturių tiesų; antra — grynai filosofinė kryptis, kuri išsiplėtojo gilesnio tų tiesų mastymo keliu. Pirmoji tiesa (kad gyvenimas yra kentėjimas) nėra tik paprastas būtybės liūdėsys, skausmai, bet turi būti giliau suprastas kaip būtybės tuštybė ir nepastovumas, kad visa, kas yra, tuoj tampa praeitimi, kad visa kas yra ir nėra, neturi esmės. Antroji tiesa (kad viešpatauja troškimas, prisirišimas prie daiktų) yra susijusi su filosofišku subjekto tyrimu, kad geismo nešiotojas neturi pastovios sielos, kad jos įkūnijimas vis atsinaujina. Trečioji tiesa, mokanti naikinti kentėjimą, giliau galvojant, veda į Nirvaną. Ketvirtoji tiesa yra susijusi su giliomis meditacijomis, minties susikaupimu. Nurodytomis dviem srovėmis, budizmas išsiplėtė ir kinuose.

Įdomu žinoti nors vieną padavimą apie budizmo platinimą kinuose. Laikas nurodomas I amž. po Kr. Imperatorius Ming'as naktį per sapną regėjo dievo paveikslą, kurio kūnas buvo aukso spalvos, o iš gal-

vos, kaip iš saulės, ėjo spinduliai; tas paveikslas įėjo į jo kambarį; Mingas labai tuo džiaugėsi. Rytmetį Mingas paklausė savo valdininkų, ką tas sapnas reiškia. Išminčius Fu-Ji's atsakė: „Jūsų didybė esate girdėję, kad Indijoje žmogus pasiekė TAO; jis vadinasi Buda. Jis yra toks lengvas, kad gali skraidyti. Ar nebus tik jis toji dieviška būtybė?" Imperatorius, tai išgirdęs tuojau pasiuntė 12 žmonių į Juch Tchi'o kraštą. Jie gavo ten Suttra 42 straipsnių nuorašą, kurį idėjo į 14 akmens dėžių. Tam mokslui pažinti ir skelbti buvo pastatytas vienuolynas, o paskiau ir daugiau vienuolynų. Bet šitam mokslui platintis buvo ir kliūčių; pirmoji kliūtis buvo ta, kad jis yra svetimšalių mokslas, ir jis dargi reikėjo versti iš svetimos kalbos. Bet svarbiausia kliūtis — tai mokslo esmė, kuri reikalavo vienuolio gyvenimo. O kinai buvo šeimos gyvenimo garbintojai: susijungti ir vaikus išauginti — yra pirmoji ir natūrali žmogaus pareiga. Dar būtinai reikia, kad šeimoje būtų sūnus, kuris vykdytų šeimos atnašavimus proseniams. Esant tokioms tikybinėms pažiūroms, kinuose buvo neįmanoma visai susilaikyti nuo lytinių santykių, ir vienuoliškas gyvenimas buvo laikomas nedorovingu. Atmetus šitą ypatybę, Budos mokslas savo esme atitiko kinų sielai ir daugelio jų buvo priimtas.

Kaip jau buvo sakyta, Budos mokslas kinuose buvo išdėstytas Sutros 42 straipsniuose. Didžiausią to kūrinio dalį sudaro paprasti įsakymai ir priminimai, kaip turi gyventi jaunas žmogus, tikintis Budos mokslu: kokių pasielgimų jis turi vengti, kaip reikia pyktis ir kerštas slopinti, kaip reikia gesinti jausmų smagumų siekimai ir garbės troškimas; suskaičiuota

20 kliūčių, kurios kliudo tikslą siekti; aiškinama, kokie santykiai reikia turėti su moterimis, koks pavojus gresia iš šeimos ryšių ir t. t. Tik nedaugely vietų filosofiškų minčių išreiksta. Čia mokslo turiniui nušviesti atpasakosiu keturis straipsnius: 18, 19, 20 ir 42.

18 str. Buda sako: „Mano mokslas yra: galvoti apie tai, apie ką neįmanoma galvoti; daryti tai, ko neįmanoma daryti; kalbėti tai, ko neįmanoma kalbėti; sudrausti tai, ko neįmanoma sudrausti. Kas tai supranta, tas yra arti, o kas klaidos apakintas, tas yra tolimas tam. Kelias nėra pasiekiamas žodžių išreiškimu; jis yra įgijamas tiktai kaip nematerialinis dalykas. Kam to trūksta nors per plauko platumą, kas nors akimirksniui to negerbia, tas viską praranda".

19 str. Buda sako: „Dangaus ir žemės vaizdas moko tave galvoti, kad jis neturi pastovumo. Atgaivinti prie šio mokslo yra Bodhi (apšvietimas). Kas yra įgijęs šitą mokslą, tas yra tikrą kelią pasiekęs".

20 str. Buda sako: „Galima apgalvoti keturi elementai, iš kurių kūnai sudaryti. Kiekvienas iš jų turi savo vardą, bet juose visuose nėra „Aš". Kadangi nė viename kūne nėra „Aš", tai jie galima laikyti iliuzija".

42 str. Buda sako: „Mano akyse karaliaus arba kunigaikščio padėtis reiškia ne daugiau kaip smėlis; mano akyse aukso ir brangių metalų vertė yra ne didesnė kaip garso arba šukės; mano akyse brangaus šilko drabužiai nėra vertingesni už sunešiotą daiktą; mano akyse tūkstančiai pasaulio sistėmų nėra vertingesni už mažą vaisių; mano akyse Anotatos ežero

(mitologiško ežero Himalajuose) vanduo nėra vertingesnis už lašą alyvos, kuria kojos trinamos; mano akyse laimės priemonės nėra vertingesnės už sapnuojamą auksą ir šilką; mano akyse Budos kelias nėra vertingesnis už pažvelgimą į gėlę; mano akyse susikaupimas nėra vertingesnis už Meru kalno viršunę; mano akyse Nirvana nėra vertingesnė už pabudimą iš miego dieną ar naktį; mano akyse klaida ir tiesa (įvairių mokyklų) nėra vertingesnės už figurinį šešių slibinų (drakonų) žaidimą; mano akyse visuotinis lygybės dėsnis yra tokios pat vertės, kaip ir kiekvienos tiesos pagrindas; mano akyse pastangos pataisyti pasaulį yra lygios tam, kas atsitinka su medžiais keturiais metų laikotarpiais".

Šituose pasakiuose kalba budizmo filosofija: 19 ir 20 straipsniuose atvaizduotas pasaulio nepastovumas, jo kitimas, kur nėra savo „Aš"; tai vis paties Budos nuolat skelbtos mintys; 18 ir 42 str. kalba apie tuštybę, o 18-tame dar nurodytas žmogaus klaidžiojimas, kaip kliūtis tikslui siekti, gi 42-me — visuotinė lygybė, kaip tiesos pagrindas. Tuštybės mokslas rado kinų taoizmo moksle parengtą sau dirvą.

SUNG KONFUCIANIZMAS IR NAUJIEJI LAIKAI.

Kaip žinome, kinuose yra daug ir Konfucijaus išpažintojų.

XI ir XII amž Kr. g. yra laikotarpis, kuriame kinai įgijo naują filosofijos kryptį. Ji ėjo iš senovės galvočių mokslo, daugiausiai iš Konfucijaus ir Mengtsė's, bet įnešė į tuos mokslus naujų minčių ir naujų metodų problėmoms svarstyti. Šitas senos filosofijos

atnaujinimas vadinamas „Sung-ju" t. y. Sungų dinastijos konfucianizmas. Tos srovės buvo ypač penki išminčiai, iš kurių žymiausias buvo Ču-Hzis (TSCHU-HSI), gyvenęs 1131-1200 m. Kr. g. Jis buvo keliarodys vėlesniems šimtmečiams. Tarp šito reiškinio priežasčių tenka pažymėti krašto neramumai ir suirutės. Sungų dinastijos valdoma, o žemių teko svietimiems. ir nelaimėmis. Valstybė skilo ir tik pietinė dalis liko Sungų dinastijos valdoma, o žemių teko svietimems. Todėl skiriama Sungų dinastija, valdžiusi visą valstybę (960—1127), ir Sungų dinastija, valdžiusi tik pietų kinus nuo Jangtsės upės.

Išorines nelaimes sukeldavo neramios ir stiprios pakraščių valstybėlės žiemių srity; žymiausia iš šių valstybių buvo Tchinas. Nežiūrint politiškos silpnybės nurodytais laikais, pati tauta nebuvo silpna ir nebuvo savo jėgas išeikvojusi. Prekyba su užsieniais plėtojosi; pramonė amatai ir menas reiškė gyvumo. Paišyba Sungų laikais buvo pavyzdys vėlesnėms kartoms. Porceliano išdirbimo atnaujinimas pasiekė didelio tobūlumo, ir išdirbiniai buvo eksportuojami iš uostų į visą Aziją ir net Afriką. Padidėjo žmonių skaičius ir turtai. Veikė įžymus istorikai, kaip Šima Kunga's, kelonių aprašytojai ir geografai, enciklopedininkai, (kaip antai Ma-Tuab-liu's), poetai (kaip antai Su-tung-po), filosofai, kurių buvo ištisa eilė. Bet didžiausias savarankiško dvasiško gyvenimo pažymys yra didelis politiškai—socialinis Vang-An-Ši'o eksperimentas.

Šitas vyras gimė 1024 m.; jis pagarsėjo kaip rašytojas ir 1068 metais buvo pakviestas į imperatoriaus rūmus; čia jis greit įgijo imperatoriaus Šen-

Tsungo pasitikėjimą ir, būdamas valstybės tarybos nariu, buvo paskirtas pirmuoju ministeriu. Jis buvo vienas iš įžymiausiųjų kinų istorijos asmenų. Racionalistas ir gilus galvočius Vangas pastebėjo ir suprato valstybinio mechanizmo trūkumus. Būdamas dideliu neturtingųjų ir plačių minių bičiuliu, jis norėjo pagerinti sunkią jų padėtį. Ir štai, sumanus jo protas sugalvojo planus pagrindinėms plačioms reformoms, kurioms įvykdyti jis skyrė visą savo gyvenimą. Svarbiausios iš tų reformų buvo šios: 1) valstybė turi dalyvauti prekyboje (savo krašto žemdirbystės produktais) ir tuo būdu kainas reguliuoti; 2) duodama avansų už naujai įdirbtų plotų derlių, valstybė skatina plėsti didelius žemės ūkius; 3) įvedama visuotinė karo tarnybos prievolė; 4) natūralinės prievolės pakeičiamos mokesčiais; iš surinktų pinigų valstybė samdo sau darbininkus viešiems reikalams; didesni mokesčiai skiriami turtingiems, mažesni — beturčiams; 5) prekyboje įvedami valstybės monopoliai; 6) kariuomenei reikalingus arklius tiekia tam tikros šeimos, o joms suteikiami kiti palengvinimai; 7) įvedami mokesčiai nuo pelno, patiems savininkams jį nurodant.

Iš reformų turinio aišku, kad pagrindinė jų mintis buvo tokia, kuri dabar vadinama valstybinių socializmų: buvo siekiama mokesčius ir kitas pareigas paskirstyti visiems luomams, atsižvelgiant į kiekvieno asmens turimą turtą. Projektai palietė daug nuo senų laikų veikusių šventų įstaigų. Kilo abėjonių, ar bus nauda iš reformų. Jos sujudino visą kraštą. Susidarė didelę opoziciją Vangui. Priešininkų tarpe buvo ir tie filosofai, kurie atnaujino filosofišką kinų

mintį, nors kai kurie iš jų laikė draugiškus santykius su Vangu. Tokioms sąlygoms esant, sumanytos reformos negalėjo būti sėkmingai įgyvendintos. Mums įdomu konstatuoti pats jų faktas.

3 § EGIPTO TEISĖ.

Norėdamas kiek plačiau supažindinti g. g. skaitytojus su egiptėnų teise, aš naudojaus E. Reviju (E. Revillout) veikalo „Precis du droit egyptien comparé aux autres droits de l'antiquite" I tomu.

SENOJI MONARCHIJA.

Politika, politiškoji ekonomija ir teisė galima tyrinėti dvejopu būdu (sako R.): arba vadovaujantis individo idėja, arba vadovaujantis valstybės idėja. Pav., Jungtinių Amerikos Valstybių konstitucijoje dominuoja individo idėja. Pionerius ėjo karu gilumon; paskui jį sekė kiti pioneriai. Susidarė kaimas, paskiau valstybėlė; tos valstybėlės susijungė ir išsivadavo iš Anglijos jungo ir sudarė nuostabią valstybę, kurią visas pasaulis pažįsta. Taip susikūrė daugelis senovės respublikų, taip susikūrė ir Romos valstybė. Karžygių būrys, kuopa, bendro intereso jungiami, gindamiesi ir puldami, įsteigė pilį. Karai išplėtė ją į valstybę, kuri, kaip antai Roma, tapo pasauline valstybe.

Kitaip įvykiai ir dalykai plėtojosi Egipte. Priežastis galėjo būti ta, kad, palyginti, didelė tauta užėmė Nylo slėnį. Visas kraštas teko sutvarkyti, žiūrint žemės ir vandens santykio: ko Nylas nedavė, reikėjo papildyti dirbtinėmis vandens atsarginėmis (rezervuarais), perkasais.

Del to pirmieji Egipto valdovai turėjo būti inžineriai. Jie buvo absoliutai. Tad Egipto reiškiniams aiškinti tenka vadovautis valstybės idėja, bet ne individo idėja. Individas nyksta santyky su valstybe, jis gyvena ir gerybėmis naudojasi tik valstybės dėka. Todėl ir tyrimas Egipto atžvilgiu turi eiti ta kryptimi.

Nylo slėnyje visa ko pagrindas yra žemdirbystė. Gal būt ji niekur nėra taip žydėjusi, kaip čia. Net Chaldėja (kraštas tarp Tigro ir Eufrato) nebuvo tokia laiminga kaip Egiptas. Prekyba čia versdavosi svetimšaliai, daugiausia semitai, o vietos gyventojai buvo žemdirbiai.

Egipto žemės ūkio gamyba buvo tokia didelė, kad Romai užėmus jį, šitas kraštas tapo Romos aruodu. Bet paskiau Egiptas ėmė smukti: veltui romėnai paliko veikiančiais senus Egipto įstatymus žemdirbystei tvarkyti, kurie skyrė net mirtį už perkasų (kanalų) gadinimą, Romėnai nebuvo prityrę šitam kraštui valdyti ir savo įgeidžiais bei smurtu privedė jį prie skurdo. Augusto laikais Egiptas jau neatrodė toks, koks buvo anksčiau, pav., Ptolomėjams valdant, kada Diodoras Sicilietis aplankė tą kraštą. Žmonių sumažėjimas buvo labai žymus, dideli miestai tapo kaimais, perkasai, kurių Ptolomėjų laikais buvo daug, tapo smėlio užnešti ir apleisti. Išnyko užtvankų akmenys ir Nylo tekmė pakeitė savo vagą. Dar blogesnė padėtis pasidarė, arabams užėmus šį kraštą. Taigi, dabar yra tik senojo Egipto griaučiai. Ne taip būta faraonų laikais: irrigacijos ir šventųjų medžių saugojimo dėka klimatas buvo švelnus, ir vynuogės buvo auginamos ne tik Tebuose

(tai liudija atkastų antkapių užrašai), bet ir Sienoje, kur dabar tik saulė degina žemę. Kur dabar gyvena tiktai keli šimtai žmonių ir sudaro kelis Nubijos ir Egipto kantonus, ten buvo puikios šventyklos, kurioms pastatyti reikėjo didelio darbo ir daugelio gyventojų.

Teisės atžvilgiu faraonas buvo žemės viešpats; jis žemę įdirbdavo savo valdininkų rankomis. Gyventojai priklausė žemei, kurioje jie gyveno, ir jie buvo pririšti prie tos žemės lygiai taip, kaip vėlesniais laikais Romos kolonai, arba viduramžio baudžiauninkai. Egipte žemė yra visa ko pagrindas; ji priklauso monarchui, kuris paveda atskiriems asmenims naudotis ja dalimis. Žemdirbiai tenka kartu su žeme, kaip tatai matyti iš III dinastijos laikų seniausios normos. Tačiau žemdirbiai nebuvo atiduoti žemės valdytojo valdžion, kaip tas buvo Romoje daroma su vergais. Egipte buvo uždrausta versti žmogų dirbti daugiau negu jis pajėgia; tai buvo ne tik tikybos, bet ir civilinės teisės draudžiama. Pajėgumas buvo nustatytas monarcho taisyklėmis, pagal kurias buvo sudaryti žemdirbių būreliai iš 5 ir iš 10 žmonių; jų viršininkas taip pat turėjo dirbti ir buvo tik primus inter pares. Tokio būrelio nariui buvo duodama įdirbti tam tikras žemės plotas. Šita pareiga buvo vienoda vis tiek, ar žmogus dirbo betarpiškai karaliaus naudai, ar jo nuomininko naudai. Buvo vedamas turtų ir dvarų inventorius (kadastras). Pats monarchas eksploatavo grūdams sėti ariamą žemę, o išnuomodavo daržus. Laukus dirbdavo bendruomenės, valdomos vadinamųjų kserpų, kurie dabar vadinami nazyriais. Bendruomenė per kserpą patiek-

davo monarchui produktus, o sau jų gaudavo iš monarcho sandėlių.

Tai yra valstybinio socializmo sistema. Tie, kurie gaudavo daržus savarankiškai valdyti, turėdavo mokėti monarchui, ir finansų valdininkai tvarkė apyskaitas tų duoklių, o taip pat žemės sklypų ir žmonių, kuriuos monarchas betarpiai valdė. Atskirai buvo registruojama: 1) kunigų ir karių žemė, nurodant, kokią šios žemės dalį turi kiekvienas būrio narys išdirbti; 2) to asmens, kuriam buvo pavesta paveldimai nuomoti žemė, šeimos sudėtis, pav.: 3 metų, 4 mėnesio sha 25 d., viešpataujant Jo Didybei karaliui Raksaseksemui, tebūnie jam amžiņas gyvenimas. Kareivio Snefru Hora sūnaus šeimos sudėtis; po savo tėvo, kaip įpėdinio, taksos nr. 706. Arba metai, mėnuo, diena, koks karalius pažymėta; toliau: kareivio Hora, Thoto sūnaus, šeimos skaičius; taksos nr. 100, kaip paveldėtojas". Dokumente įvardijami šeimos nariai ir vergai. Gale įvardijami valdininkai, kuriems tarnaujant dokumentas sudarytas. Tikrybėje bajorų (t. y. kunigų ir karių) palikimą sudarydavo žmonės, kurie jiems tarnavo (vergaujantieji), ir kilojamieji daiktai, kartais ir daržų žemė. Reikia pažymėti, kad šitos epochos laikais vienas tik šeimos asmuo buvo jos galva, kaip Romos pater familias, ir jis, kaipo toks, vienas buvo įpėdinis. Kiti šeimos nariai (jų skaičiuje šeimos galvos motina ir seserys) buvo jo valdžioje; tad moterys savo įpėdinystės teises galėjo vykdyti tik per vyriškius, kurie jas atstovavo (kaip ir XII lentelių įstatyme); jos Egipte neturėjo savarankiškų įpėdinystės teisių, o buvo tik šeimos nariai. Motina, žmona ir seserys santyky su

šeimos galva buvo dukterų vietoje. Šeimos santykiuose reikia išsiaiškinti sąvoka **ampa**, — teisės normos, saugojančios moters teises.

Ampa reiškia tai, kas yra namuose: kartais daiktai, kartais tų daiktų sąrašas. Ampa perleidimo sutartimi gaudavo tik inventoriaus prasmę, bet kad ji turėtų čia nurodytą reikšmę, reikėjo, kad monarcho atstovas **dža** patvirtintų. Bekhmara kalba šiais žodžiais: „Dža praneša apie perduotą turtą, kuris priklauso šitam asmeniui kaip ampa. Jis antspaudu patvirtina tuos daiktus. Ampos formulos yra paprastos: pirmiausia rašoma data, toliau titulas: ampa tokio tai, turinčio tokioj tai vietoj tokias funkcijas atlikti; toliau eina tekstas: „aš darau ampa tokius daiktus tokiam asmeniui". Arba, kaip Amaziso ir Darijaus laikais, buvo paprastai rašoma: „visi mano turtai mieste ir kaime priklauso NN". Tačiau Egipto teisė buvo nustačiusi legalų įpėdinį, tos šeimos narį, kuriam būtinai turi tekti palaikai; tatai primena mums Napoleono kodekso dėsnį „Quantité disponible". Daugelis Egipto tekstų liudija, kad šeimos teisė, paveldėjimo atžvilgiu, buvo absoliuti vaikų naudai: sūnus visada eina į tėvo vietą, jam mirus. Nylo slėny tėvui nebuvo duota tokių teisių, kokių turėjo pagal XII lentelių įstatymą romėnas pater familias, būtent, palikti sūnų be palikimo. Ampa buvo naudojama, pav., tokiu atveju: lieka našlė ir du mažamečiai vaikai; kad globa ir turto priežiūra netektų velionies broliui, arba tolimesniam giminaičiui, kuris galėtų tinkamai nesirūpinti mažamečių aprūpinimų, velionis su ampos pagalba galėjo savo žmoną paskirti inventoriška turto globėja, tik šis jo nusistatymas tu-

rėjo būti džos (DJA) patvirtintas. Toji ampa yra panaši į testamentą, bet testamento egiptėnai nežinojo. Graikijoje testamentas buvo SOLONO įvestas tiems, kurie vaikų neturi; Romoje XII lentelių įstatymu jis buvo įvestas bendra forma, be aprėžimų. Egipte gi našlės naudai buvo sukurti tam tikri šeimos galvos nurodymai „mortis causa" XII dinastijos laikais inventoriaus forma, o vėlesniais laikais perdavimo forma.

Kaip yra žinoma, palikimo paskirstymas vaikams (sūnums ir dukterims) lygiomis dalimis pateko į Napoleono kodeksą iš prancūzų papročio teisės. Pasirodo, kad ir Egipte buvo tokia teisė. Bet čia ji ėjo iš to dėsnio, kad visa žemė yra monarcho nuosavybė, o kiekviena apskritis yra valdininko valdoma monarcho naudai.

Visa monarcho namų apyvoka buvo tam tikro princo valdžioje; jis kasmet patiekdavo karaliui išmintus, nieko sau nepasilikdamas; išskyrus tai, kiek reikėjo jo pragyvenimui. Jis atiduodavo į monarcho sandėlį visą vaisių (beku), kuri jo valdiniai pagamindavo — tiek žemės ūkio gaminius, tiek amatų dirbinius. Kiekvienas turėdavo dirbti savo plotą ko stropiausiai, nuo žiemių iki pietų sienos.

Bet, antra vertus, žemės valdovas aprūpindavo visus gyventojus išmintais ir, skirstydamas juos, kai blogi metai būdavo, neskirdavo galingojo nuo silpnojo, našlei duodavo lygiai tiek, kiek ir vyrą turinčiai moteriai. Jo rūpestingumo dėka niekam netekdavo badauti, nors ir sunkūs metai būdavo. Jo valstybėje nebuvo elgetų, nebuvo nelaimingųjų. Prasčioko sū-

naus neskriausdavo, našlės neniekindavo. Jis visada gerbdavo kiekvieno teises ir leisdavo kiekvienam gyventi toje žemėje, kurią kas dirbo, — iš žemės žmonių nevarydavo. Kai Nylas būdavo vandeningas ir laukai būdavo derlingi, tada žemės valdovas didelę dalį derliaus palikdavo tiems, kurie sėjo; tačiau visų pirma jo turėta galvoje viešieji reikalai. Ir priviligijuotų asmenų, o taip pat įstaigų, kaip antai: šventyklų, kunigų ir karių žemės taip pat buvo monarcho priežiūroje. Iš šitos santvarkos mes matome, kad būta valstybinio socializmo. Buvo toks dėsnis: monarchas tam tikru aktu duodavo žemės daržams, pav. taip buvo duota Amtenui, 3-jai dinastijai valdant; žemės gaudavo su sąlyga (asu), kad atliktų tam tikras prievolės; panašiomis sąlygomis buvo duodama ir ariamoji žemė ir ją dirbantieji žmonės. Ir šventyklos, ir kunigai, ir valdininkai, kaip pav., Hapidžefos įpėdiniai tam tikromis sąlygomis gaudavo valdyti žemę ir ją dirbančių žmonių. Jie turėdavo laikytis žmoniškumo ir labdarybės taisyklių, kurias buvo nustatęs didis monarchas reformatorius Amenemha.

Monarchas Khaumhotepas savo valdymo dėka suteikė žmonėms gerovę, padalinęs jiems gėrybių pagal nuopelnus; visuose užsiėmimuose, kuriuos jo paskirti žmonės veda, gyventojai laimingi, kaip ir turi būti. Todėl jo šeima laimingai gyveno ir įgijo daug apskričių — „nomų", tuo tarpu, kai netolimais laikais kiti monarchai buvo sunaikinti ir jų tėviškės ir žmonės buvo iš jų atimti.

Atpasakosiu XI dinastijos 9-to monarcho dekretą, išleistą kiek ankščiau prieš XII dinastijos Amenemhą.

Kopto miestas buvo beveik taip valdomas, kaip Siuto miestas Hapidžefos laikais: vyriausios šventyklos vyriausias kunigas buvo kartu ir valdytojas, kaip veldimasis princas. Juo buvo Minhotepas, Tetos sūnus, kuris turėjo ministerio titulą. Po jo pirmas valdininkas buvo Koptų kariuomenės generolas Kannu's. Antras faktiškas šventyklos kunigijos šefas, kuris, princui nėsant, jį pavaduodavo, turėjo monarcho žiemių krašto ministerio titulą (netsahu), greta su didžiuoju karaliaus kunigu, pietų krašto ministeriu ir gubernatorium. Jo vardas buvo Minemhatas. Ketvirtas buvo šventyklos sekretorius Neferhotepas. Toliau ėjo kariuomenės viršininkas ir daugybė kunigų. Įvyko taip, kad monarchas (nomos valdovas) ir vyriausias kunigas liko priešingi tam, kuris faktiškai vedė šventyklos tarybą, — karaliaus žiemių krašto ministeriui Minemhatui.

Pastarasis sukurstė kunigus, savo draugus, prieš monarchą. Jie visi nuėjo pas karalių skųstis, tvirtindami, kad šventykloje visa kas yra negera ir kad Minhotepas yra ten priglaudęs kai kuriuos faraono priešininkus, gal būt kartu ir kurį nors pretendentą į sostą. Suverenas buvo lengvai įtikintas ir pasiuntė į Koptą du aukštus asmenis: raštininką, dievo Amono šventą intendantą Amensę ir didelį karaliaus turtuolį Amenuserį, kuriems pavedė teisiškai revizuoti Mino šventyklą, ištirti šiuos kaltinimus: šventykloje yra blogumų; ji gavo priešą, Teto sūnų Minhotepą, kurio vardas turi būti išbrauktas. Komisarai turėjo taip pasielgti, kaip, anot Herodoto, pasielgė persų karaliaus pasiuntiniai, kuriems buvo pavesta Satrapas sunaikinti. Jie turėjo sukviesti aukštesnius valdi-

ninkus ir jiems perskaityti monarcho dekretą, kurio svarbesni reikalavimai yra šie. Jie turi atimti iš Minhotepo titulus, padėtį ir pajamas; jo pareigas pavesti antram šventyklos valdininkui, netsahui Minemhatui, o pastarąjį turi pavaduoti Menkhminas. Šventyklos raštininkas Neferhotepas lieka savo vietoje, Koptos kariuomenės vadas taip pat lieka savo vietoje; jis, Kannu, su savo kariuomenės pagalba padėjo monarchui įvykdyti šitą pakeitimą. Dekrete buvo nurodymų, kurie lietė ir turtą. Reikia pastebėti, kad faraonas, norėdamas paskirti aukšto rango valdininką, skirdavo jam, kaip ir Amteno laikais, tam tikrą nuolatinę apystovą: žemės, daiktų ir žmonių; visa tai priklausė ne tik pačiam valdininkui, bet jo sūnui, ainiui ir tolimesniems įpėdiniams. Toks skyrimas buvo raštu (džeref) daromas. To rašto nuorašas turėjo būti vyriausioje šventykloje, kurios dievui visa „nome" priklausė; anot Herodoto, tokia šventykla turėjo savo valdžioje visus turtus, visos teritorijos kadastrą, taip pat žinias apie žmonių sudėtį. Dar vienas nuorašas turėjo būti karaliaus sandėly. Kai buvo norima, kad karalius visa tai atimtų, pakakdavo tai parašyti dviejuose rejestruose.

Taip karalius Antepas ir padarė su Minhotepu; jis liepė pasiuntiniams: „Pašalinkite iš vietos ir jo padėties šventykloje. Tebūna atimta iš jo duona (pajamos) ir kunigo titulas; tegu jo vardas nebūna šventykloje tariamas; išnaikinkyte jo titulus, parašytus Mino šventykloje ir karaliaus sandėly, taip pat registruose. Kad niekas iš jo šeimos, jo tėvo ir motinos žmonių nebūtų toje valdžioje".

Tas pat buvo įsakoma ir keičiant vieną aukštą valdininką kitu. Karalius Antefas plačiai reiškė: „Minhotepo vieta turi būti duota žiemių krašto ministeriui, Minemhato šventyklos intendantui (vienam iš aukščiau nurodytų komisarų). Jam turi būti duota duona (pajamos), taip pat jo vaikams. Tai turi būti raštu nustatyta mano tėvo Mino, Koptos viešpaties, šventykloje, vaikų vaikams, įpėdinių įpėdiniams". Šitas įpėdinių įrašymas neturėjo didelės praktiškos reikšmės, nes, kaip matome, viskas galėjo būti atimta.

17 IR 18 DINASTIJA.

Po XII dinastijos (kuriai viešpataujant turto santykiai aukščiau atvaizduoti) viešpatavimo prasidėjo suiručiu periodas, apie kurį yra maža žinių. Tai buvo laikotarpis, kada svetima tauta, hiksai, užėmė Egiptą ir jo valdytojus padarė savo vasalais. Jei tikėti žydų knyga „Atgimimas" (gr. genesis), šitas laikas buvo tada, kai izraelitai, Egipto karaliaus ministerio Juozapo proteguojami, apsigyveno Egipte.

Čia pažymėtina istorija apie karvedį Ahmes-seabaną, kuris už sekmingus karus buvo karaliaus šitaip apdovanotas: 60 arūrų (vienetų) žemės, 10 vyrų ir 10 moterų, tarnų ir vergų. Ši dovana buvo išimtis iš papročio. Mat, monarchas duodavo savo favoritams žemės tik daržams ir tik už jų tarnybą pavesdavo jiems naudotis ariamaja žeme ir žmonėmis tai žemei įdirbti, o tokia žemė buvo monarcho nuosavybė. Šitam gi karvedžiui visa tai buvo padovanuota nuosavybėn. Tokių faktų užtinkame ir senovės Grai-

kijoje ir kituose kraštuose, pav. burgundų Prancūzijoje, arba normanų Anglijoje. 10 žmonių sudarė darbo būrį (dešimtis), o kiekvienas iš jų turėjo įdirbti 6 arūrus. Skirtumas tarp Amteno dovanos ir šios aiškus: ten buvo pavesta naudotis žeme, o čia — padovanota.

Ekonomiški santykiai šiais laikais buvo tokie. Faraonas turi, valdo ir įdirbina kultūrai tinkamą žemę. Organizacijos priešaky yra ministeris „dža". Jis turi savo valdžioje visus prefektus, visus provincijų valdininkus, kuriuos vadina savo draugais — administratoriais; jie siunčia ministeriui pranešimus, patys gaudami iš žemiausiųjų valdininkų žinias instancijų tvarka. Kartais ministeris siųsdavo į vietą komisarą iš bajorų tarpo (sar) žinių gauti; siųsdamas rašydavo provincijos viršininkui: „aš siunčiu tokį tai sarą". Pastarasis sugrįžęs pranešdavo. Dža buvo sucentralizavęs savo rankose visus periodinius ir ekstra-pranešimus, kurie, stropiai suskirstyti, buvo saugojami užantspauduotuose archyvuose. Iš Kahuno papiruso žinome pranešimų turinį: juose buvo žemių, gyventojų surašymas, siunčiamų monarchui produktų (javų ir gyvulių) sąrašai, reikalingos išlaidos ir k. Čia buvo labai smulkiai aprašomi įdirbimo, įdregninimo ir kiti darbai, darbų paskirstymas darbininkams, — taigi jų pareigos ir išlaidos pagal veikiančią teisę. Kokia ji? Realios žmonių teisės į daiktus buvo labai siauros: žemė, kaip jau buvo sakyta, buvo monarcho nuosavybė, o kai dėl ampos, tai ministeris (dža) tvirtino jos sąrašą ir teisinę padėtį, taip pat tų žemių, kurios buvo kaip sodai duodamos, ir jų inventorių ministeris (dža) tvirtino. Tik šventyklos buvo laiko-

mos joms pavestų žemių savininkėmis, bet ir jų turtas buvo faraono ministerio priežiūroje. Rekhmaros tekstai šiuo atžvilgiu labai gausingi. Atpasakosiu vieną, kuris liečia šventas pajamas: tai jis (dža) tvarko visus šiuos daiktus savo antspaudu, formalia savo rezoliucija; jis kiekvienam darbui vadovauja; jis teisia už nuostolius, apgaule padarytus šventyklų pajamose; jam pranešinėja domėnų prievazdai ir t. t. Taip buvo XVIII dinastijos paskutinio monarcho Horemhebio laikais. Rekhmatos, kuris buvo čia minėto karaliaus ministeris, memuaruose randame susirūpinimo dėl apgaulės ir priemonių jai panaikinti. Tas apgaules darydavo aukšti valdininkai, pav., pranešdami, kad bevežant pajamas jie buvo apiplėšti, arba kad skiriant žmonėms naujus mokesčius, jų kelionės išlaidų turėta ir t. t. Žemdirbiai, ir taip jau priversti beveik visą derlių ir bandos prieauglį atiduoti karaliui, negalėdavo tenkinti naujų reikalavimų, kuriuos valdininkai statydavo, ir mėgindavo skųstis. Jiems pagelbėdavo karalienė: pas nomės valdytojus ji turėdavo savo pasiustus haremo raštininkus tam tikriems manafaktūros išdirbiniams surašyti. Šie raštininkai, sužinoję apie valdančiųjų princų naujus reikalavimus, pranešdavo karalienei, o ji—karaliui. Pastarasis, sužinojęs tai, išleido dekretą apie tai, kad nomarchai turi vykdyti Thoutmeso III įstatymą: kas met keliauti į Tebus, nereikalaudami nieko iš žemdirbių kelionei, nes jie turėjo pakankamai pajamų visam kam patenkinti. Šia proga Horemhebis galutinai reglamentavo duoklių davimo sistemą. Tiems, kurie vyko imti duoklės, karaliaus ar šventyklos sąskaiton, buvo įsakyta laikytis teisingumo ir didžiausio

atsargumao: jie negalėjo imti viso derliaus ir atimti iš neturtingųjų, kas turėjo jiems tekti dalinant, arba atimti iš jų tai, ką jie nuo seniau turėjo, nes tai būtų biauriausias darbas.

Ką knyga „Genezis" suteikia mums apie faraono Hiksos dždJuozapą, tai randama ir Egipto dokumentuose. Tam tikri asmenys turėjo garbingus liaudies maitintojų titulus, nes turėjo savo vadžioje javų sandėlius, kurie buvo įsteigti įvairiose krašto dalyse. Šitos įstaigos buvo ir XVIII dinastijos laikais. Horemhebis jomis naudojosi ir tiekė nelaimingiems kaimų gyventojams tai, kas jiems buvo reikalinga, „iš amžinybės namų": javų, mėsos, drabužio. Taip darydamas, Horemhebis sukiršino prieš save turtinguosius ir galinguosius, tačiau jis netrumpai viešpatavo: yra dokumentas, išduotas jo viešpatavimo 21 metais.

Dokumentuose randama įvairių teisės sąntykių: būta asmens samdos darbui; samdos kaina vadinma sun'u, tas pat terminas buvo naudojamas ir parduodant gyvulius ir kilnuojamuosius kitus daiktus; buvo mokama (kaina) įvairiais daiktais, kurių vertė buvo, pagaliau, prilyganama prie sidabro. Tačiau mainai ir pardavimas dar nebuvo skiriama. Pinigų sąvoka pirmiausia buvo suvokta Chaldėjoje, kurios prekyba klestėjo. O Egipte, žemės ūkio krašte, pinigas nebuvo taip vertinimas, kaip Chaldėjoje: tūkstančius metų žemė čia negalėjo būti už pinigus parduota. Šiaip mokėjimo įrankis buvo įvairios prekės. Mugės buvo privilėgijuotos; pav., svetimšaliai iš Etiopijos negalėjo įvažiuoti į Egiptą, bet į mūgę jiems buvo

leidžiama vykti. Dar dažnesni buvo prekybos santykiai su semitais viešpotaujant Amenofisams, ypač IV—m iš jų, kuris buvo didelis semitų bičiulis.

Anot senovės autorių, tai buvo trečias, naujas,

e. RAMZESŲ LAIKAI (19 IR 20 DINASTIJOS, XIV — XIII AMŽ. KR. N.).

teisinis Egipto periodas. Anot Diodoro Halikarnasiečio, Sesostris, arba Ramzezas II, buvo trečias Egipto įstatymų leidėjas. Pirmas buvo Mnievis, kuris sukūrė tikybinę teisę; jis yra lyginamas su Kretos Minosu, Spartos Likurgu, žydu Moze. Heliopolio miesto šventas jautis buvo vadinamas „Mnevis". Tai mitologiška asmenybė, dievinta del to, kad žmogus kūrėjas liko nežinomas.

Antras Egipto įstatymų leidėjas buvo Sasychis, kuriam Herodotas skyrė tokį pat vaidmenį, kaip ir Mnievisui, ir kurį jis vadina Asychisu. Šitas antrasis įstatymų leidėjas buvo IV dinastijos devintas monarchas. Herodotas pasakoja, kad, Asychisui viešpotaujant, kai prekybai trūko pinigų, buvo išleistas įstatymas, kuriuo skolininkas, prieš mirtį neišmokėjęs skolos, negalėjo būti palaidotas savo tėvų kapuose ir niekas negalėjo jo, mirusio, pagerbti. Anot Diodoro Hal., šitas antrasis įstatymų leidėjas, be ankščiau veikusių įstatymų, išleido naujus gerus įstatymus apie tikybą, dievų garbinimą ir k.

Trečias įstatymų leidėjas buvo, kaip aukščiau pažymėta, Ramzesas II.

Ketvirtas įstatymų leidėjas buvo Bokchoris, apie kurį paskiau kalbėsiu. Kaip matėme, XVIII dinasti-

jos laikais teisinė santvarka iš esmės buvo tokia pat, kaip seniau, tik čia pasireiškia gyvesnė meilė neturtingiesiems ir nelaimingiesiems.

P. E. Revijū mano šiaip: 1) Amenofisai (senesniųjų dinastijų monarchai) buvo demokratai ir pirmieji pradėjo davinėti žmonėms žemės nuosavybėn, kuri suprantama, buvo sąlyginė, aprėžta: žemdirbys gaudavo pajamų dalį sau ir del skriaudų galėjo betarpiškai skųstis karaliui; 2) Ramzesai buvo aristokratai, kurie suteikė nobilių klasei privilėgijų, tačiau dar laikėsi seno valstybnio komunizmo sistemos.

Horemhebas gražtaai prižiūrėdavo savo valdininkus ir kariuomenės vadus; dėl to daugelis buvo nepatenkinti jo valdžia, tačiau kol jis valdė, visi kentėjo, o kai į sostą sėdo jo nurodytas asmuo, kuriam jis suteikė Amenofiso dinastijos vardą, nes jo motina buvo iš tos dinastijos, tai nepatenkintieji, Ramzeso I-jo vedami, sukilo, ir sostas teko pastarajam. Ramzesas I apvesdino savo sūnų Setį I su Amenofiso seserim. Tai porai gimė Ramzesas II, kuris buvo jau legalus monarchas. Jis kaip tik ir buvo trečias Egipto įstatymų leidėjas. Jis, tapęs monarchu per aristokratų ir karių revoliuciją, ir pats liko aristokratų šalininku, atsidavęs kariam. Anot Diodoro, Sesistris (Ramzesas II) pasižymėjo no tik karo veiksmais, kurie iškėlė jį aukščiau visų Egipto monarchų, bet ir įstatymais, kuriais jis tenkino visus karių reikalus: ši kasta buvo padaryta veldimąja ir buvo apdovanota žemės sklypais. Kariuomenės sudėtis buvo tokia: 120.000 pėstininkų ir 24.000 raitininkų su 1700 vadų.

Taigi, žemė dabar padalinta tarp karaliaus, kunigų ir karių, o pirma tik tarp karaliaus ir kunigų

(šventyklų), bet pirma ir pastarųjų žemė buvo karaliaus ministerio (džos) globojama. Dabar kunigai ir kariškiai savarankiškai valdė savo žemę karaliaus neprižiūrimi; tik kunigams ir kariškams dabar buvo leista kreiptis pas karalių su skundais ir reikalais. Šiaip bendruomenės nariai galėjo skųstis tik gubernatoriui.

Sesostris papildė kadastrą: jis padalino Egiptą į 36 nomas, į kurių kiekvieną paskyrė nomarchą karaliaus žemėms valdyti ir pastarajam pajamas siųsti; nomarchas dabar jau nėra veldimasis, bet itk skiriamas. Jis, kaip kinų mandarinas, vykdo valstybės funkcijas. Nomarchai dabar buvo skiriami iš karių ir kunigų tarpo; reikėjo, kad asmuo būtų raštingas.

O kokia buvo padėtis liaudies šiai konstitucijai įsigyvenus?

Jos padėtis pablogėjo. Ūkininko pareiga—tiekti duoną; jei būdavo nustatyta, kad jis per maža produktų patiekė, jis buvo mušamas, kankinamas, metamas į upę savo žmonos ir vaikų, dažnai badų mirštančių, akyse.

Pirma ūkininkas negalėjo būti nuvarytas nuo žemės, o dabar buvo įvesta tokia tvarka, kaip ir kariams, kad rečkėdavo traukti burtus žemę skirstant. Bendrai, laisvė buvo visai panaikinta, ir buvo įvesta smulki reglamentacija, pav., kokiu amatu kas gali verstis. Įdomu pažinti vyro ir žmonos tarpusavio santykiai dėl turto. Jau XII dinastijos laikais randama, kad vyras duoda žmonai dovanas; ir namai, gautieji iš vyro šeimos, galėjo būti ir žmonos nuosavybė. Taip buvo dėl to, kad susituokusieji tais laikais bendrai turtą valdė (komunizmas): vyras, duodamas

žmonai dovanų, ir pats likdavo dovanoto daikto bendras savininkas. Šitas šeimos komunizmas ir susituokusiųjų lygybė Egipte buvo iš labai senų laikų; tai matyti iš žmonos vardo—nebt pa, —reiškia namų šeimininkė. Meilės dainose nuotaka sako tam, kurį myli: „aš noriu būti tavo turtų šeimininkė, kaip žmona".

Pažymėtina, kad Egiptėnai labai žemino prekybą: finansinė aristokratija ir pirkliai Egipte tada, kaip ir dabar, buvo svetimšaliai. Prekyba buvo labai žeminama dėl tikybinių nusistatymų. Tad ir sekėsi ten žydams, kaip ir dabar sekasi Egipte jiems, armėnams ir k.

Taip buvo Ramzeso II laikais. Jis gyrėsi, kad pralobino Oziristo šventyklą, siųsdamas jai laivus kurie perplaukė Vidužemio jūrą, veždami aukso, sidabro ir bronzos prekes. Tie pirkliai ir finansininkai tais laikais buvo tiek pat galingi, kiek ir mūsų laikais kokie Rotšildai. O tuos turtus pagamindavo ir sutaupydavo liaudis, žemdirbiai.

d. 21, 22 IR 23 DINASTIJŲ LAIKAI.

Šiais laikais Egiptas buvo patekęs į asiriečių nelaisvę; Egipto karalius tapo jų vasalu ir dėl to jo valdžia susilpnėjo. Susidarė tokia padėtis: karalius - vasalas valdė šiek tiek pasauline, ne tikybine, teise, o pasinaudojęs jo susilpnėjimu vyriausias Tebų kunigas dievo Amono vardu pasiskelbė karalium, ir teokratiška teisė paėmė viršų. Toms dviem teisėms palyginti nurodomas toks pavyzdys: kaltinamasis vagyste, pagal dievišką teisę, buvo kankinamas, ir jis, pagaliau, prisipažino kaltu; tuo tarpu atvyko karinin-

kas ir karaliaus vardu pareikalavo tirti įvykį, ir paaiškėjo, kad tas asmuo nekaltas.

Plačiau apie šį periodą nekalbėsiu; tik pažymėsiu, kad monarchai valdė dievo vardu, ir ilgainiui jie patys tapo dievinami.

e. BOKCHORIS (24 DINASTIJA).

Teisės istorija, sako E. Revijū, politiškoje tautų istorijoje yra gyviausiai ir stipriausiai paremtas dalykas. Visos didžiosios revoliucijos turi įstatymų leidyboje savo priešsmūgį, kuris geriausiai nurodo revoliucijos prigimtį ir reikšmę. Būna ir nukrypimų, tačiau įstatymuose randami vedamieji dėsniai. Teisės atžvilgiu du vedamieji Egipto dėsniai tenka Ramzesui II (Sesostrisui) ir Bockhoriui. Todėl Diodoras yra pripažinęs šituos du monarchus didžiausiais Panylio įstatymų leidėjais.

Ramzesui pridera galutinio kastų suorganizavimo ir jų valdomų žemės domėnų suorganizavimo nuopelnai, kitaip sakant, žemės nuosavybės paskirstymas į tris rūšis. Bockhoris galutinai ir smulkiau paskirstė žemę ją dirbantiems ir tiesioginiams jos valdytojams; tatai leido ir savarankiškai veikti žemėje, betarpiškai įsipareigoti; kitaip sakant, Bockhoris išleido pasižadėjimų kodeksą.

Iš to, kas čia pasakyta, negalima manyti, kad tie monarchai iš naujo viską sukūrė; tikrybėje nei vienas, nei antras nieko naujo neišrado. Bokchoris dažnai mėgdžioja Horemhebį ir Amenofisus, o Ramzesas — Amenemhatą ir kitus XII dinastijos valdovus. Tačiau reikia pripažinti, kad jų gėnijus buvo originalus ir kad jų darbas buvo didžiulis.

Ramzes II (Sesostris) nesvyruodamas ėmėsi organizuoti ir suorganizavo nobilių luomus: kariams jis davė amžinon nuosavybėn žemių iš valstybinių domenų, įsteigė miestus, kaip priedangą kariams karo metu, jų užsiėmimą ir žemės valdymą padarė veldimais. Dvasininkams jis ne tik grąžino teises, kurias jie seniau turėjo, tik buvo užmiršę, bet ir sudarė centralizuotą autonomišką savarankišką jų organizaciją, davęs jiems taip pat tikron nuosavybėn žemės, kurios dža dabar jau nebegloboja. Pirmiau tos globos būta, nes monarchai bijojo, kad kunigų luomas neįsigalėtų, o Ramzesas buvo tiek galingas, kad šitos baimės neturėjo. Vis tai buvo daryta nobilių-dvasiškių ir pasaulinių - interesams saugoti, o neturtingųjų reikalai buvo apleisti.

Kai kurie monarchai mėgindavo daryti liaudžiai tam tikrus palengvinimus, kaip antai Amenofisai, Horemhebis, bet jų mėginimai buvo laikomi revoliucinėmis naujienomis. Tačiau liaudyje, jos dvasioje, rusėjo laisvės kibirkštis. Galima tvirtinti, kad Bokchorio įvykdytai revoliucijai dirva buvo paruošta, lygiai taip, kaip ji buvo paruošta politiškai ir sociališkai prancūzų 1789 metų revolucijai. Kaip Prancūzijoje per vieną naktį buvo panaikintos aukštųjų luomų privilėgijos ir trečiasis luomas Sieisio žodžiais paskelbė: „Kas jis? Niekas. Kuo jis turi būti? Visa kuo. Kuo jis nori būti? Šiuo tuo," — taip ir Egipte ūkininkai tapo šiuo tuo, nors luomai ir nebuvo panaikinti.

Egiptas tada buvo padalintas į daugelį valstybėlių, kurių daugelis priklausė Etiopijos. Bokchoris nutraukė Etijopijos pančius ir įšikūrė Tebaidoje. Jis,

gal būt asiriečių padedamas, apėmė visą Egiptą ir ilgai laimingai viešpatavo, bet vėliau Etijopijos valdovas Šabakus vėl įsibrovė į Egiptą, įveikė Bokchorį, suėmė jį ir įsakė gyvą sudeginti Memfiso gatvėje. Bokchorio giminė buvo ištremta iš Egipto, ir jo sūnus gavo (Asirijos) Asurbanipalo) nedidelę kunigaikštystę valdyti. Kai Azijoje Ninevijos miestui grėsė pavojus, Asurbanipalas apleido Egiptą, kurio karaliumi tapo Amazis, teisėtas Bokchorio įpėdinis.

Koks gi Bokchorio sutarčių kodekso turinys?

Bokchorio reformą galim lyginti su tuo, kas ne per senai buvo Gladstono norėta padaryti, o vėliau buvo kitų padaryta Airijoje. Kad būtų atimta žemė iš privilėgijuotų kastų, reformatorius teisiškai nustatė žemiau jų stovinčių kastų teisę į žemę, kurią pastarosios dirbo. Nuo šio laiko žemės valdytojai galėjo taip elgtis su jų laikoma žeme, kaip nobiliai.

Kaip Gladstono projektu, taip ir Bokchorio įstatymu ūkininkai buvo pripažinti žemės šeimininkais ir negalėjo būti nuvaryti nuo valdomų žemių. Nuo to momento, kai ūkininkai ir žemesnės kastos gavo žemės, jie galėjo daryti pasižadėjimus, o iki tol, nesant sutarčių garantijai, jų pasižadėjimai nebuvo labai reikšmingi. Teokratiška teisė šiuo atžvilgiu buvo pakeista pasauline teise ir dvasiškoji asmenybė - civiline. Įstatymai sutartims tvarkyti turėjo lemiamos reikšmės turtų ir asmens padėčiai nustatyti. Anot Revijū, Bokchorio kodeksas visuomenės organizavimosi atžvilgiu turėjo ne mažesnės reikšmės Egipte, kaip Solono įstatymai Atenuose. Ateniečiai po Solono iki paskutiniųjų nepriklausomo gyvenimo laikų rėmėsi Solono kodeksu, kaip demokratijos pagrindu; ir

čia prieš Soloną žemė priklausė, kaip ir Egipte, privilegijuotiems luomams ir monarchui, o tie, kurie žemę dirbo (georgai), buvo baudžiauninkai. Spartoje tokia tvarka dar ilgiau veikė. Bet dviem amžiais vėliau Atėnų ūkininkai buvo valdančioji klasė; tai buvo evoliucijos keliu įvykusi permaina. Ir Bokchorio įstatymai pasiekė tokių pat rezultatų dar anksčiau prieš Soloną. Primityviško kolektivizmo vietą užėmė individuališkas žemės valdymas. Jam esant, turėjo vykti ir sutartis. Ir Luvro muzėjuje yra saugojama surasta Bokchorio sudaryta sutartis; sutartyse randame žemės perleidimą. Kadangi atidavus žemės plotus nuosavybėn, karalius neteko žemių, tai reikėjo jam už tai atlyginti.

Buvo įvesti mokesčiai. Tai pirmas žymus rezultatas. Antras rezultatas buvo tas, kad, sutartims esant, socialinių klasių sudėtis, taigi, turtų paskirstymas nustojo būti pastoviu, buvo keičiamas sutartimis.

Trečias rezultatas buvo tas, kad sutartys buvo natūraliai daromos, nekviečiant į talką dievo Amono, nei dvasių, nei kunigų.

Bokchoris šalia dvasininkų teismo įsteigė pasaulinį teismą. Šitas teismas vadinosi TA, arba Kenbeti, t. y. taryba. Bet šitas vardas nuo Horemhebio laikų buvo taikomas visoms teismo ir administracijos taryboms, lygiai kaip XXII dinastijos laikais šventyklų taryboms, sudarytoms iš vyriausių kunigų. Tad terminas yra bendras, ir teismo pažymių čia nematyti. Seniau ši taryba sprendė apie asmens padėtį: ar jis yra laisvas ar vergas. Anot Diodoro, Bokchoris uždraudė asmenį įsigyti arba perleisti; manoma, kad toks įstatymas tikrai buvo Egipte atnaujintas periode

tarp Darijaus viešpatavimo pabaigos ir Artakserkso viešpatavimo pradžios. Galimas daiktas, kad Darijus savo viešpatavimo pabaigoje grįžo prie Bokchorio idėjų ir įsakė vykdyti šį įstatymą tuo pačiu laiku, kai jis panaikino HIR'ą — aukštesniųjų luomų vyravimą.

Norint tiksliau suvokti sutarčių kodekso kūrėjo mintį, lieka dar priminti įstatymas apie piliečių laisvės saugojimą; buvo uždrausta pilietis perleisti skolai atlyginti. Tai buvo didžiausias laidas (garantija) silpnajam gintis nuo galingojo, neturtingajam nuo turtingojo—lupiko, galinčio papirkti liudininkus pramanytai skolai patvirtinti. Tačiau tai dar ne visa.

Jeigu jau skola nustatyta, — ji reikia mokėti, bet kad mokėjimas nebūtų lupikiškas ir kad nebūtų duota galimybė jėga daryti daug žalos, Bokchoris sugalvojo kitas garantijas. Jis nepasitenkino aprėžti teisę imti procentus 30 % nuo piniginio kapitalo ir 33,3% nuo javų, leisdamas padidinti procentą 4 kartus, kai pilietis būdavo skolingas karaliui, arba šventyklai, bet dar uždraudė skolą didinti daugiau kaip du kartus — tai yra priemonė, kurią vėliau mėgdžiojo monarchai-filantropai. Jis uždraudė imti procentus už procentus. Jis uždraudė imti už skolą darbo gyvulius ir įrankius. Be to, jis uždraudė laiduoti už kitą; Bokchoriui tokie užstatai atrodė per didele lupikų daroma žala, kad priversti mokėti tuos, kurie nieko negavo. Buvo pašalintas ir laidavimas turtu: trečias asmuo neturėjo atsakyti už ne savo interesą.

Bokchorio reforma buvo tikra revoliucija, savo dėsniais visai humaniška, kaip ir didžioji prancūzų

revoliucija. Ji pasiekė didelių rezultatų viešojo gyvenimo ir papročių srityse. Įdomu kiek susipažinti su to kodekso likimu vėlesniais laikais.

f. 25 IR 26 DINASTIJŲ LAIKAI (ETIOPIJOS AMONIEČIŲ KARALIŲ LAIKAI)

Bokchorio nužudytojas Šabaku's mėgino grąžinti teokratišką Amono teisę; bet, suprantama, tas negalėjo visiškai pasisekti. Mes matėme, kad XXII dinastijos laikais teisę vykdant viešpatavo teokratija: visada buvo atsiklausiama Amono tarnų. Ir dabar Šabaku's grįžo prie senosios teokratiškos tvarkos, pašalinęs civilinę: karaliaus kunigai, vadinami pranašais, turėjo atlikti tas funkcjas, kurias senovėje Amono tarnai atlikdavo.

g. AMAZIS IR PERSŲ LAIKAI (27 IR 28 DINASTIJOS).

Diodoras Sicilietis nurodo du įstatymų leidėjus iš vėlesniais laikais viešpatavusių monarchų: Amazisą ir Darijų. Darijaus čia neminėsime, nes teisės atžvilgiu jis toliau tęsė Amaziso darbą; kalbėsime apie Amaziso teisės kūrimą. Diodoras Sicilietis sako, kad Amazis, peržiūrėdamas visą veikiančiąją teisę, atkreipė savo dėmesį į monarchijų organizavimą ypač ekonomišku atžvilgiu. Ir, tikrai, Amaziso teisinė reforma visų pirma buvo ekonomiška. Tai buvo stipri reakcija prieš teokratišką režimą, kuris viešpatavo Amoniečių dinastijų laikais, būtent nuo tada, kai Šabakus užkirto kelių liberališkoms Bokchorio idėjoms.

Ir teisės ir valdymo atžvilgiu visa kas teko Amazisui atnaujinti, nes visur buvo įsigalėję kunigai, kurie veikė dievo, Nylo slėnio tikro viešpaties, vardu. Amazisas laikė save esant pašauktą tam darbui ypač dėl to, kad jis buvo kilęs iš liaudies ir todėl gerai žinojo jos norus ir reikalus ir galėjo rasti jos idėalą, nesisielodamas dėl karališkos šeimos tradicijų. Tiesa, jis turėjo teisę būti jų įpėdiniu, nes buvo paskutinio iš jų karaliaus įsūnytas ir buvo vedęs tos giminės kunigaikštytę, jo sūnaus Pasametiko III motiną. Todėl jis ir priskiriamas pre 27 dinastijos, kuri buvo Amoniečių, taigi, teisės ir valdymo atžvilgiu visai priešingo Amaziso laikui. Amazisas liepė savo įsūnytoją nužudyti ir sušaukė žmonių susirinkimą, kuriam įsakė buvusią teisę pakeisti kita teise.

Kokia?

Štai keletas to susirinkimo nutarimų šventyklų finansų reikalu. Dėl medžių kurui, kurie pirma buvo karaliaus duodami šventykloms, susirinkimas išskyręs Memfiso, Heliopolio ir Bubastiso šventyklas, nutarė: neduokite jų joms. O dėl tų trijų šventyklų nutarė: joms turi būti duodama senu papročiu. Ir dėl gyvulių, kurie karaliaus buvo duodami šventykloms, susirinkimas, išskyręs aukščiau minėtas tris šventyklas, nutarė: pasidalinkite daiktus, kuriuos duodavote joms; o kai dėl tų trijų šventyklų susirinkimas nutarė: vėl joms duokite. Dėl javų, kurie pirma buvo karaliaus duodami šventykloms, susirinkimas nutarė: neduokite joms, neduokite dievams, kunigai, kurie verčia trečius asmenis tarnauti jiems, patys tegu duoda savo dievams.

Įstatymas apie žemės valdymą iš principo buvo

lygus visiems, suprantama, tik šeimų galvoms. Mokesčiai karaliui ir kunigams buvo skiriami nuo žemių, vadinamų neterhotepų, kurias valdė tautos žmonės, vistiek prie kurios kategorijos jie priklauso. Nebuvo daroma skirtumo tarp nobilių nuosavybės ir paprastų žmonių nuosavybės, — buvo vienos rūšies nuosavybė: ji galėjo būti perleista kitam už pinigus, laisva valia arba, tikriau sakant, būdu, panašiu į romėnų mancipatio.

Amazisas negalėjo leisti panaikinti ekonominius dėsnius, kurie buvo pasisavinti iš Chaldėjos ir kuriuos jis labai gerbė. Teisė, tokia kaip jus gentium, sukurtoji Mesopotamijoje, iš kurios buvo pasisavintas tas teisės dėsnis, kad žemės turtai gali būti už pinigus parduoti, buvo įvesta Egipte, kur seniau ji nebuvo žinoma. Ir moterų pardavimas buvo įvestas; jis visai primena romėnų XII lentelių mancipatio.

P. E. Revijū sako, kad iš viso Romos teisėje, XII lentelių įstatyme, randama daug Egipto teisės dėsnių, pav., įvesta nuomos sutartis, kurios pirmiau nebūta. Amazisas stengėsi įstatymais sumažinti kunigų reikšmę, kad liktų tik pagarba jiems. Nereikėjo sutartims jų tvirtinimo, ir principinė formula pasidarė: tu davei man pinigų ir mano širdis yra patenkinta (perkant ar nuomojant). Štai, sutarties pavyzdys:

„Tu dirbsi žemę iš 6 į 7 metus: mano derliaus dalį, kuris bus 7-ais metais, tu paimsi ir man atiduosi". Tokia sutartis Egipte buvo visai nauja. Šituo sutarties būdo nustatymu baigėsi didis Amaziso įstatymų leidybos darbas; nuo šio laiko išnuomavimas buvo visiems laisvas, lygiai kaip mancipatio arba parda.

PASKUTINĖS DINASTIJOS: 28, 29 IR 30 (GRAIKAI, ROMĖNAI, ARABAI)

Mes dabar įeiname į klasišką egiptėnų teisės periodą.

Iš to, kas buvo aukščiau pasakyta, mes žinome, kad Egiptas teisės atžvilgiu tam tikrais laikotarpiais buvo Chaldėjos (Asiriečių) arba Etiopijos įtakos veikiamas ir kad vėliau pačių egiptėnų teisė darė įtakos romėnų teisės kūrimui.

Etiopijos monarchas, kuris paskiausiai darė didelės įtakos egiptėnų teisei, buvo Mautrut'as; jis pasižymbjo savo veiklumu. Paskui persų Artakserksas sėkmingais karais išvarė etiopus iš Egipto, o persams suskilus ir susilpnėjus, Egiptas vėl buvo tapęs nepriklausoma valstybė.

Senoji etiopų teisė ir pačių egiptėnų senų laikų teisė ėjo šeimos kolektyvo nuosavybės dėsniu. Chaldėjos teisė buvo toliau nužengusi evoliucijos keliu ir ėjo individo nuosavybės teisės dėsniu. Revijū sako, kad beveik visur seno pasaulio civilizacijos ilgai siūbavo tarp šių priešingų polių (dėsnių), bet niekur nėra buvusi tokia karšta kova tarp dviejų sistemų partizanų, kaip Egipte.

Tapęs nepriklausoma valstybe, Egiptas buvo Nefaruto valdomas.

Šitas monarchas iš naujo iškėlė Nylo slėnio garbę. Jis rimtai rūpinosi garsaus Bokchorio išleisto civilinio kodekso reforma ir atgaivinimu, t. y. teisės srity eiti savo krašto dėsniais. Šitas laikotarpis atitinka Graikuose Demosteno ir kitų garsių vyrų laikotarpį.

Kad geriau suprastumėm teisišką egiptėnų galvojimą, čia nurodysiu vieną turto pasidalinimo pavyzdį. Ėjo ginčas tarp brolių vaikų. Jauna Izis (jaunesnio brolio vyresnioji duktė) kreipiasi į vienintelį vyresniojo brolio (jos dėdės) sūnų. Kaipo savo šakos vyresnioji, ji kalba savo brolių ir seserų vardu; ji perleidžia teises, kurias paveldėjo iš savo tėvo į turtus, kurie tenka kitai giminių šakai. Ji įvardina savo brolius ir seseris greta savęs, kai ji primena lygiagretų aktą, kuriuo jos pusbrolis (vyresniojo brolio sūnus) perleidžia tas teises (kurias jis gavo iš savo tėvo) į turtus, kurie pasidalinant tenka jaunesniojo brolio įpėdiniams (daroma cessio). Izis, kaipo vyresnioji sesuo, tiek plačiai atstovauja visą šaką, kad garantijos formuloje ji ima atsakomybę už visą šeimą, už visus savo brolius ir seseris, kaip ir už save, pasižadėdama, kaip šeimos galva, sunaikinti kiekvieną, kas jų tėvo vardu mėgintų trukdyti pusbroliui šiame dalyke.

Užėmus Egiptą graikams, kurių teisė lyčių lygybės atžvilgiu buvo griežtai priešinga, nes Graikijoje moteris visada buvo laikoma vyriškio globoje, buvo paneigta vyresniosios dukters teisė visai šeimai atstovauti. Vėliau buvo išleista tokia norma, pagal kurią ištekėjusi moteris galėjo daryti sutartis, bet ir tai tik jos vyrui pritariant, o tatai taip pat buvo priešinga tautinei egiptėnų teisei.

Dėl laiko stokos aš šiuo baigiu tiekti jums žinių iš egiptėnų istorijos.

TURINYS.

Pslp.

ratartis ..... I—X

Kodėl mano dėstoma teisės filosofijos istorija, o ne kokia teisės filosofijos sistema? Pagrindinės teisės problemos. Teisės vystymosi kryptis. Teisės subjekto tobūlinimo problema.

§. **Kinų teisės istorija**

a. Seniausieji laikai ..... 1—12

Kinų filosofijos silpnumo priežastys: Konfucijaus mokslo įtaka ir kalbos ir rašto savumai. Tikybiniai - filosofinė sąvoka TAO. Atnašavimai ir pranašavimai; jų priemonės ir jų reikšmė. Reiškinių kitimo dėsnis. Tikybiniai - filosofinės sąvokos TE ir VU - VEI. Senųjų laikų Kinų mintytojai.

b. Lia-tse. Tao-tė-tching'as ..... 21—30

Biografinės žinios. TAO ir TĖ sąvokų vystymas. Žmogaus santykis su TAO ir TĖ. VU-VEI sąvokos vystymas. Veikalas TAO - TĖ - Tching. Liao tse neigiamas teisės įvertinimas.

c. Konfucijus ..... 30—50

Biografinės žinios. Konfucijaus mokslo turinys: TAO ir TĖ. Jo mokslas apie valstybės valdovo ir valdininkų pareigas. Žmogaus, kaip visuomenės nario, pareigos įvairiais atvejais. Konfucijaus neigiamas tironijos įvertinimas.

d. Politiškoji Kinų padėtis V amž. Kr. neg. ..... 51—60

Feodalizmo įsigalėjimas. Karai tarp atskirų valstybėlių.

f. Meng-tse ..... 60—76

Biografinės žinios. Mokslas apie „tiesią kryptį" ypač valstybės valdovo veiksmams. Žmonių meilė, teisingumas, padorumas (li) ir kitos dorybės žmogui privalomos. Mintis, kad valdovui reikia neturtingųjų bukle rūpintis.

2 §. **Indų teisės filosofija**

a. Bendros žinios ..... 76—79

Žinios apie bendrą Indijos mokslą. Kelio į laimę ieškojimas.

b. Indų filosofijos pradžia (Rigvedų periodas) ..... 79—87

Žinios apie Rigvedų himnų kūrimą. Jų turinys: dievai ir jų garbinimas. Mintis apie aukščiausiąją dievybę—Pradžapatį.

c. Bramanų tekstai ..... 87—91

Visuomenės pasiskirstymas kastomis. Atnašavimo apeigų ir jų vykdytojo — bramano reikšmė. Pradžapati sąvokos gilinimas.

d. Buda ..... 91—101

Biografinės žinios. Jo keturios tiesos.

e. Budizmas Kinuose ..... 101—104

Jo mokslo dėsniai. Jų atitinkamumas kiniečių psichikai.

f. Sung - konfucionizmas ir naujieji laikai ..... 104—107

Valstybinė Vang-An-Ši'o reforma. Jos socialistiškas pažymis.

3 §. **Egipto teisė**

a. Senoji monarchija ..... 107—116

Valdovas absoliutus monarchas. Žemė — jo nuosavybė. Valstybinis socializmas. Teisės reiškinys „ampa", kaip moters interesų saugotojas. Valdininkų veiksmų kontrolė, monarcho vykdomoji.

b. 17 ir 18-ji dinastija ..... 116—120

Monarchas duoda kai kam žemę nuosavybėn. Ministerio „dža" funkcijos. Priemonės jam kontroliuoti.

c. Ramzesų laikai ..... 120—123

Ramzesų laikai — reakcijos periodas. Reformos privilegijuotų luomų naudai. Žemė daugiau kam, nei pirma, duodama nuosavybėn.

d. 21, 22 ir 23-ji dinastijos ..... 123—124

Teokratiškos teisės įsigalėjimas.

e. Bokchoris (24-ji dinastija) ..... 124—129

Demokratiško pobūdžio jo reformos. Žemė duodama dirbantiems ją. Sutarčių kodeksas.

f. 25 ir 26-ji dinastijos 129

Reakcija Bokchorio reformoms.

g. Amazisų ir persų laikai ..... 129—131

Amazis'o I-jo reformų esmė — grąžinti Bokchorio liberališkų reformų tvarką. Nuosavybės teisė. Nuomos sutartis.

h. Paskutinės dinastijos (28,29 ir 30-ji) ..... 132—133

Tolesnė nuosavybės teisės plėtotė. Paveldėjimo teisė.

KLAIDŲ ATITAISYMAS.

Puslapis	eilutė	išspausdinta	turi būti.
1	13 iš viršaus	kai	kad
13	4 iš apačios	untergralinę	integralinę
36	3 iš apačios	įstatymas	įstatymus
46	15 iš viršaus	esminių dalykų	esminiu dalyku
49	9 iš apačios	dymas	dyme
49	7 iš apač. nereikia taško ir šešta eilutė čia pat turi eiti		
50	1 iš viršaus	vok	vox
56	4 iš apačios	knygų sugedinimu	knygu sudeginimu
65	2 iš viršaus	kunigaikččiui	kunigaikščiui
66	9 ir 12 iš virš.	tad	tai
81	13 iš apačios	praleista žodis rūšis	
83	6 iš viršaus	kai	kad
86	2 iš viršaus	po žodžio pasaulį reikia taško ir toliau didelė F.	
88	13 iš apačios	modofikuoti	modifikuoti
91	9 iš apačios	Kaip	kaip
100	14 iš viršaus	vienuolis sako	vienuoli, sako
105	7 iš viršaus	valdoma, o žemių teko svetimiems	viešpatavimas pasižymėjo silpnumu
105	9 iš viršaus	žemių svietimėms	žiemių svetimiems
106	7—8 iš apačios	valstybinių socializmų	valstybiniu socializmu
114	14 iš viršaus	monarchas	nomarchas
	19 iš viršaus	monarchą	nomarchą
117	8 iš viršaus	įdirbina	įdirbdina
119	8 iš viršaus	vadžioje	valdžioje
119	13 iš apačios	vadnama	vadinama
120	4-ji eilutė turi būti žemiau sekančio skyrelio įvardinimo.		
120	11 iš apačios	viešpotaujant	viešpataujant
121	12 iš viršaus	griežtaai	griežtai
122	9 iš apačios	rečkedavo	reikėdavo
123	14 iš viršaus	Oziristo	Oziriso
130	10 iš viršaus	Pasametiko	Psametiko

Kaina 3 lt. 50 ct.

Spaustuvė „LANAS", Kaune, Maironio g-vė 10-12.